

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok

1. Nem létező és félreértett szavak

Etimológiai kutatásokban sokszor okoztak zavart hibásan feljegyzett, hibásan olvasott vagy hibásan értelmezett szavak. Nem olyan nyilvánvaló tévedésekre és hibákra gondolunk most, mint mikor pl. az orosz eredetű mordvin *obmancsik* 'csaló' szó végződésében mordvin allativusi ragot akartak látni (NyK. XXXV, 177), vagy amikor a komi *tašti* 'csésze' tőszónak a végződésébe prolativusi ragot magyaráltak bele (NyK. XLI, 248), csupán néhány olyan esetről akarunk itt szólni, mikor egyes adatokat hibásan olvastak, egyes jelentéseket félreértettek.

Legismertebb magyar példája a hibás olvasatnak a *föveg* szó, amely tudvalevőleg egy sajtóhibának köszöni létét, annak, hogy Calepinus szótárában a régi *süveg* (*föveg*) szóban az *f* (= *s*) helyett *f* (= *f*) van szedve.¹ Amikor azután a későbbi szótárírók ezt az alakot átvették és így elterjesztették, ezt abban a hitben tették, hogy szókincsünknek egy régi elemét sikerült föleveníteniök (l. pl. EtSz.).

Tollhibával kapcsolatos a régi magyar *Susol* (*Sisol*) személynévnek a helytelen etimológiája. Ezt tudniillik egy török *şişal* 'hízott juh' szóból próbálták származtatni, míg végre kiderült, hogy ilyen török szó nem létezik, mert ez RADLOFFnál csak tollhiba a csagatáj *şişük* alak helyett (l. HASAN EREN: MNy. XLII, 57).

A finnugor etimológiai irodalomban nem megy ritkaság számba az olyan eset, mikor egy rokonyelvi szó fordításában minden külön megjegyzés nélkül olyan szó szerepel, melynek kétféle jelentése is lehet. Ha pl. egy manysi szó „medvetalp”-nak van fordítva, nem igen valószínű, hogy a „medvetalp”-re, nem pedig a medve talpára fogunk gondolni, különösen minthogy az a szó medveénekkben fordul elő és az illető szövegbe is valahogyan beleillik a „medve talpa” értelmezés. Csak külön vizsgálat deríthette ki, hogy itt nem testrésznévvel, hanem egy növény névvel van dolgunk. (L. NyK. LVI, 267.) Persze egészen másfajta eset, igazi „Leiter Jakab” volt az előbb említett esetnek a megfordítottja, amikor testrésznevet fogtak fel növény-

¹ Az írott *f*-nek *j*-vel való összetévesztésére egy szamojéd példát említ PAASONEN, Beiträge 70.

névnek. A MNy. XL. kötetében (70) olvashattuk, hogy még 1908-ban a pályaudvarokon felállított mérlegeken egy felírás arra szólította fel azokat, akik meg akarták magukat mérni, hogy a „pintyó”-be dobjanak be 6 fillért. A pénzt tudniillik a mérlegen ábrázolt oroszlánfej szájába kellett bedobni. Ezt a mérleg német felírása úgy fejezte ki, hogy a pénzt a „Löwenmaul”-ba kell bedobni. Arról már nem tehetett a fordító, hogy amikor BALLAGI szótárában ennek a német szónak a megfelelőjét kereste és ott azt találta, hogy *Löwenmaul* jelentése 1. 'oroszlánszáj'; 2. (nt.) 'pintyó', ő úgy látszik szebb, választékosabb szónak érezte a *pintyó* szót, tehát ezt alkalmazta. (A *pintyó* növénynek legáltalánosabb népies neve *tátika*; a fordító nem vette észre a „nt.” = növénytan jelzést.)

Sajnálatos félreértésekkel van dolgunk a következő esetekben is.

A NyK. XXIV. kötetében (55) a 'lakat; kulcs' jelentésű mordvin *pan-žuma* szó 'kastély'-nak van fordítva, mert a szójegyzék összeállítója a mordvin szó német *Schloss* fordításának két jelentése ('kastély' és 'lakat') közül találmra az elsőt választotta, anélkül hogy figyelembe vette volna a szöveg összefüggését és a mordvin szó etimológiáját. (Vö. FUF. XXX, 318–20.)

Ugyanazzal a szerzővel esett meg az a furcsaság, hogy egy török szót „vastaglábú”-nak fordított, mert a szónak „dickflüssig” ('sűrű [folyadék]') fordítását hogy-hogy nem *dickfüssig*-nek olvasta. (L. NyK. XXXIV, 461.)

SZILASI manysi szójegyzékében azért van a *šep* 'zseb' szó alá sorolva a *piš-jāχ-šepät* 'csipői közt' kifejezés (bár bizonyos, hogy SZILASINAK is feltűnt a „csipő” és a „zseb” különös kapcsolata), mert a VogNGy. II. kötetében a 237. és 238. lapra elosztva, illetőleg elválasztva került ez a szó: (237) *piš-jāχ-||* (238) *šepät*. A jegyzet szerint (i. m. II, 519): „*piš* 'csipő', ... *jāχšep* 'a lábak köze’” (uo. 646 még egyszer: *jāχšep* 'a lábak köze'). Különös, hogy ez az összetétel már *piš-jāχšep* tagolással szerepel ugyanebben a szójegyzékben *jāχšep* címszó alatt. A manysi szóról annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy nem függ össze a 'zseb' jelentésű szóval.

Már szinte érthetetlen, hogy a msi *āntar* szót SZILASI hogyan fordíthatta le így: „méh; Biene”, mikor a szót a következő mondatból idézi: *akw' āntar sāt šis taw rexti* 'egy méhbeli hét magzatot fog ő szülni' (VogNGy. I, 103) és már a MUSz. 832. lapján is olvashatta, hogy „vog. *ānter* anyaméh (uterus)”. (Az UA. 294. lapján is: „vog. *ānter* uterus”.)

Az orosz fordítás félreértésén alapuló hibákat említ pl. PAASONEN is (Beiträge 117, 238).

Az előbbiekhöz közel álló, egyúttal jól ismert hibaforrások közé tartozik az az eset, amikor az adatot vagy egy egész mondatot nem az eredeti szöveg, hanem közvetve egy másik nyelvre való fordításának az alapján kell lefordítani. Így például a REGULY hagyatékából kiadott chanti hősénekek német fordításában az egyik helyen (REGULY—PÁPAY—ZSIRAI, Osztják (chanti) hősénekek II, 297) egy „Mann des anderen Winters” szerepel. A chanti eredetiben *tom belek ko*-ról van szó (REG. *belek* = *pēlak* ~ magy. *fél*), ennek magyar fordítása helyesen így hangzik a kiadásban: „túlsó féli ember”. Így hívja ugyanis a chanti hősének szép szemléletes képpel a küzdőtér túlsó (vagy másik) felén, a hőssel szemben álló embert, vagyis a hős e l l e n f é l é t. A német fordító azonban, aki egyébként a legtöbb helyen kitűnően oldotta meg egyáltalán nem könnyű feladatát, nyilván *téli*-nek olvasta a kézirat *-féli* szavát (lehetséges, hogy ez a hiba már a magyar fordítás kéziratának másolójától ered), és így lett a küzdő ellenfélből „téli ember”.

A hűség és pontosság rovására menő hiba csúszott be egy komi költeménynek a magyar fordításába.

A rádió számára prózában lefordítottam néhány szép komi költeményt és dalt, köztük VASZILIJ I. LITKINnek egy magyar vonatkozású költeményét. LITKIN komi nyelven családi nevének elhagyásával *Ilja Vaš* néven ír. Itt a keresztnév sorrendje az oroszhoz megfordítottja; az oroszban az I. (= Iljics), a patronimikon, a második helyen áll, a komiban az apa neve előre kerül: *Ilja Vaš* a. m. 'Ilja [fia] Vaš'. Az én fordításomban megadott ILLYA VASZJ LITKIN név azután a műfordításban Ilja Litkin alakban jelentkezett, és WEÖRES SÁNDOR szép műfordítása ERDŐDI JÓZSEF és Cs. FALUDI ÁGOTA füzetében is (Nyelvrokonaink múltja és jelene a Szovjetunióban. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat kiadása. 1955) helytelenül Ilja Litkint jelöli meg a vers szerzőjéül (52 és 55), sőt magában a költeményben is ismételtlen *Ilja* néven, tehát apja nevéen szólítják Vaszilij Litkint barátai, sőt anyja is.

Elég gyakoriak a tévedések WIEDEMANN komi szótárában.

Az egyik hiba különösen bántotta a nagyérdemű agg (akkor már 81 éves) tudóst. A Bulletin de l'Académie Impér. des Sciences St.-Pétersbourg XXXI. kötetében a komi szótárhoz kiadott pótlásokban és helyesbítésekben, a 335. lapon így nyilatkozik erről a hibáról: „Der wunderlichste und ärgerlichste Fehler ist ein mit russischen anstatt mit den für das Syrjänische und Wotjakische hier zu Grunde gelegten lateinischen Buchstaben geschriebenes Wort...”; tudniillik az orosz betűkkel írt forrásában talált komi *нопс* 'sertés' szó első három betűjét latin betűs átírás helyett orosz betűkkel másolta le, és így szótárának két helyén is (a 2. és a 197. lapon) egy *нопс*, *ај-нопс* 'kandiszó' szó szerepel *порс*, *ај-порс* helyett.

Másfajta hibából eredt — de ezt WIEDEMANN későbbben sem helyesbítette, a szótár 13. lapján szereplő komi *bom-pun kolk* 'keimloses Ei' adat. Ezt az adatot csak úgy tudjuk megérteni, ha cirill-betűs átírásba írjuk vissza a szót. Az orosz *болтун* 'magtalan (meg nem termékenyített) tojás' szóban WIEDEMANN az *mn* betűkapcsolatot vonásainak helytelen elválasztásával, illetőleg helytelen tagolásával *mn*-nek olvasta; így került WIEDEMANN szótárába egy nem-létező komi *bom-pun* szó. (L. még KSz. XIV, 217.)

Nem ritka az írott cirill *m* (= *t*) és *u* (= *s*) felcserélése; l. pl. PAASONEN, Beiträge 219, 235. A WIEDEMANN-féle *нопс*-hoz nagyon közel áll SCHRENKnek (1854) egy adata. Könyvének 283. lapján (l. KAI DONNER, Samojedische Wörterverzeichnis 71) a német *Zahn* szó zürjén megfelelőjeként egy *nunj* alakot idéz; itt is az első két betű cirill írás és a szó *pinj*-nek, azaz *pin*-nek olvasandó.

Most WIEDEMANN szótárának még két ilyen téves, illetőleg félreértett adatára akarok rámutatni.

komi (WIED.) *dyš-lyda* 'faul'

WIEDEMANN komi szótárában *kañ* 'Katze' szó alatt ezt a komi közmondást olvassuk: *dyš-lyda kañly šañ olöm* 'eine faule Katze hat gutes Leben', uo. (162) *lyda* 'zählig' címszó alatt újra előkerül ez a szó: *dyš-lyda* 'faul'.

Mármost a *lyd* 'szám, mennyiség' szóból képezett *lyda* tudomásom szerint általában csak az *ar-lyda* 'idős' (*ar* 'ősz' és 'év') és egy-két ehhez hasonló jelentésű összetételben használatos: (WICHM. — UOT. 3) *ar-lyda mort* 'bejahrter Mensch', *ęti ar-lyda* 'gleichalterig'; WIEDEMANNnál még: *puktöm-lyda*, *tödan-*

lyda 'bestimmt, festgesetzt, in bestimmter Zahl od. Menge', *una-lyda* 'zahlreich'. A *-lyda* tehát csak '-számú, (bizonyos) számú, (bizonyos) mennyiségű' jelentésű összetételekben fordul elő; **djš-lyda* '*lusta-számú' ('lusta-számba menő, lusták számába tartozó') jelentés vagy ehhez hasonló összetétel nem igazolható. Azonban világossá válik a dolog, ha a fenti példamondatot úgy tagoljuk, ahogyan én jegyeztem fel ezt a közmondást: V. *djšli da kanli lešid olem* 'a lustának és a macskának kellemes (kényelmes) az életük'. A macskának a kényelmes élete a komiknál valóban közmondásos. WICHMANN pl. a következő szólást hallotta: V. *kan moz oleni* (SyrjVd. 178) 'sie leben wie Katzen [d. h. gut, gemütlich]'. A macska kényelmes életéről, irigyelt sorsáról szól az én gyűjteményemnek egyik elbeszélése is (Volksd. der Komi 216—7).

komi (WIED.) *körtödney* 'schmecken'

Ez a szó is (WIED. 120) egyszerű kettévágással válik érthetővé, épp úgy, mint a *dyšlyda*. Az adat helyes alakja: *ker tedni*, ahol *ker* a. m. 'íz', *tedni* jelentése pedig 'tudni'. WICHM.—UOT. szótárában (274) így találjuk ezt a szólást: Sz. *kolę kerse tedni* 'man muss kosten, schmecken'. Vö. még WIEDEMANN-nál (119) *kör vidlyny* 'schmecken (tr.), kosten'.

Rossz szó-elválasztást mutattunk ki WIED. (334 és 446) *šyra zodny* 'überall erzählen, bekannt machen' adatával kapcsolatban is (a KSz. idézett helyén); a kifejezés helyes alakja: *šj razedni* szó szerint 'hírt elszórni (elterjeszteni)'. De ilyen téves szóelválasztáson alapuló hibák pl. obi-ugor adatok közlésével kapcsolatban is történtek; l. pl. KANNISTO: FUF. VIII, Anz. 203—4, STEINITZ, OstjVd. II, 110.

Írás-, illetőleg átiráshibával van valószínűleg dolgunk a következő szóban is:

komi (WIED.) *dudyr* 'trüb'

Ez a szó (*dudyr* 'trüb', *dudyrmyny* 'trüb werden', *dudyrtny* 'trüben' stb.) tudomásom szerint máshonnan nincs igazolva. Talán csupán olyan hiba ez, mint WIEDEMANN *gormód* 'Pfeffer' alakja, melyet később *gormög* alakra helyesbített (WICHM.—UOT. *gormeg* ua. stb.), és itt is a cirill *g* (= *d*) és a latin *g* betű összecserélésével van dolgunk. A kérdéses szó alakja WICHM.—UOT.-nál V., AV., Sz., L., Le., I., Ud., P. *gudyr* 'trübe' és más forrásokban is, sőt magánál WIEDEMANN-nál is a 62. lapon *g* hanggal kezdődik. De természetesen nem lehetetlen, hogy egy-egy komi nyelvjárásban asszimilációval *dudyr* alak is keletkezhetett.

2. Harmadfű ló

Sok szó esett már a magyarból és a manysiból ismert *harmadfű* féle életkorjelölésről. Újabb kutatások megállapították, hogy ez az életkormeghatározás, amelyre pedig mint az ősi magyar, illetőleg ugor lovasélet egyik fontos bizonyítékára hivatkoztak, nem vonatkozott kizárólag a ló életkorának megjelölésére, hanem sokkal általánosabb használatú volt. Így egyes nomád népek az éveket általában a fű kinövése szerint számítják, és így érthető, hogy az évek, illetőleg az életkor számításának ezt a módját még emberek életkorával kapcsolatban is alkalmazták. (L. Nyr. LXIII, 61, LXIX, 54.) Ez persze nem jelenti azt, hogy az ugor lovasélet ősi voltáról vallott felfogás

megdőlné, azonban e nézet bizonyítékai közt ez az adat nem tekinthető döntőnek.

Mármost a komi nyelvben az életkort rendszerint az „évek”, „telek” vagy „őszök” számával jelölik meg; pl. *kik aręsa tšibę* 'kétéves csikó', *kik-voša mort* 'kétéves ember', *međ-tęla tšibę* 'másod-téli csikó', (WICHM. — UOT.) *das-rit aređž* 'bis zu meinem 15. Jahr' (tkp. '15 őszig'). Az udorai nyelvjárásban azonban még egy, a *harmadfü*-höz közel álló kormeghatározást jegyeztem fel. Ott a szarvasmarha éveit azon az alapon is számítják, hogy hány időszakon át legelt az állat, hány időszakon keresztül hajtották ki a legelőre. Így a *kik-ludja meš* 'kétéves tehén' (*lud* a. m. 'legelő', a kifejezés szó szerinti fordítása tehát 'két-legelő tehén', azaz olyan tehén, mely két éven át legelt, járt legelni), *ludja meš* a. m. 'egyéves tehén' (szó szerint '[egy-]legelő tehén', vagyis olyan tehén, amely egy nyáron, egy éven át járt legelni, még csak egy évig hajtották ki a legelőre).

3. Színül teljes

Ezt a kifejezést a *színül* eredeti a b l a t i v u s i alakja alapján régebben úgy értelmeztem, hogy jelentése tkp. „színtől, színétől, felszínétől számítva, onnan nézve teli”. Ezt az értelmezést különösen a rokon nyelvek hasonló ablativusi szerkezetei tették megokolttá és valószínűvé. Most azonban úgy látom, hogy kifejezésünket talán mégis inkább úgy kell értenünk, ahogyan SIMONYI magyarázta (MHat. I, 323), hogy tudniillik a *színül* itt épp olyan l o c a t i v u s i jelentésű, mint több más *-ul, -ül* ragos helyhatározónk (pl. *alul, fölül*), vagyis *színül teljes* a. m. „színén, felszínén, egészen fölül is teljes”. (L. MNy. LI, 337.) E mellett az értelmezés mellett szólnak azok az obi-ugor kifejezések (l. MNy. i. h.), amelyekben arról van szó, hogy a medve a maga „bödönyének”, azaz gyomrának „száját” vagy „nyílását” megtölti bogyóval (l. pl. MUNKÁCSI, VogNGy. III, 238, 269; PÁPAY, ONGy. 226, ÉOM. 131; STEINITZ, Ovd. I, 311), azaz gyomra „a s z á j á n á l, n y í l á s á n á l” megtelt, tele van.

Példáimat most kiegészíthetem egy mondattal, amely azért jellemző, mert benne éppen a tetején való megtöltöttségnek az ellentéte, tagadása van kiemelve. A VogNGy. III. kötetének 485. lapján ezt olvassuk: *koatä äper nētä āņk sāutä šupti, koatä äpartal nētä āņk sāutä pätxti* 'az ügyes kezű asszony nép félig tölti meg bödönyét [bogyószedeskor], az ügyetlen kezű asszony nép bödönyének csak fenekét tölti meg', vagyis „csak a puttony fenekét sikerül megszédnie a bogyókkal (только дно наберки успет покрыть ягодами), amikor a medve ordítását meghallják” (MUNK. — KÁLMÁN III/2, 341). Itt tehát arról van szó, hogy az edénynek csak a fenekét borítják be a bogyóval, az edény tehát csak a „f e n e k é n t e l i”; a fenti mondatokban viszont az jutott kifejezésre, hogy az edény nemcsak a fenekén, hanem a tetején, a s z í n é n, felszínén is, azaz „színül” t e l i.

4. Szóképzsünk gazdagsága

Sokszor emlegették már, hogy a magyar nyelv és általában a finnugor nyelvek milyen tömören tudnak számos képzőjük és gazdag ragozási rend-

szerük segítségével egyetlen szóval olyan képzeteket kifejezni, amelyeknek kifejezésére az indoeurópai nyelveknek sokszor több külön szóra van szükségük. Leggyakrabban a magyar *szerettek* alakra hivatkoznak, amelynek például a németben, franciában, angolban három szó felel meg (*ich liebe dich* stb.).

Egyik XVII. századi nyelvtanírónk, KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY, szintén büszkén hivatkozik arra, hogy milyen rendkívül gazdag a magyar igeképzők sora: „Verborum Vngaricorum, etiam ejusdem radicis tanta est foecunditas, ut summa admiratione digna videatur” (I. Corpus Grammaticorum 389). Egy egytagú igéből, a *ver* igéből, képzett sok alak között bemutatja ennek az igének egy nyolcetagúra felduzzasztott alakját, amelyet a latin csak ugyanannyi (tehát nyolc) önálló szóval tud kifejezni. Ez a (persze különösen ható mesterkéltn) magyar ige, melyet egyébként a latin fordítás nélkül alig értenénk meg: *vergelöddögeltethetlek*, latin fordítása pedig „possum facere, ut tu verberando jactes te ipsum” (i. m. 394). Még ezen is túlszerez a *vergelöddögeltethetem* ige, amelynek fordítására KOMÁROMI CSIPKÉS szerint a latinban kilenc szóra van szükség: „possum facere, ut paulatim verberando jactes te ipsum hoc (vel illud)” (uo. 393).

Hasonló gondolatai lehettek a nemrég elhunyt érdemes komi nyelvésznek, A. SZIDOROVNAK. A SAHOV komi—oroszlótárához (1924) csatolt ige-ragozási táblázatok bevezetésében (a szótár 74. lapján) számításokat végez, hogy a komi igének hányféle ragos és továbbképezett alakja lehet. Az ő számítása szerint az alapszónak és igei származékainak ragozása, továbbá névszói származékai és ezeknek birtokos és egyéb ragozása (tehát pl. a *hozok*, *hoztam*, *hozatok*, *hozattam*, *hozogatok*, *hozni*, *hoznom*, *hozásom*, *hozásommal*, *hozásaimmal* stb. jelentésű alakok) — nem is számítva a *-li* képzős gyakorító és az egészen ritkán használt alakokat — vagy 3500 szóalakot jelent. Példának a komi egytagú *vaŕ-* 'hoz, visz' igét veszi, és ő is a minél hosszabb alakok képzésében leli kedvét. Táblázatában sok az öttagú, de nem kevés a hat- és héttagú alakok száma. Az egyik öttagú alak pl. *vajedištavnŕi* (magyarul körülbelül „keveset vagy kicsit hozatgatni”, németül talán „wiederholt ein wenig bringen lassen”, tehát ugyancsak öt különálló szó); ebből valóban képezhető egy héttagú alak: *vajedištaliganim* (*vaŕ-* + *-ed* műveltető + *-išt* mozzanatos + *-al* gyakorító képző + *-ig* 'kor' jelentésű igenév + *-anim* a többes I. személy illativusa), tehát körülbelül „mikor mi keveset hozatgattunk” és a németben valóban hét önálló szó: „als wir wiederholt ein wenig bringen liessen”. (Ilyen képzésű alakot persze a magyarban is sokat lehet találni; pl. már nyolcetagú alak a *ver* igéből: *verhetetlenségetekben*, de ez a németben már hat szóval fejezhető ki: „da ihr nicht besiegt werden können”).

SZIDOROV példái közt van ugyan egy csomó olyan alak, melyet — tudomásom szerint — egyáltalán nem használnak, tehát olyan *vergelöddögeltethetlek* fajta szóalak, de legtöbbször valóban létező alak, vagy legalább is elképzelhető, hogy egy-egy esetben használják is.

5. Manysi *kūrma k* 'kiolvasztott medvezsír'

A medveműszók közt említi KÁLMÁN BÉLA (MUNK.—KÁLM. III/2, 155) a msi *kūrma k* 'kiolvasztott medvezsír' szót is. A szót MUNKÁCSI idézi az északi-manysiból (VNyj. 87). Ez a szó — úgy gondolom — a komi *gormeg*

szóra megy vissza: WICHM.—UOT. V., Sz. *gormeg*, I. *gormeg*, P *gormeg* 'spanischer Pfeffer (V., Sz.), Pfeffer (L. P.)', amely a chantiba is átment 'bors' jelentésben (l. pl. NyK. LV, 17, ALH. III, 232, V, 36, 37). A medvezsír e „bors” elnevezésének az alapja talán a medve zsírjának bizonyos erős íze, ahogyan pl. BREHM csakugyan a medvezsír „kellemetlen ízéről” beszél (Az állatok világa. Emlősök. II, 257, Népszerű kis Brehm I, 399).

6. Manysi βοῖᾶ't 'sírnak, jajgatnak'

KANNISTO kondai-manysi szövegeiben ismételtelen előfordul ez a szó. Így: *κολχ* *lõnšà't*; *βοῖᾶ't* (KANN.—LIIMOLA I, 60) 'die Menschen weinen (und klagen'; *nâr* — *loâβi* — *lõnšà'n*, *βοῖᾶ'n?* (uo. 189) 'was — sagt er — weinst und jammerst du?'

E két helyhez KANNISTO a következő megjegyzést fűzi: *βοῖᾶ't* Parallelwort zu *lõnšà't* 'sie weinen', allein wird es nicht gebraucht (ausser in der Bedeutung 'плавают, sie schwimmen'). Es dürfte ein onomatopoetisches Wort sein" (i. m. 393); „*βοῖᾶ'm* 'плачу, ich weine' wird als Verstärkung von *lõnšà'm* gebraucht; allein in dieser Bedeutung nicht gebräuchlich; vgl. *βοῖᾶ'm* 'плаваю, ich schwimme'" (uo. 422).

'Sírni' jelentésű szavunknak nyilván semmi köze az ugyanolyan alakú 'úszni' jelentésű igéhez, hanem bizonyára az orosz *вѣть* (*вою, воешь, воет; воют*) 'üvölt, bömböl, bög, siránkozik' jelentésű igének az átvétele. Az átvétel alapja ebben az esetben nem az egyes 3. személye volt (akkor a msi ige tövében ott kellene lennie a *-t*-nek is), hanem bizonyára az imperativus 2. személye (olyan kifejezések alapján, mint pl. *не вой!* 'ne bögj!' vö. NyK. LV, 43, ALH. III, 266).

Érdekes egyébként, hogy az egyik közlő, mégpedig éppen egy konda-vidéki vogul, egy msi kifejezést („nem hallgatnád-e meg ezt az én könyörgésemet, ezt az én panaszomat?” i. m. 288) ezekkel a szavakkal magyarázott meg: «бедный воет» (uo. 448), azaz „szegény siránkozik”. De MUNKÁCSI felsőlozvai nyelvmestere is azt, hogy „három hangon felsikolt”, így mondotta oroszul: «в три голоса завоет» (VogNGy. II, 461—2). Az orosz *вѣть* szó tehát msi területen is közönséges szó, és így könnyen érthető, hogy a msi „sírni” szónak parallel szavává, párjává lehetett.

7. Komi *kamyr* 'Handvoll'

A komi (WIED.) *kamyr* 'Handvoll' szót ismételtelen egyeztették finnugor, sőt szamojéd szavakkal (l. SETÄLÄ, Verwandtschaft 54, LEHTISALO: FUF. XXI, 14). Azonban a *kamyr* szónak különösen a mordvin (WIED.) *komoro* 'Handvoll', (REG.) *komër* 'köteg kender vagy len' szóhoz való hasonlósága ellenére is bizonyos kétségeink támadhatnak ezekkel az egyeztetésekkel szemben.

A komi szó hitelességében, létezésében természetesen nem kételkedünk, mert — ámbár a legtöbb komi szótár nem ismeri ezt a szót, — így SZAVVAITOV, ROGOV, GENETZ, SAHOV, WICHM.—UOT. szótárában, az 1948. évi komi-orosz szótárban, az 1953. évi komi helyesírási szótárban, az én feljegyzéseimben ez a szó nem szerepel —, mégis három szótárban (ha ezekben nem is egymástól teljesen függetlenül) ott van ez a szó: WIED.-nál *kamyr* 'Handvoll', *Роров*—

LITKIN szótárában a 38. lapon *горсть* alatt *sodž*, *sodž-tj*, *ki-tj* mellett zárójelben még: *kirim*, *kabj*, *ťšabj*, *kamj*, *šamj*, LITKIN szótárában (65): „*kamj* (= *kabj*) *пригоршня*”.

Annak se kell különös jelentőséget tulajdonítanunk, hogy *POPOV*—*LITKIN* *кулак* alatt (100) említi ugyan a *gabj*, *kabj*, *ťšabj*, *šamj* alakokat, de itt már hiányzik a *kamj* alak, és hogy G. Sz. LITKIN későbbben is említi a *ťšabj*, *kabj*, *gabj*, *ťšabj* alakokat (104 és az orosz-votj.-zürj. szójegyzék 25. lapján), de itt már nem szerepel a *kamj* alak; az azonban mégis feltűnő, hogy egymás mellett egymáshoz nagyon közel álló vagy egyenesen azonos jelentésben négy hasonló alakú szó van használatban: *kabj* (vagy *gabj*; l. lent), *ťšabj*, *šamj* és még *kamj*.

Mármost a *kabj* szónak (WICHM.—UOT. V., L. *gabj*, Sz., Ud. *kabj* 'hohle Hand, Faust') van megfelelője a finnben és a chantiban (l. UOT., Kons. 10, 300), a *ťšabj* (WICHM.—UOT. Sz., L. *ťšabj* 'hohle Hand, Faust'; LITK.—POP. és LITK. *ťšabj* és *ťšabj*) is finnugor eredetű szó (l. UOT., Kons. 32, 300), a *šamj* (WICHM.—UOT. Sz., I. *šamj* 'zusammengedrückte Faust') alapszava is (Ud. *šamnis* 'in der Faust zusammendrücken') megvan a komiban (a *šamj* szóra vonatkozólag l. még LAKÓ: NyK. LVI, 33 kk.). Így önkéntelenül is arra kell gondolnunk, hogy a *kamj* szó talán nem ősi eleme a komi szókincsnek, hanem a rokon alakú és rokon jelentésű *kabj* és *šamj* szavak kontaminációjának köszönheti létét. [Gondolhatnánk-e arra is, hogy *šamj* mellett azért is keletkezhetett könnyen egy *kamj* alak, mert pl. *šamgijnj* 'zuschlagen zuwerfen (eine Tür, einen Deckel)' mellett is van (hangfestő) *kamgijnj* 'knalend (eine Tür) zumachen; klopfen, pochen' ?]

Nem állíthatjuk tehát azt, hogy a fent említett egyeztetésből elhagyandó a komi *kamj*, de megjegyezhetjük, hogy bizonyos fenntartás, tartózkodás jogosultnak látszik.

8. A mordvin és a mari mértékhatározó és a disztributív mari elativus

A finnugor mértékhatározóról szóló dolgozatomban (NyK. LVI, 13; ALH. V, 35) számos példával igyekeztem igazolni, hogy az a mód, ahogyan az ugor és a permi nyelvek a mértékhatározót kifejezik [pl. magyar: *vizet hoztam egy korsóval, mindenki egy-egy kanállal, két-két üveggel kap*; udmurt: *odik puñijän šed-kä šime* (Munk.: Votj. Népk. 275) 'ha egy kanál (tkp. egy kanállal) levest eszünk], ősi finnugor kifejezésmód.

Dolgozatom kiegészítéséül most még a volgai-finnugor nyelvekből idézek néhány példát a „-vel” -ragos mértékhatározóra.

Mordvin: *päntšta matšta välks kanllä* (KLEMM, Mordvin szövegek 38) 'kanállal a pincéből tejfölt hordozgat'; *sojn šäkänät štraftšä s u s k ä m s a* (PAAS.—RAVILA, Mordw. Volksd. IV, 800) 'es riss Schäkenä in kleine Stücke (кусками)'; *jar'tsaš o t š k s a šapaksta* (uo. 844) 'er frass aus einem Trog [instr.] Teig' (,teknővel evett a tésztából, tésztát'; hasonló mondatok uo. 838, 841); *jar'tsaš š a k a n a s a* (uo. 890) 'sie ass aus einer Schüssel' [loment a pincébe és ott ,egy fazékkal' ivott tejet]; *kašj, af kižšsa, a tsatsa* (uo. 851) 'er wächst nicht j ä h r l i c h, sondern stündlich heran' (vagy inessivus: egy évben?); *š a d o s o veščanok, a kavtošo sajtanok* (PAAS.: JSFOU. IX, 134) 'nicht Hundertzahlen fordern

wir, nicht Zweihundertzahlen fordern wir' || mari: *pà üðarla'n kork à den ð þüðam* (BEKE, Tsch. Märchen 309) 'er gibt dem Mädchen eine Tasse voll Wasser'; *jal dene* (BEKE, Texte zur Religion der Osttscher. 62) 'das ganze Dorf zusammen' („faluval" vizsnek ajándékot); *tüže:m den-at tüže:m den mükš ertaleš* (WICHM., Volksd. der Tsch. 433) 'zu Tausenden, zu Tausenden fliegen die Bienen vorüber'. (L. még NyK. LVI, 27; ALH. V, 59.; Pais-Emlékkönyv 614—6.)

A most felsorolt mértékhatározók közül egyik-másik persze még igazi eszközhatározónak is volna vehető (vö. SIMONYI, MHat. I, 382), de ezek a szerkezetek így is nevezetesek, mert igazolják, hogy a volgai-finnugor nyelvek is ismerik az instrumentálist, illetőleg „-vel"-ragos mértékhatározót.

Említett dolgozatomban (ALH. V, 66) utaltam a mértékhatározóhoz közel álló elativus-ragos disztributív mari szerkezetekre, mint *miñə pue'näm koyšlanðštə kok mən ðyatsən* (RAMST.: MSFOU. XVII, 52) 'ich gab jedem von ihnen zwei Eier'; *jeng jeda šüdürguč tülena. čela jing šüdürguč naleve* (REG.—BUD.: NyK. III, 111) 'egyenként egy-egy rubelt fizettünk. Minden ember egy-egy rubelt kapott'; *iktegeč* (BUD.: NyK. III, 452) 'egyenként'. (Vö. BEKE, CserNyt. 221; LEWY, Tsch. Gramm. 137.) Néhány példa az újabb szövegkiadványokból: *tenda'n bätälaktä ürräšt mala'm ik tü. ðärrätš* (BEKE, Tsch. Märchen 92) 'eure Frauen sollen mir jede ein Hemd nähren' (hasonló mondat: BEKE, CserNépk. I, 226); *kondat ku'm šò rdäyetsš* (uo. 314) 'sie bringen je drei Hirsche'; *kandat äräkäm ik polštop-katsən* (BEKE, CserNépk. I, 59) 'hoznak egy-egy félst of pálinkát'; *nälat ik polštop-katsən äräkäm* (uo. 64) 'vesznek egy-egy félst of pálinkát'.

Az elativusnak ezt a disztributív használatát nehéz volna magából a mariból megmagyarázni. Azt hiszem, hogy itt egy orosz szerkezet utánzásával, russzicizmussal van dolgunk.

Az oroszban tudniillik ilyen kifejezésekben a *po* prepozíció használatos; pl. *держат по сече в каждой руке* 'egy-egy gyertyát fogni mindkét (mindegyik) kezében', *купить по килограмму хлеба* 'kilogrammonként vásárolni kenyeret', *по ночам поднимался сильный ветер* 'éjjelenként erős szél kerekedett' (Грамматика русского языка. Акад. Наук. II/1, 161—3); *по копейке скопил большую сумму* 'kopekenként nagy összeget takarított meg'; *по два (две) 'fejenként kettő'* (HADROVICS—GÁLDI, Orosz—magyar szótár 582). Erre a használatra számos példát idéz MIKLOSICH (Vgl. Gramm. der slav. Sprachen IV, 632—3, 431), BUSZLAJEV (Историческая грамм. русск. языка II, 276, 278) stb.

Mármost figyelembe veendő, hogy ugyancsak a *po* prepozíció segítségével fejezi ki az orosz nyelv (de több más szláv nyelv is) a prosecutivusi és prosecutivus-féle határozót is; pl. *шагал по бревну* (Грамм. русск. яз. II/1, 160) 'a gerendán végig lépett', *гулять по полю* (MIKLOSICH, i. m. IV, 626) 'a mezőn sétálni', *ударить по плечу* (uo. 628) 'vállon ütni'; *гулять по улицам* (HADR.—GÁLDI 582) 'az utcán sétál', *ходить по комнате* (uo.) 'jár-kei (fel-alá jár) a szobában'; *стожал он в крови, не по колен, не по пояс, а стожал он в крови по бely груди* (MIKL., i. m. IV, 431) 'vérben állt, nem térdéig, nem övig, hanem vérben állt egészen a fehér melléig', *я любовников счастливых узнаю по их глазам* (Грамм. II/1, 161) 'én a boldog szerelmeseket szemükről ismerem meg'. L. még MIKL., i. m. 430—1, 625 kk.; VONDRÁK, Vgl. slav. Gramm. II, 382—3 stb.

Ugyanezeket a prosecutivusi viszonyokat a mariiban elativusszal fejezik ki. Pl. *küyüzän pört-kutan-gitsen aşkedeş* (RAMST.: MSFOu. XVII, 179) 'er steigt am Giebel des königlichen Hauses vorbei' stb. L. BEKE: NyK. XLI, 241 kk., CserNyt. 218 kk.

Minthogy ilyenformán az orosz *по* prepozíciós kifejezőmódnak a mariiban igen gyakran elativusos szerkezet felel meg, könnyen érthető, hogy a disztributív értelmű *по*-prepozíciós orosz kifejezések hatása alatt ilyen szerepben is a mariiban elativusos szerkezet terjedt el.

Rendkívül érdekes és egyúttal jellemző jelenség, hogy éppen a most említett prosecutivusi szerkezetekben megint egy másik idegen hatás is érvényesült a mari nyelvben. Mondottuk, hogy prosecutivusi határozók kifejezésére a mariiban az elativus szolgál, ahogyan ilyen szerepben a finnugor nyelvekben, de a törökségben és a mongolban is általában az ablativus használatos; vö. BEKE: NyK. XLI, 241; FUCHS: FUF. XXIV, 310; LAKÓ: ALH. I, 75; LIIMOLA: FUF. XXXI, Anz. 86.²

És ennek ellenére ilyen szerepben a mari nyelvben nyilván török hatás alatt (l. már BEKE: KSz. XV, 51) a '-vel' jelentésű *dene* névutó is használatos. Ahogyan a *csuvas* azt mondja, hogy *vires kilét sulbalan* (Mész. II, 214) 'orosz jön az úton' (szó szerint: 'az úttal'), és a kazánitátár is úgy beszél, hogy *jul belän kitkän* (BÁLINT I, 26) 'az úton (szó szerint: 'az úttal') ment', ugyanúgy mondhatják a mariiban is: *kuşa adak kaja kornǝ dene* (PAAS.—SIRO: MSFOu. LXXVIII, 2) 'die Alte geht wieder den Weg entlang' (szó szerint: 'az úttal'), *kaje'n ulät kornǝ dænǝ* (POROKKA: JSFOu. XIII, 9) 'sie gingen den Weg entlang', *me ure:m dæn ertena* (WICHM., Volksd. d. Tsch. 464) 'wir ziehen durch die Strassen'.

Jellemző példája ez az ősi szerkezet mellett felbukkanó idegen eredetű szerkezetnek és egyúttal igazolja, hogy joggal kereshetünk az elativus disztributív használatában idegen hatást. Érdemes lenne megállapítani, hogy mely mari vidékeken él még ma az ősi szerkezet és milyen mértékben szorította ki a mértékhatározóban és a disztributív kifejezésekben az oroszos elativus a régi '-vel'-ragos, illetőleg '-vel' névutós kifejezőmódot.³

FOKOS DÁVID

² Hadd idézzünk itt egy-két mongol példát az ablativusnak ilyen használatára: *kalmük: neg üküsn küg neg kün üsü nās ŋ tatūv göbdēd bād᠗c bolnū* (RAMST., Kalm. Märchen 89) 'ein Mann zieht einen Toten an den Haaren und schlägt ihn'; *alar: barān garhāñ bāzā* (POPPE, Alarszkij govor II, 44) 'схватив его за правую руку' ('jobb kezénél fogva'), *χošūnhāñ ozōžō* (uo. 78) 'поцеловала в рот' ('szájukon csókolta').

³ Talán szabad itt még egy, ezzel némi kapcsolatban levő kérdésre utalnom. Igen érdekes a mordvin inessivus-instrumentalisnak és a mari elativusnak tárgyjelölő szerepe (l. KOLJAGYENKOV mordvin nyelvtanát, II, 205, és LEWY cseremiszi nyelvtanát, 137). Azt hiszem, ezzel a kifejezőmóddal érdemes lenne behatóbban foglalkozni.

Etimológiai megjegyzések

I. chanti *šèpàn* 'Zauberei'

A címben megjelölt chanti szó több nyelvjárásban ismeretes a samáin és a varázslás megnevezésére. Már HUNFALVY és AHLQVIST közlik az északi nyelvjárásból: (HUNF.) *sebän* 'a búvelő-bájoló, vagy pap', *penžer sebän* 'dobos bájoló' (NyK. XI, 27); (AHLQV.) *šaban, šeban* 'Zauberei; Zauberer, Schamane', *šaban-verla-xo* 'Zauberer, Schamane'. PÁPAY JÓZSEF szövegeiben is előfordul: É. *sébän* 'varázslat; samán' jelentésben: *sébän kašta másł, sèbännənçoi* 'samánt kell keresni, samánembert' (ÉONyt. 22), *ançən tuda řisəm sèbän uèrdi* 'azért jöttem, hogy anyátokat vigyem samanizálni' (uo. 23), *imi-çili sèbän uèrdi çatna řoyo-lmæs* 'az Asszony-unokája a varázsló házba belépett' (uo. 24); *šèpan-ço* 'samán-ember' (ONGy. 271). STEINITZ lejegyzésében: Serk. *šèpan* 'Zauberei; Schliche' (Ochr.), de olykor magának a samánnak a megjelölésére is használják: *yn šèpan* 'grosser Schamane' (Ovd. II, 91). PAASONEN a K. és J. nyelvjárásban jegyezte fel: K. *tšèpàn, J. tšipàn* 'Zauberei, Zaubermittel' stb. KARJALAINENTÓL pedig az alábbi adatokat idézhetjük: Kr. *tšèpàn : tšè-pànät uertäm* 'ich verzaubere (dich) in etw.'; Vj. *tšipān : tš. uèrən tā* 'Kunststücke machen'; Ni. *šè-pān* ' = Kaz.; auch: dadurch verderben, dass man etw. zu trinken gibt'; Kaz. *šè-pān* 'das Verderben durch Zaubersprüche; Schimpfwort und Fluch (leichtes, ugf. = gewünscht)', *šè-pān uèrti* 'rikkoa loitsien [varázslással rontani]', O. *sébän* = Kaz. E szó -ən nomen possessoris képzős alakját látjuk pl. a DN. *tšè-bānən çoi* 'Wahrsager, Zauberer («russischer»); DT. *tšè-bānən* —; Cing. *tšè-bā-nən çaiät* 'ворожей; Wahrsager'; Kr. *tšèpānən çaiät* 'Wahrsager, Zauberer'; Kam. *tšèpānən* —; V. *tšipānən k'u* 'Arzt (Doktor od. Chirurg), Feldscher'; Vj. *tšipānən k'vsì* 'Besprecher, Hexenmeister, Gaukler'; Trj. *tšipānən k'o* = Cing. stb. kifejezésekben (vö. a fent PÁPAYTÓL idézett *sèbännənçoi* adatot). A Kaz. és O. nyelvjárásban a szó -ən képző nélküli alakjának és a 'Mann' jelentésű szónak összetétele is ismeretes (Kaz. *šè-banyo* 'Zauberer, Wahrsager (auch gewöhnlicher, nicht: Verderber)'; O. *sèbänçoi* 'Wahrsager'). A -t- ~ -l- képzővel igét is alkottak a szóból: DN. *tšè-bāntā*, Ni. *šèpān-tā*, O. *sèbān-tā* stb. 'zaubern, besprechen' (mindezekre I. KARJ. — TOIV. 955 — 6 és OL. 164).

Ez a szó a chantiból az északi manysiba is átkerült: *sèpän* 'Zauber', *sèpanin çātpā sèpānli* v. *sèpanlaçti* 'a bűvöletes ember bűvöl' (VNGy. II, 0410); (MUNK. — TR.) *sèpānal ojtunkw* 'varázsitallal megitatni'; (REG.) *sèpāning lating* 'varázslatos beszéd' (VNGy. II, 697).

MUNKÁCSI (VNGy. II, 0410) azt a megjegyzést fűzi a manysi és a chanti szóhoz, hogy az „... a tungúz nyelvjárások *šaman, saman* ... szavával

... látszik egybefüggőnek". Ugyanilyen állásfoglalásra utal a PAASONEN—DONNER szótár 2747. számú *tšəpən* címszava végén található rövidke „Cf. *šaman*” megjegyzés is. Hasonlóan vélekedik a chanti szóról GOMBOCZ ZOLTÁN (NyK. XXXII, 215). L. még KARJALAINEN, Jugralaisten uskonto 551. A mandzsu *sama*, *saman*, tunguz *sama*, *šama*, *šam*, *saman*, *šaman*, *hamán* 'samán' szóval nehéz lenne összekapcsolni az obi-ugor szavakat. E szók a mandzsu-tunguz nyelvekben egységesen szóbelseji *-m-* hangot tartalmaznak, s olyan forma, amelyben szóközépi *-p-* hangot látnánk, nem akad. A sor nyelvben van ugyan RADLOFF szerint egy *шабыт* 'das Schamanisieren ohne Trommel, das Wahrsagen' jelentésű szó. Nehéz lenne azonban ezt az elszigetelt török adatot az obi-ugor szavak forrásának tekinteni, minthogy a török *a*-nak a chanti *a*, *o* szokott megfelelni (l. PAASONEN: FUF. II, 86—90 és TOIVONEN: JSFOu. LII/6). Súlyos nehézséget jelentene továbbá — a második szótag magánhangzójáról nem is szólva — a török szóvégi *-t* ~ chanti *-n* megmagyarázása. A sor *шабыт* és a mandzsu-tunguz *saman* összefüggése egyébként is valószínűtlen.¹

A mandzsu-tunguz vagy török eredeztetést tehát el kell vetnünk. Az obi-ugor szó forrását megtalálhatjuk ellenben a komi nyelvben. FUCHS DÁVID a KSz. XII. kötetében (246—7) beszámol arról, hogy a komik hite szerint a varázsló rontást küldhet az emberekre. A rontás neve *ševa*, a megrontott elnevezése *ševaa mort* 'испорченный человек; кликуша'. A varázslót, aki a rontást küldi, *ševa šetalis*-nak ('ševa-Gebender') nevezik. A *ševa*-t a komi néphit *b o g á r* alakjában képzelet el, amely ételbe-italba kerülhet bele, s így lehet a rontás okozójává. Ha a varázsló meg akar rontani valakit, *ševa*-t tartalmazó sört vagy kvaszt *i t a t* vele (*ševa ležni* 'испортить, напустить попу'). Hivatkozik FUCHS még WIEDEMANN, G. LITKIN és POPOV hasonló értelmű közléseire. Egy másik helyen pedig arról tudósít, hogy a *ševa*, amely *g y í k* alakjában hatol be az emberbe, a letkai komik között is ismert (FUF. XVI, 266).

WICHMANN—UOTILA szótárának adatai megerősítik a FUCHS által közölteket (l. V., Sz., L., Ud. *ševa* 'angezauberter Schaden'), azzal a különbséggel, hogy WICHMANN adatai szerint a *ševa* olykor *e g é r* formájában jelentkezik, bár a Sz. nyelvjárásban a *ševa* az ó közlése szerint is 'ein wurmähnliches Tier'.

A km. *š* ~ chtDN., DT., Kr., Kam., Cing., V., Vj., Trj. *tš*, Kaz., Ni. *š*-, O. *s*- megfelelés szabályszerű. Vö. (PATK.) *čirt*, (KARJ.) Ni. *šir'č*,² Kaz. *šir'č*, O. *sir'ko* 'Garn, gewebtes Band' < km. *šert* id. (KARJALAINEN, OL. 210); (PATK.) AK. *čegət*, (KARJ.) Ni. *šir'č*, Kaz. *šir'č*, O. *sāizət* 'Rute', ill. Kam. *tšōizət*, Trj. *tš'it'*, Ni. *šir'č*, O. *sāizət* 'Rubel' < km. *šait* 'lange Rute, Rubel' (FOKOS: NyK. LV, 20); DN. *tšòk*, Trj. *tšòk*, V., Vj. *tšòk*, Ni. *šuk*, Kaz. *šòk*, O. *soχ* 'Sorge, Betrübnis' < km. *šog* (FUCHS: FUF. XVI, 82).

Ugyancsak szabályszerűnek tarthatjuk a km. *e* ~ chtDN., DT., Cing., Kr., Kam., Ni., O. *è*, *e'*, *e*. Kaz. *è*, *è'*, V., Vj., Trj. *ì*, *ì'*, *i*, megfelelést is, azzal a megjegyzéssel, hogy a Kaz. *è* és a keleti *i* képviselő az egyébként szokásos *e* helyett igen gyakori a többi nyelvjárás *e*-je mellett (< ősch. **e*), de sok esetben még megmagyarázatlan (l. STEINITZ, OstjVok. 69—72 és KARJALAINEN

¹ NÉMETH GYULA nem is említi ezt a sor nyelvi adatot a *samán* szóról írott tanulmányában (KSz. XIV, 245).

² Az OL.-ból származó chanti adatokat a KARJALAINEN—TOIVONEN szótárában szereplő alakjukban közlöm.

OL. 164). Hasonló megfelelést látunk pl. a DN. *nèbà'k*, plur. *nèbā'gət*, Cing. *nè'vāk*, Kr. *nè'pāk*, V. *ṇè'pik'*, Vj. *ṇè'pi'k'*, Trj. *ṇè'pi'k'*, Ni. *ṇè'pe'k'*, Kaz. *ṇè'pè'k'*, O. *ṇèbè'χ* 'Papier' < km. *nebeg*, vagy a DN. *pe'rnā*, Cing. *pè'rnā*, Kr. *pernā*, V. *pèrnā*, Vj. *pè'rnā*, Trj. *pè'ri'nā*, Ni. *pe'rnā*, Kaz. *pè'ri'nā*, O. *pe'ri'nā* 'Kreuz' < km. *perna* szavakban (l. FOKOS: NyK. LV, 18). A második szótagbeli komi *a* ~ chanti DN., DT., Cing., Kr., Kam., Ni., O. *ā*, *ā*, *ā*, Trj., Kaz. *ā*, *ā*, *ā*, V., Vj. *ā*, *ā*, *ā* megfelelés szintén szabályszerű. Pl. chtDN. *pəsā'n*, plur. *pəsānət*, DT. *pè'sān*, Cing. *pə'sān*, Kr. *pə'sān* (*pəsānət*), V. *pə'sān'*, Vj. *pə'sā'n'*, Trj. *pə'sā'n'*, Ni. *pə'sā'n'*, Kaz. *pə'sā'n'*, O. *pə'sā'n'* 'Tisch' < km. *pizán* id., vagy chtDN. *te'stā'n* (*te'stānət*), Kr. *te'stān* (*te'stānət*), V. *li'stā'n*, Vj. *li'stā'n*, Trj. *li'stā'n'*, Ni. *te'stā'n'*, Kaz. *te'stā'n'*, O. *te'stā'n'* 'kleiner Schleifstein' < km. *letštan* 'Schleifholz für Sensen' (l. FOKOS: NyK. LV, 19, 21).

A km. *ševa* > cht. *tšèpān* szó kapcsolatának tisztázásához azonban meg kell magyarázni még a cht. szóbeljei *-p-*, valamint a szóvégi *-n* viszonyulását a komi eredetihez.

Tudomásom szerint legutóbb FOKOS-FUCHS DÁVID foglalkozott azzal a jelenséggel, hogy az obi-ugor nyelvek jövevényszavaiban olykor *p* helyettesíti az eredeti *v* hangot. Példaképpen említette a ms. *pèkšū* 'Eichhorn' < or. *векша*; ms. *pèštor* 'Eimer' < or. *ведро*³; msFL. *pš*, K. *pš* 'die Fasten' < < km. *vidž*; ms. *pot* 'Steuer' < km. *vot*; ms. *kupinā* 'Fasten' < or. *говение*; ms. *ispin* 'Schwein' < or. *свинья* szavakat, s ezen példákkal világította meg a ms. *poštan* 'retesz' (< km. *voštan*) szókezdő *p-* hangját is (FUCHS: FUF. XXX, 325–6). Ugyanó említette másutt a chanti Vj., VK., Likr. *pōšš*, Trj. *pōšš* 'Familie (Vj., Likr., Trj.)', Familiennome (VK., Trj.)', Mj. *pōššām* 'Familiennome' szót, amelyet a komi *vuž* 'Wurzel' szóból magyaráz (NyK. LV, 51–2). Szóbeljei chanti *-p-* ~ idegen *-v-* megfelelést találunk még pl. a következő jövevényszóokban: chtDN. *χā'vā's*, DT. *χā'vā's*, Kr. *χō'pā's* 'Kwass' < tör. vö. kaz. *kəwās* id. < or. (KANNISTO: FUF. XVII, 110; KARJALAINEN, OL. 59); chtDN. *tšè'tpè'rt*, Kr. *tšè'tpè'rt* (~ Ni. *šetuer't*, Kaz. *še'tuè'r't*) 'Viertel' < or. *четверть* (uo. 157); chtDN. *kā'vā'snā*, DT. *kā'vā'snā*, Cing. *kō'vā'snā*, Cseszn. *kō'pā'snā*, Kr. *kō'pā'snā* 'Backtrog (für den Teig)' (KARJ. – TOIV. 414b) < or. *квашня*; chtVj. *pī'lā* 'Heugabel (KARJ. – TOIV. 694b) < or. *вила*; chtTrj. *lè't'op'k'ā*, Kaz. *li't'op'ka* (Ni. *li't'op'ka*) 'Sense mit geradem Stiel' (KARJ. – TOIV. 1119b) < or. *лумовка*.

A km. *ševa* ~ cht. *tšèpān* szóbeljei mássalhangzójának viszonya tehát nem okoz problémát, de hogyan magyarázható a *tšèpān* szóvégi *-n*-je? Magától értetődő gondolat lenne, hogy chanti képzőnek tekintsük e szóvégi nazálist. Ha azonban az obi-ugor deminutív *-n* képzőre gondolnánk, akkor nem jelentéktelen nehézségekkel kerülnénk szembe. FOKOS-FUCHS DÁVID ugyanis meggyőzően bizonyította be, hogy az obi-ugor deminutív *-n* képzőre emlegetett példák zömében nem képzőt, hanem általában determinatív funkciójú 2. személyű birtokos személyragot kell látnunk, s hogy e képző ma már csak egy-két elhomályosult, megmerevedett képzésben szerepel (FUF. XXVI, 47 kk.). WOLFGANG STEINITZ pedig FUCHS kutatásából kiindulva azt az észrevételt teszi, hogy bizonyos példákban (jelzőül használt „melléknevekben”, határozószóiban, névmásokban és participiumokban) ez a 2. személyű

³ KANNISTO ezt a manysi szót éppen a szókezdő *p* miatt tatár közvetítésű jövevényszónak gondolta (FUF. XVII, 39–40, 165, 234). Tudomásom szerint KÁLMÁN BÉLÁNAK a manysi nyelv orosz jövevényszavaival kapcsolatos kutatásai nem igazolják KANNISTO e tételét.

birtokos személyrag nem determinatív, de nem is possessív szerepű: semmilyen nyelvtani funkciója nincsen, hanem kizárólag dalokban előforduló stilisztikai sajáttság, amelynek eredetileg metrikai szerepe volt (OvD. II, 50–7).

Ha tehát van is egy pár olyan manysi és chanti példa, amelyekben az *-n* denom. főnévképző fedezhető fel (e példák számát MATTI LIMOLA nemrég gyarapította: JSFOu. LVII/1, 7–8), az azonban tény, hogy e képző már régóta nem élő, nem produktív funkciójú. Nem nagyon gondolhatunk arra, hogy a chanti *ššèpàn -n*-jében is ezt a képzőt lássuk. Az *-n* képzős alakulatok nagy része inkább a manysiból mutatható ki, s ez arra mutat, hogy a manysiban nagyobb szerepe volt, mint a chantiban. A képző ritka előfordulásából viszont azt következtethetjük, hogy produktivitása mindkét nyelvben már régen megszűnt. Azok a megmerevedett alakok, amelyekben kimutatható, általában finnugor eredetű szók. Bár sem azt nem tudjuk, hogy az *-n* képző mikor vesztette el eleven funkcióját, sem azzal nem vagyunk tisztában, melyik században vették át a chantik a komi *ševa* szót, mégis valószínűnek kell tartanunk, hogy a *ššèpàn* szóban nem az elhomályosult *-n* névszóképző nyomát kell látnunk. Arra sem gondolhatunk, hogy ez a szóvégi *-n* akár determinatív, akár metrikai funkciójú sg. 2. személyű birtokos személyrag (*-ən*). A chanti a végű tövekhez a ragok ugyanis rendszerint *-i-*, *-γ-* kötőhangzóval járulnak (pl. Kr. *piwká*: plur. *piwkáiat* 'Blutegel' KARJ.—TOIV. 661b; O. *pālā*: sg. 1. sz. birt. sz. r. *pālāim* 'Brett zum Ausspannen und Trocknen von Fellen' uo. 694b; DN. *pe'rnā*: plur. *pernā'iat*, Likr. *pirnā*: sg. 1. sz. birt. sz. r. *pirnā'īm*, Kaz. *pē'rnā*: *pē'rnā'ie'm*, vagy *pē'rnā'ie'm*, de Vj. *pirnā*: *pirnā'm* 'Kreuz' uo. 733a; Trj. *se't'k'ā*: *se't'k'ā'γ'e'm* 'Sieb' uo. 886a; Kr. *tāmkā*: plur. *tāmkāiat* 'Schamgürtel' uo. 1117a; DN. *χamsa*: sg. 1. sz. birt. sz. r. *χamsā'γəm* 'Tabakspfeife' uo. 306; I. STEINITZ, OvD. I, 39–41, 214–6; OChr.² 54–6; PATKANOW—FUCHS 48). Ezenkívül további nehézséget jelentene ilyen magyarázat esetén az, hogy a 2. személyű birtokos személyrag *-ən* alakú, hogy a *ššèpàn* szónak sem a chantiban, sem a manysiban nincs *-n* nélküli alakja, hogy prózai szövegekben is előfordul, s hogy továbbképzett formái is tartalmazzák ezt az *-n* elemet (pl. DN. *ššè'banəŋ'χoi* 'Wahrsager', *ššè'banītā* 'zaubern' stb.). Ezek után már csak egy lehetőség mutatkozik a *ššèpàn* alakulat végződésének magyarázatára.

FOKOS DÁVID ír arról, hogy a chanti nyelv sok komi eredetű jövevényszava a komi *-an* deverbális névszóképzőt tartalmazza (pl. a chtDN. *tuma'n*, Vj. *iēk'ā'n*, DN. *pāška'n*, V. *kəškā'n*, DN. *tē'stā'n*, Kaz. *šāška'n* stb. szavakban), s a sok ilyen jellegű szó átvétele arra vezetett, hogy a komi *-an* (eszköznev-) képző a chanti nyelvben is meggyökeresedett: eredeti chanti igékből, sőt jövevényszavakból is képeztek ezzel a képzővel eszközneveket. Ezt a komi eredetű képzőt láthatjuk pl. a Vj. *ššestān* 'Stange . . .' szóban, amelynek eredetijét FOKOS az or. *uecm* 'rúd, pózna' szóban fedezte fel (l. NyK. LII, 352–3; uo. LV, 52–3; FUF. XXX, 335).⁴ Arra gondolhatunk tehát, hogy a chanti *ššèpàn* 'Zaubermittel' jelentésénél fogva beilleszkedett az *-an* végződésű eszköznevek kategóriájába, miképpen azt a Vj. *ššestān* szó esetében már feltették. Azt hiszem így foghatjuk fel a chtNi. *pārkan* *čntəp*, Kaz. *pārca'n*

⁴ A fentiek csak a kétszótagú chanti névszókra vonatkoznak („nur z w e i -silbige Nominalstämme lauten im Nordostj. auf *-n (-an)* aus” — írja W. STEINITZ, OvD. II, 107–8). Többszótagú szavakban éppen ezzel ellentétes tendenciát figyelhetünk meg az északi chantiban: a szóvégi *-n* elveszett, pl. a Szi. *pərama* 'Reihenfolge, Abwechslung' szóból < or. *перемѣна* (STEINITZ i. h.).

'halbwollen', O. *parǵan* 'Wollgarn' (KARJ.—TOIV. 731b) szó -n hangját is, amelyet a kmP. *parga* 'in der Flachshechel zurückgebliebener flockenförmiger, feiner Abfall vom gehechelten Flachs' (a komi szóra I. még V. I. LITKIN, Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам 115) vagy az orosz DALJ *parǵá* 'мелкія вычески, щеткою, изо льна, тонкое и короткое волокно, пачески; льняной же пухъ осыпаящийся при тканьи подь стань' (azaz 'lenből kifésült finom hulladék, vékony hosszú szál, hulladék; len-pehely, amely szövés közben a szövőszék alá hullik') átvételének tarthatunk.⁵

Némileg más módon, de tkp. mégis csak az -an végű eszköznevek kategóriájába való beilleszkedéssel magyarázható pld. a DN. *kèvā'n*, Kos. *kèvān* 'Heuschober', Fil. *kèvā'n* '(Heu)haufen' (KARJ.—TOIV. 414b) szó is, melynek eredeti alakját a keleti és északi nyelvjárásokban találjuk: Vj. *k'ō'mnā*, Trj. *k'āp'nā*, Ni. *kupnā*, Kaz. *kō'pna*, O. *kō'βnā* 'Heuschober' (KARJ.—TOIV. 406a) < or. *копна*. E szó azonban annyiban különbözik az eddigi példáktól, hogy az -an végű főnevek csoportjába nem egy inetimologikus szóvégi -n felvétellel, hanem a szóbelseji mássalhangzótorlódás feloldása útján került be.

A chanti *ṣṣepān* ilyen jelenségek láttán megnyugtató módon magyarázható a komi *ševa* alakból. A szó a chantiban önálló jelentésfejlődésen ment át. A komi *ševa* — mint láttuk — rontást, varázslat útján létrejött kártevést, s ennek állapot- vagy bogáralakban megszemélyesített közóját jelenti. A chantiban a 'rontás, varázslat' jelentés megmaradt, de a szó újabb: varázsló, samán, javasember, jó s értelmet is nyert. Ez a jelentés olyan szerkezetekből vonódott el, mint pl. a DN. *ṣṣe'vānṣṣe xoi* ~ Kaz. *ṣṣevnṣṣe* 'Zauberer'.

2. Magyar áld, átkoz

1. PAIS DEZSŐ foglalkozott legutóbb *áld* igénkkel (MNy. XLVIII, 61—8). A szó magyar nyelvtörténeti fejlődésére vonatkozólag SIMONYIVAL egyetértésben — de az EtSz.-ral ellentétben — azt az álláspontot képviseli, hogy *áld* szavunkban az -l- eredeti, vagyis nem **ád*-ból keletkezett. Megállapítja továbbá, hogy az *átkoz* is előbb **aldkoz* alakú volt, s az *átok* nem eredetibb alakulat, hanem az *átkoz*-ból való elvonás útján jött létre.

⁵ Ebben az esetben a msÉ. (MUNK.—KÁLMÁN, VNGy. III₂, 357—8) *parkān* 'gyapjúfonal, гарыч' a chantiból származhat. Vö. (CSERNY) *parkan-tars* 'rongy, rojt, cérnarajt elnyűtt anyag szélén', *parkan-rusi* 'fonal-rojt', (KANN.—LIIM.: MSFOu. CI, 440, 270) Szo. *parācān* 'aus Hundehaaren gesponnenes Strumpfgarn': *βōicān sētav*, *βōicān parācān x'ntey'ntc'e* 'Wenn ich einen weissen Faden, einen weissen Haarfaden finde'.

A chanti és a manysi szót LIIMOLA az orosz *бараканъ, барканъ* '(Art Kamelot) Berkan, Perkan, Barrakan, ein wollener Möbelstoff' közvetett vagy közvetlen átvételének tartja (JSFOu. LVII₁, 4—5). Azt hiszem azonban, hogy az obi-ugor szavakat jelentéseikre tekintettel talán inkább a komi *parga* vagy az orosz *parǵá* szóhoz kapcsolhatjuk. A komi és az orosz szó ugyan a len gerebenezés utáni pihés, pelyhes hulladékát, szálát jelenti, az obi-ugor nyelvekben pedig gyapjúszál, cérnarajt a szó jelentése, de e jelentések fontos jegye a (hulladékszerű) szál, fonál képzete, amely mellett az anyag minősége (tehát az, hogy lenből vagy állati szőrből készült) alárendelt szerepű. A komi szó egyébként — erre WICHMANN—UOTILA szótára is emlékeztet — orosz eredetű (de vö. WICHMANN: MSFOu. XXI, 91).

Persze azzal is számolhatunk, hogy az obi-ugor szó hangalakjára a *бараканъ, барканъ*, jelentésének kialakulására pedig a *parǵá*, ill. komi *parga* hatott. Tehát esetleg két, hangalakjában kevésbé eltérő szó egybeeső átvételéről is szó lehet.

Összefoglalva az *áld*-ra és *átkoz*-ra vonatkozó magyarázatokat, részletesen foglalkozik e szavak finnugor hátterével is.

Tudjuk, hogy az EtSz. nem fogadja el a szó BUDENZ és MUNKÁCSI idézte finnugor megfelelőit, BÁRCZI pedig csak az egyeztetés manysi tagját véli idetartozónak. *Áld* szavunk finnugor eredete tehát problematikus, s a legtöbb etimológus — úgy látszik — az EtSz. véleményéhez tartja magát.

Y. H. TOIVONEN sem említi az *áld* szót és finnugor megfelelőit a finnugor *l* hangokat tárgyaló dolgozatának etimológiai példatárában (FUF. XX). Hasonlóképpen BJÖRN COLLINDER sem vette fel ezt a szót ez évben megjelent Fenno-Ugric Vocabulary című etimológiai szótárába, s a legújabb, etimológiai példatárakat is tartalmazó hangtörténeti munkák sem említik. Mindez arra mutat, hogy a BUDENZTŐL származó magyarázat nem meggyőző, nem elfogadott.

Ilyen körülmények között érdemes megvizsgálni újból a kérdést, különös tekintettel arra, hogy BÁRCZI a manysi, PAIS pedig ezen kívül a mari és mordvin adatokat is ide tartozónak gondolja.

2. Az *áld* ~ *átkoz* manysi rokonának tartja BUDENZ és MUNKÁCSI a K. *jolent-* 'bitten, zureden', *joles-* 'bitten, flehen, anflehen', *jolt-* 'schaffen, erschaffen; vergleichen'; L. *juolntaxt-* 'beten', *jält-* 'beschuldigen'; B. *jolt-* 'sprechen, befehlen' igékből kikövetkeztethető *jol-* tövet.

PAIS DEZSŐ a manysi *jo-* ~ magyar *á* megfelelést nem látja egészen rendjén levőnek. A manysi szót mégis a magyarhoz kapcsolja. Hivatkozik ugyanis a manysi *jäl* ~ m. *al* megfelelésre, s SZINNYEIRE utalva (NyH.⁷ 33) mindkét esetben finnugor szókezdő **η*-hangból indul ki. A magyar *al* családjába tartozó rokonnyelvi szavak a manysi, a lapp, valamint a nyenyec és nganaszan adatok kivételével magánhangzóval kezdődnek, s a finnugor szókezdő **η*-hangot részben a manysi *i-* és lp. *v-*, de főleg a szám. *η*-hangok alapján szokták rekonstruálni.

Egy közelmúltban megjelent cikkemben azonban arra a — talán elfogadható — eredményre jutottam, hogy a szamojéd nyelvek szókezdő *η*-hangjai minden esetben másodlagos fejlemények, s hogy az ezek megfeleléseképpen az egyes finnugor nyelvekben szórványosan mutatkozó szókezdő *j-* és *v*-hangok általában szintén másodlagosak. Következésképpen sem az uráli, sem a finnugor alapnyelvben nem volt szókezdő **η*-hang (l. NyK. LV. és Acta Linguist. Hung. IV/1—2).

Az *áld* megfelelőjeként kezelt manysi É. *jolti*, K. *jälti*, KL. *jolti*, P. *jalti* 'rendel, parancsol', (KANNISTO, WogVok. 71), FL. *jölt*, DV., AL. *jalt-*, AK. *jäät-*; *jaät-*, KK., TCs. *jäät-*, P., ÉV., TJ. *jaät-* 'in Verdacht haben' ige szókezdő *j-*-je tehát nem lehet **η*-hang folytatója. De nem lehet másodlagosan fejlődött szervesen hang sem, mivel másodlagos *j-* a manysiban általában palatális magánhangzók előtt fejlődött ki. A ms. *jolt-* pedig ősms. **a* (**a* ill. **ä*) = STEIN.* *ä*, tehát veláris hangot tartalmaz (KANNISTO i. h.; STEINITZ, WogVok. 231).

Persze ellenérvként megemlíthetem, hogy a m. *al* manysi megfelelője, a *jäl* 'untén' szintén nem palatális magánhangzót tartalmaz (l. KANNISTO i. m. 68, 91; STEINITZ, FgrVok. 35, 79), s *j* hangját mégis másodlagosnak tartom. Ha pedig ez a *j-* lehet másodlagos, miért nem lehetne a *jölt-* *j* hangja is az. E jelenségnek szerintem az a magyarázata, hogy a manysi *jäl* stb. viszonya a többi rokon nyelvi szóhoz — STEINITZ kifejezésével élve — „nem egészen világos” (i. m. 35). Az azonban biztos, hogy e szó egyik finnugor megfelelőjé-

ben sincsen szókezdő *j*- (vö. chanti DN. *i't*, V. *i't*, O. *il* stb. < óscht. **i*; komi-udm. *ul*; mari *ül*; md. *al*; lpN. *vuolle*; fi. *ala*). A ms. *jölt*-nak megfelelő chanti szó azonban ugyancsak szókezdő *j*-vel hangzik (KARJALAINEN—TOIVONEN 199—200) V., Vj. *jo'lt*, VK. *jo'lt* 'Wahrsager (V., Vj., VK), Seher (V.), Zauberer (Vj., VK)'; Vj. *jo'ltm'ta* 'voraus-, wahrsagen', *jo'lt'la* v. fact. 'wahrsagen od. voraussagen lassen', VK. *jo'lt'la't* 'wahrsagen od. zaubern lassen', Likr. *jo'lt'la'tat'ya* = VK.; Vj. *jo'lt'a* 'voraussagen, wahrsagen, zaubern (mit der Zaubertrommel)', Vj. *jo'lt'a* 'beschwören, (er)raten, voraussagen, erkunden', VK. *jo'lt'a*, Vart. *jo'lu'la*, Likr. *jo'lt'ya* 'wahrsagen, beschwören', Mj. *jo'lt'a* 'wahrsagen'.⁶ A chantiban a szó kezdetén csak igen ritkán fejlődik ki másodlagos *j*-hang: mindössze egy-két esetben mutatható ki (l. Acta Lingu. Hung. IV, 60—1, 3. jegyzet; NyK. LV, 94—5, 3. jegyzet), s így az obi-ugor szókezdő *j*-t esetünkben inkább eredetinek kell tartanunk.

A szóban forgó manysi szót egyébként GOMBOCZ és SETÄLÄ (NyK. XXXII, 191; ill. JSFOu. XXX/5, 95; FUF. XII, Anz. 110), nyenyec jövevény-szónak tartják: < (CASTR.) *jilte* 'ein Holz, das eine halbe Elle lang ist, auf dessen Ende der Schamane Erde legt und die Bewegungen derselben erforscht', *jiltetadm*, *jilsitam*, *jilcetadm* 'zaubern', (REG.) *jylteru-* 'wahrsagen'. De ez valószínűtlen állítás. Sajnos a szamojéd szóra elég kevés adat áll rendelkezésünkre. Csak a nyenyecből mutatható ki, s így nem is lehet megállapítani, hogy a *jilte* szó *-te* végződése képző-e vagy sem. Az azonban biztos, hogy az *-lt-*, *-ls-* hangkapcsolat (CASTRÉN *t*, *s* betűi *ts*, *š* hangértékűek) nem *-lt-* formában került volna átvételre az obi-ugor nyelvekben.⁷ Nehézséget okoz az obi-ugor és szamojéd szavak első szótági magánhangzójának eltérése is (vö. manysi Szo. *li'ni*, FL. *lipi* 'Pudel' < nyenyec (REG.) *lib* 'weisser Hund'; KANNISTO, WogVok. 52), valamint az, hogy a chantiban meglevő *jo'it* stb. alakok a szó képző nélküli alakját tárják elénk, amelynek párhuzamát a szamojédban nem találjuk.

Végeredményképp megállapíthatjuk, hogy az *áld* rokonául emlegetett manysi *jolti* — chanti megfelelésének tanúsága szerint is — minden bizonnyal eredeti *j*-t őriz, s ezért nem tarthat az *áld* családjába.

3. A komiból BUDENZ és MUNKÁCSI a *jol-* 'schelten, ausschelten', *jor-* 'fluchen, verfluchen, beschwören', *jorsi-* 'schwören, Eid leisten' szókat kapcsolták *áld* igénkhez (MUSz. 731—3, Nyr. VIII, 433—6). Az egyeztetésnek ezt a tagját PAIS DEZSŐ sem fogadja el említett cikkében. A felsorolt komi szók egymás között sem tartoznak össze. A (WICHM.—UOT.) Sz. *jol'ni*, L. *lol'ni* (*l* < *j* vö. UOTILA, KonsPerm. 74) 'vorwerfen, tadeln, rügen' ige nem azonos a V. *jor* : *jor-kiv* 'Fluch, Schwur' szóval. Ez utóbbihoz tartoznak még: V., Sz. *jorni*, I. *jorni*, U. *jornis* 'verfluchen, verwünschen, beschwören'; U. *jordnis*, P. *jordni* = *jorni*; V., Sz. *jorsini*, I. *jorsini* 'schwören, beteuern (V., I.); schimpfen, schelten, tadeln (Sz.)', P. *jortšini* 'schwören, beteuern', s megfelelőjük az udmurtban: *juriskini*, *jurđini*, (MUNK.) *jurisk-* 'szidni, átkozni,

⁶ Ez a szó a vokalizmus szempontjából olyan viszonyban van manysi megfelelőjével, mint pl. a manysi (KANNISTO i. m. 70) Szo. *póslás*, FL. *pólas*, P., ÉV., DV., AL. *póls*, FK. *póls*, AK., KK. *póls* 'er erfor', TCs. *pátr* 'er wird erfrieren', TJ. *palè'm* 'ich werde erfrieren' a chanti (KARJ.—TOIV. 657) DN. *páí*, V., Vj., Mj. *páí*, VK., Vart. *poi*, Likr. *póí* stb. 'Harsch' szóval (l. STEINITZ i. m. 36).

⁷ Vö. manysi Szo., FL. *tutšan* 'Nahgerätsbeutel' < nyenyec *tuta*, *tute* 'kleiner Beutel' (KANNISTO, WogVok. 125); chanti Kaz. *pe'ňza'r* 'Zaubertrommel' < nyenyec *peander* id. (SETÄLÄ: JSFOu. XXX/5, 95).

pirongatni', irod. *юриськыны* 'проклясть, проклинать; желить зла', *юриськон* 'проклятие, заклатие'.

Az idézett komi és udmurt adatok közül egyik sem kapcsolható sem a magyar, sem az obi-ugor szavakhoz.

4. A BUDENZÉKTŐL az *ald* szóval rokonított mari és mordvin szók ide tartozását PAIS DEZSÓ másokkal szemben lehetségesnek gondolja (i. m. 66). Lássuk közelebbről e szavakat: *m a r i* (BUD.) *ult-: odolen ultenet* 'in pre-catione occupati erant', *ultemáš* 'precatio, preces'; (SZIL.—TR.) *uldem*, (SZIL.—POPKKA) *uldem* 'beten', *uldemə* 'Gebet'; *m o r d v i n* E. *alta-, alvta-* 'versprechen'; (PAAS.) *alstams, altams* 'versprechen, zusagen, weihen; verwünschen'; (KOLJ.—SIG.) *алтамс* 'обещать, пообещать; посулить; посвящать', *алтаэтомс* 'заставить пообещать', *алтаэтнемс* 'обещать, сулить'; (JEVSZEVJEV) Malie Karmali (Szimbirszk), Verhnij Muval (Penza) *алтамс*, Begucs (Szaratov) *алфтамс* 'обещать, посулить, обречь', *алтлэмс*, *алтнэмс* gyak. 'обещать'. Mindenekelőtt a mordvin szók egymásközi viszonyát kell tisztáznunk. A felsorolt mordvin szók zöme *-lt-* mássalhangzókapcsolatot tartalmaz, találunk azonban olyan adatokat is, amelyekben az *-lt-* helyén *-lvt-*, *-lft-*, *-lst-* jelentkezik.⁸ Nem kétséges, hogy az *-lt-* kapcsolatot tartalmazó alakokkal szemben ezek a teljesebb, eredetibb formák. Ismeretes, hogy a mordvinban a **kt* (és **pt*) hangkapcsolat *ýt*, *ft*, *vt*, *st* alakúvá fejlődött, s hogy ezek első tagja mássalhangzó előtt gyakran kiesik.⁹

Az *alvtams, alstams, алфтамс* alakok ezek szerint elsődlegesebbek az *altams*-szal szemben (< **alktams*).

A finnugor nyelvekre általában nem jellemző a mássalhangzókapcsolatok kedvelése. A mordvinra azonban annál inkább: a két, három, sőt olykor négy mássalhangzóból álló hangkapcsolatok nem ritkák, s ezeknek egy része magánhangzó kiesés útján jött létre a mordvin nyelv különletében.¹⁰

A mi esetünkben is magánhangzó kieséssel kell számolnunk. Vitatható azonban, hogy az eredeti **lkt* mássalhangzókapcsolatnak melyik két tagja között állott eredetileg magánhangzó.

Az **lkt* kapcsolat a tárgyalt mordvin szóban úgy keletkezhetett, hogy a két szótágú, magánhangzóra végződő igéhez valamilyen mássalhangzós képző járult. E folyamat lezajlását kétféleképpen képzelhetjük el. Az egyik feltevés szerint egy **als-* tőhöz **-kt-* képző járult, s ekképpen az *l* és a *k* közül esett ki a magánhangzó. A másik elképzelés szerint az **alks-* tő bővült *-t* képzővel: ebben az esetben a *t* elől tűnt el a magánhangzó.

Ha az első lehetőséget választjuk, akkor a **kt* műveltető képzőre kell gondolnunk, amely *vt*, *ft* alakon kívül *st* formában is jelentkezik.¹¹ Ilyen körülmények között pedig a mari *ult-* igében, amennyiben ez a tárgyalt mord-

⁸ Figyelmen kívül hagyjuk az egyes adatokban meglévő *-ltl-*, *-ltn-* mássalhangzókapcsolatokat, mert ezek utolsó hangja (*l*, ill. *n*) gyakorítóképző (I. JEVSZEVJEV, Основы мордовской грамматики 197).

⁹ L. P. RAVILA, Zur Vertretung des **kt* in Mordwinischen: MSFOu. LXVII, 355—9; H. PAASONEN, Mordwinische Lautlehre: MSFOu. XXII, 35—9, 53, 62—3. Vö. még P. RAVILA: FUF. XXI, 104; D. V. BUBVIN, Историческая грамматика эрзянского языка 30, 182.

¹⁰ L. PAASONEN i. m. 103—4; BUBVIN i. m. 13—14.

¹¹ Vö. mdE. *мольстем* 'заставить идти' <: *молемс*; *саэтомс* < *сам-стомс* 'заставить хватить, свести концы с концами' <: *самомс* 'хватить'. L. D. V. BUBVIN i. m. 29. A **kt* műveltető képzőre l. még BUDENZ, UA. 81; uő. Moksa és erza mordvin nyelvtan 23; JEVSZEVJEV i. m. 190; SZINNYEI, FgrSprw² 112 stb.

vin szó megfelelőjének bizonyul, nem a **kt*-, hanem más képző nyomát kell látnunk.

Ha viszont arra gondolunk, hogy egy **alks*- tő toldalékos alakja áll előttünk, akkor a *-t* elemet ugyancsak műveltető képzőnek kell felfognunk.¹²

Ákárhogy is vélekedünk, egy bizonyos: a szó eredetileg műveltető képzőt tartalmazott. A képző ilyen funkciója ma már nem eleven. A mordvin szó 'megígér, megáld, felszentel, elvarázsol, megátkoz' jelentéseinek nincsen műveltető jelentéstartalmuk. Köztudomású azonban, hogy a műveltető képző funkciója sokszor elhomályosul, s csak az ige tranzitív voltát jelzi (pl. fi. *parantaa* 'gyógyítani', m. *kelt*- stb.).

Külön kell ezek után megvizsgálnunk, hogy kapcsolatba hozható-e a mordvin szó a marival és a magyarral. Sajnos az összevetendő szók igen rövidek ahhoz, hogy határozottan állást lehessen foglalni a kérdésben. Tkp. csak a szókezdő magánhangzó és a szóbelseji mássalhangzó vagy mássalhangzókapcsolat egybevetésére vagyunk utalva. Ilyen megfelelések láttán, mint: fi. *jalka*, md. *jalgo*, mari KB. *jal*, U. *jol*, m. *gyalog*; fi. *valkama*, md. *valgoms*, mari KB. *fal*-, U. *fol*-, m. *válik*; lp. *mielgá*, mdM. *mäl'kä*, mari *mel*, m. *mell* stb., stb. nem látjuk nehéznek a tárgyalt szavak összefüggését akkor sem, ha a mordvin alapján **lk*- hangkapcsolatból indulunk ki. A mordvin elsősztótagi *a* ősfinn-volgai **a*-ból, **ā*-ból (bizonyos esetekben **ō*-ból) fejlődhetett, s a magyar *á* (*a*) megfelelés nem problematikus. Pl. mdE. *kal*, fi. *kala*, m. *hal*; mdE. *makso*, fi. *maksa*, m. *máj*; mdE. *sado*, fi. *sata*, m. *száz* (l. E. ITKONEN: FUF. XXIX, 320, 311–2). Ilyen esetekben a mariban (nyugati) *a*, (keleti) *o* jelentkezne az első szótagban (pl. md. *valgoms*, m. *válik*, mari KB. *fal*-, U. *fol*-; md. *makso*, m. *máj*, mari KB., U. *mokxs*; md. *jalgo*, m. *gyalog*, mari KB. *jal*, U. *jol*; mdE. *tšapamo*, mari KB. *šá'pâ*, U. *šô'pâ*; md. *valdo*, mari J. *šar'lyâdâ*, U. *šô'lyâdâ*; md. *pandžoms*, mari KB. *pa'tšam*, U. *po'tšam*; md. *sardo*, mari KB. *šar'rdâ*, U. *šôr'rdâ* stb.: < általában előmari [vortscheremissisch] **a* l. E. ITKONEN: FUF. XXX, 188 kk). Előfordul azonban olykor md. *a*, ill. előmari **a* helyén mari *u* megfelelés is: md. *kažems*, mari *kù'zâk* 'Mitgift'; md. *paro*, mari *pür'â* 'gut'; mari *šur'rdâ*, fi. *varsî* 'Schaft'; mari *nû'ðâ*, fi. *nato* 'jüngere Schwester des Mannes' (l. i. m. 198 és esetleg még egy példát).¹³

A hangalak szempontjából ilyen formán nem kellene elvetnünk a magyar mordvin és mari szavak összetartozásának a gondolatát. Ugyanilyen eredményre vezet e szavak jelentéstani vizsgálata is. A mordvin jelentések ('megígér, felajánl, (meg)áld, szentel, elbűvöl, átkoz, elítél, kárhoztat'), mint az eddigi fejtegetések is bizonyítják, nem állanak ellentétben a mari szó 'imádkozik' és a magyar *áld*, *áldoz*, *átkoz* régi és mai jelentéseivel. A mordvin adatokban a magyar szócsaládnak mindkét, 'jót kíván, jót ad' és 'rosszat kíván, rossz szellemnek ajánl' jelentések meglelhetők.

Ekképpen tehát PAIS DEZSÓVEL egyetértésben, s az EtSz. ellenében a magyar, mordvin és mari szók kapcsolatát lehetségesnek kell tartanunk.

5. Az eddig szóba hozott rokon nyelvi adatokon kívül BUDENZ (NyK. VII, 18) még egy lapp szót is megemlít, mint az *áld* megfelelőjét. Néhány évvel később megjelent Magyar-ugor Összehasonlító Szótár-ában azonban

¹² Erre l. SZINNYEI, FgrSprw.² 111; BUDENZ, UA. 81; vagy LEHTISALO, AblSuff. 297 stb.

¹³ A mari *u* ~ m. *á* viszonyra vö. mari *kù'ðâ* ~ m. *ház* (mdE. *kudo*), amelyben a mari *u* < előmari **o*, md. *u* < ősfinn-volgai **o*. L. E. ITKONEN: FUF. XXIX, 306; XXX, 196.

A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz

1. A Jordánszky-kódexnek más kódexekhez (elsősorban a Münchenihez és a Döbrenteihez) való kapcsolatát illetően az eddigi felfogások nem egyeznek meg. Leghelyesebben SZILY látta a kérdést. Felfogásából kiderül, hogy sem a Müncheni, sem a Jordánszky-kódex nem teljesen elszigetelt többi kódexünktől, s a kettő között is vannak egyezések. „A Döbrentei-C. szerzőjének ismernie kellett a Müncheni-C.-beli evangélium-fordításokat, sőt helylyel-közzel fel is használgatta őket... vannak ismét olyan helyek is a DöbrC. Passióiban, amelyek sokkal inkább egyeznek a JordC.-beli fordítással, mintsem a Müncheniével. Vannak végre nem kis számmal olyan helyek is, hol a Münch. föltűnően egyez a Jord.-val, ellenben a Döbr. lényegesen elüt mind a kettőjöktől.” (MNy. VIII, 53.) SZERECZ a szentírásból vett idézetek összehasonlítása alapján arra a következtetésre jut, hogy „a Müncheni- és a Döbrentei-kódexek írói egynél több alkalommal egyetértettek... A Döbrentei-kódex pedig a maga részéről... más kódexekkel tart rokonságot, elsősorban az Apor-, Winkler-, Cornides-, Érsekújvári-, Jordánszky- és Érdy-kódexekkel... föltételezhető, hogy ez utóbbi kódexek és a Müncheni-kódex között nem véletlen találkozás van, hanem legalább a passiókra nézve, közös mintán alapuló lényeges összefüggés”. (Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei 48.) SZERECZ könyvében a sok jó megfigyelés és a további kutatások számára ösztönző észrevétel mellett kellő alap nélküli egybevetések (lásd például 24—5 l.) és kétes értékű, de talán megfontolandó következtetések (i. m. 156—8; lásd még MÉSZÖLY: MNy. XIII, 83) is találhatóak. Egybevetései nyomán mindenesetre sokszor megtermékenyítő gondolatokra lehet jutni. Így például adatainak a Jordánszky-kódexszel való összehasonlítása után mintha összefüggést látnék a Jordánszky-kódex és a Czech-, a Pozsonyi, a Gyöngyösi, és a Thewrewk-kódex szentírási szemelvényei között.

GERÉZDI RABÁN „Irodalmi nyelvünk kialakulásáról” című dolgozatában a következőket állapítja meg Pesti Gáborról: „Tüzetes szövegkritikai vizsgálatok azt mutatják, hogy ismerte mind a Müncheni-, mind pedig a Jordánszky-kódex szövegét, vagy ezeknek másolatát, esetleg átdolgozását” (Magyar Századok 1948. 64). Érdekes, hogy MÉSZÖLY, aki a Müncheni és a Döbrentei-kódex (MNy. IX, 433—9) és általában a Tamás és Bálint-féle bibliafordítás és más kódexek párhuzamos helyeinek a genetikus összefüggéseit meggyőzően kimutatta (MNy. XIII, 35—48; 71—83), a Jordánszky-kódextól — a SZILYnek őrá is ösztönzőleg ható cikkében említettekkel teljesen figyelmen kívül hagyva — minden hatást megtagad. Ezt írja: „Tamás és Bálint műveit másolták és dolgozták át újra meg újra husszita és r. kath. magyarok különbség nélkül évszázad[ok]on keresztül, codexirodalmunk egész tartama alatt, mind

a könyvnyomtatás koráig; míg a codexek korának végéről való JordC. bibliatöredéke utód nélkül, egyházi irodalmunkra tett hatás nélkül áll egymagában. Sőt a könyvnyomtatás első bibliafordításának gyökerei is visszanyúlnak első kéziratos bibliafordításunkig.” (MNy. XIII, 83.) SZERECZ a Müncheneri Kódexnek és a Jordánszky-kódexnek más kódexekkel és egymással kimutatható egyezéseit egy régi magyar lectionariumfordításra vezeti vissza (i. m. 157–8). Ehhez a kérdéshez én nem tudok mást hozzászólni, csak SZILYnek két, adatokkal nem igazolt megállapítását szeretném néhány adattal megerősíteni: 1. A Müncheneri és a Jordánszky-kódex között vannak bizonyos közös forrásra visszavezethető egyezések. 2. A Jordánszky-kódex és a Döbrentei-kódex között is találhatók egyezések. 3. Végül arra is szeretnék rámutatni, hogy a Jordánszky-kódex és első nyomtatott bibliafordításaink között is kimutathatók bizonyos szövegkapcsolatok.

2. A párhuzamos szentírási helyek egybevetésekor igyekeztem körültekintéssel eljárni. A latintól való egyforma eltérést csak akkor fogadtam el közös forrásból eredő megfelelőnek, ha a Nestle-féle kritikai kiadás (Novum Testamentum Graece et Latine, Stuttgart, 1932) nem jelezte a mi kódexeinknek megfelelő változatot. Például a közös latinra megy vissza a Müncheneri és a Jordánszky-kódex egyezése a következő helyen: János VI, 64: „qui essent non credentes” (~ credentes, vö. Nestle i. m. 250); MünchK. 205: „kic volnanac hñendoc” ~ JordK. 647: „kyk hywek volnanak” (vö. Pesti 198: „kyk wolnanak a nem hýwewk” ~ Sylv. 136: „kik volnának az hűtötlenek” ~ MA 121: „kitsodák volnának à kik nem hížnek vala” ~ Káldi-Szepesy 517: „a kik nem hinnének”. Több ilyen latinra visszavezethető, más magyar bibliafordításoktól általában eltérő egyezést találtam a Müncheneri és a Jordánszky-kódexben. Ezek elvileg a két kódex genetikum kapcsolatára is utalhatnának, de tudva azt, hogy a Jordánszky-kódex általában milyen pontosan ragaszkodik a latinhoz ott is, ahol a Müncheneri eltér tőle, nem tételhetjük fel, hogy a Jordánszky-kódex szerzője átvette volna a Müncheneri Kódex szövegét, anélkül, hogy a latint megnézte volna. Inkább az a valószínű, hogy a két kódex szerzője olyan latin szöveget fordított, amely az ilyen esetekben egyformán eltért az általánosan használt változattól, mondjuk a fővariánstól.¹

Egyes esetekben — ezt jól tudom — az is feltehető, hogy olyan latin változatot fordítottak a magyar szerzők, amely a Nestle-féle kiadásban nincs jelezve. Így valószínű, hogy Lukács X, 30: *Suscipiens* ilyen változatban vagy elírásban is szerepelt: *Suspiciens*, mert talán ezzel magyarázható, hogy három kódexünk *felelvén* helyett *feltékintvén*-nel fordítja. (Erről később.)

Szövegösszehasonlítás közben nem tartottam a közös forrás kritériumául elegendőnek még a szóról szóra való megegyezést sem. A szóról szóra, sőt szóalakról szóalakra való egyezés ugyanis sokszor egymástól független fordítások között is lehetséges, különösen olyan általánosan ismert és tiszteletben tartott szöveg esetében, mint amilyen a biblia szövege volt. Így például nem magyaráznám közös magyar forrásból a következő párhuzamos részek egyes szavait: Lukács XXIII, 56: „et sabbato quidem siluerunt secundum mandatum”: MünchK. 187: „es bizon a: parárolat žerent věžtęglenc a: žombaton ~ JordK. 616: „de az ynnep napon veztegh leenek hŵ hazoknal az terweenek

¹ Ennek az ellenkezőjére is van példa, arra tudniillik, hogy a két kódex egyes párhuzamos részei más-más latin változatnak felelnek meg.

paranczolatt'a zerenth". — Márk XIII, 35—37: „Vigilate ergo (nescitis enim quando dominus domus veniat: sero, an media nocte, an galli cantu, an mane) ne cum venerit repente, inveniat vos dormientes”: MünchK. 114: „azert vigiziatoc mert nē tuggatoc mikor iq a haznaç vra ètuè auag èfelkoron, àg tikzó koron auag holual hog micor hirtèlèn iqùèd ne lèllen tutokèt aluuan” ~ JordK. 502: „Vygyazyatok azert ty es, mert nem twgyatok mykoron az haznak hŵ vra haza yweyen, eltwe, awağ eeffelykoron, tykzokoron, awag hollyal, hogy mykoron haza ywtand, tyteket alwan ne talaljon.” — Máté XXV, 48: „Quemcumque osculatus fuero”: MünchK. 75: „Valakit *megapolandoc*” ~ JordK. 442: „Vala kyt en *meg apolandok*”. — E párhuzamos szövegekben sok szó fedí egymást, de a latin szöveg alapján egymástól függetlenül is eljuthattak a fordítók ugyanahhoz a megoldáshoz. Egyes szavak ma már elavultak, s ezért a mai nyelvérzék különösnek tartja, hogy több szövegben ugyanazon a helyen fordulnak elő, de nyelvtörténeti tudásunk alapján a régi nyelvérzékbe belehelyezkedve e szavak párhuzamos előfordulását egymástól függetlenül is természetesnek tarthatjuk.

A pontos egyezést csak akkor fogadtam el valódi, egymásból is és nemcsak a latinból eredő megfelelésnek, ha a latintól némileg vagy erősebben eltérő fordításról, sajátos, többféleképpen értelmezhető vagy fordítható szóról, bonyolultabb szerkezetről, ritkább vagy nem egészen magától értetődő nyelvtani megoldásról volt szó.

3. *Müncheni Kódex* ~ *Jordánszky-kódex*. Először olyan egyezésekre mutatok rá, amelyek a latintól való egyforma eltérések alapján keltik a közös forrás gyanúját. A latintól való eltérések különböző jellegűek: többé-kevésbé más jelentésű vagy más nyelvtani formájú szó, esetleg szótöbblet van a magyar szövegekben. Ezekben az esetekben a Nestle-féle kiadás nem mutat ki több szövegváltozatot. Néhol Pesti vagy Sylvester fordítása is visszamatat a kódexekre. Máté I, 1: *Liber generationis Iesu Christi*”: MünchK. 17: „Iefus criřtus ... *zülètètenec kořuo*” ~ JordK. 356: *Jefus Criřtus ... zyletetynek keřve*” (vö. Pesti 1: „Jefus Criřtufnak ... *nèzet/egerewl walo kenyw*”; Sylv. 2: *Jefus criřtusnak ... nemzet/fighírul* való kőřű”); — Schlägli Szj. 189: „generacio: nemzet seg”; BesztSzj. 8: „gřcō: nemseth sig”. — Máté I, 17: „et a David usque ad transmigratiōem Babylonis, generationes quattuordecim: et a transmigratiōe Babylonis usque ad Christum, generationes quattuordecim”: MünchK. 17: „es Daidtol foguan Babilomba *vitèletiglen XIII* nemzètec, es babilomba *vitèlèttol foguan X^oiglan XIII* nemzètec ~ JordK. 357: „es dauidthwl fogwan Babiloniaban *vyteletyglen tyzen neg nemzethleghek*; es Babiloniaban *vyteletthwl fogvá* vr criřtuffyglan tyzen neg nemzetleghek” (vö. Pesti 2: „ees Daidtol fogwa, az Babýllonýaybelý *fogfagýg*, ílmeğ týzenneeg, az Babýllonýaybelý *fogfagtól fogwa* Criřtuffýg, ílmeğ týzenneeg”; Sylv. 3: „Es Davidtul fogua az Babiloniai *fogfaghiglan* tizennig nemzetfighet tizen, es az Babiloniai *fogfagtul fogua ...*”). — Máté I, 23: „et vocabunt nomen eius Emmanuel”: MünchK. 18: „es *hiuatic o nèue emanuèlnèc*” ~ JordK. 358: „es *hyvattatyk hw newe emanuel*” (vö. Pesti 2: „ees *hýak newet Emanuelnek*”; Sylv. 3: „es *neuezik ütet Emmanuelnek*”). — Máté X, 5: „praecipiens eis, dicens”: MünchK. 34: „paranzoluan nèkie *es monduã* ~ JordK.: 382: „paranczolwan hw nekyk, *es mondwan*” (vö. Pesti 18: „kýknek paranchola *ees monda*”; Sylv. 14: „el ùnekiek paranczolatot ada ezt monduã”). — Márk I, 6: „et mel silvestre edebat”: MünchK. 82: „es *vad* mèzèket èzeczuala” ~ JordK. 454: „es *vad erdey* mezet

ezyk vala" (vö. Pesti 68: „erdej mezet ežyk wala”; Sylv. 49: „il uala, es erdei mizuel”). — Márk X, 49: „Et vocant e a e c u m dicentes ei”: MünchK. 107: „es hyac vala *ötet* möduan o neki” ~ JordK. 491: „Es el hywak *hübtet* mondwa hwnegy” (vö. Pesti 94: „Hüyak azért a *wakot*, ees mondanak nekü”; Sylv. 67: „es ű hozzā hiuāk az *wakot*, es mondanak űneki”). — Márk XIV, 58: „Ego dissolva m templum hoc manu factum”: MünchK. 117: „En *meğtorhëtem* è kézzel alkotot templomot” ~ JordK. 507: „En *el törhetem* ez kezzel zerzet templomot” (vö. Pesti 105: „een *el rontom* ez templomot mellÿet kezzel chÿnaltanak”; Sylv. 74: „En *lerontom* ez templomot mellÿet kÿzuel raktanak”). — Lukács IV, 7: „si a d o r a v e r i s coram me”: MünchK. 131: „ha *lè èfuë imadkozandol* èn elöttëm” ~ JordK. 530: „ha the en eletté *le èfwen ymadandaz*” (vö. Pesti 121: „ha te *imadandaz* engemet *le borulwan* een elewttem”; Sylv. 85: „ha te *le èfuin* en elöttëm *imādandasz* enghemet”). — Luk VI, 42: „et tunc perspicies ut e d u c a s festucam de oculo fratris tui”: MünchK. 139: „es óztan latod a kalazt *ki vëtned* te atadfia zemebol” ~ JordK. 541: „annak vtaña nylwabban meğ lathatod *ky vethny* az zalkat . . .” (vö. Pesti 129: „ees az wtan neežd . . . hogÿ *ky wessed* . . .”; Sylv. 90: „es akkoron nizheted hogÿ ki vessed . . .”). — Lukács X, 30: „Suscipiens”: MünchK. 152: „*Fël tèkentue*” ~ JordK. 561: „*Fel tekeenthwen*” ~ DöbrK. 369: „*tekentven*” (vö. Pesti 142: „*Felele*”; Sylv. 99: „*Reā feleluin*”). — Lukács XVIII, 9: „Dixit . . . parabolam istam”: MünchK. 171: „Monda . . . è pelda bezedet *mondwan*” ~ JordK. 590: Monda . . . eelÿen pelda bezedeth, *mondwan*” (vö. Pesti 161: „Monda . . . ež pelda bezedet”; Sylv. 111: „Monda . . . hafonlatos bežidet”). — János XII, 28: „Venit ergo vox de caelo”: MünchK. 221: „Joűo azért žozat mebol *möduan*” ~ JordK. 672: „Zozat yewe azért menyból, *mondwan*” (vö. Pesti 215: „Zozat lewe azért mennÿoržagbol *mondwan*”; Sylv. 146: „Annakokairt žzo adatek az mennÿoržagbol ez ighikuel”).

A következökben bemutatott párhuzamos szövegrészekkel kapcsolatban nem a latintól való eltérés, hanem csupán a két fordítás feltűnő egyezése alapján gondolok szövegekapsolatra. Máté I, 18: „inventa est in utero habens de Spiritu sancto”: MünchK. 17: „lëlëtec o meheben valuan *ſent lelëctol*” ~ JordK. 357: „leeletek hw meheben fogadwan zent lelektowl”. (vö. Pesti 2: „talaltatek terhe fÿltnek zent lelektowl”; Sylv. 3: lelettetek terhëfnek lenni az žzent lilek iftentül”). — Máté II, 6: „ex te enim exiet d u x, qui regat populum meum Israel”: MünchK. 18: „mert te belöllëd iű ki *hërcëg*, ki biria èn nepemët”: JordK. 359: „mert te belölded yw ky az *hërczeg*, ky byrya az en nepemet yzrael” (vö. Pesti 3: „mert te belewled meğÿen kÿ až *wezeer*, kÿ byrando až een nepemet İfraelt”; Sylv. 4: „mert te belölded fog tamadni ennekem az *feidelem*, ki . . . fogia őrizni es birni az en nipemet”). — Máté II, 11: „et procidentes adoraverunt eum: et apertis thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, thus, et myrrham”: MünchK. 19: „Es le èfueiec imadae *ötët*, es o kënlec meğnituan, aianlanac nèki aiandokocat arañat temient es mirrat” ~ JordK. 359: „Es le èfwen ymadak hwtet, es hw kenczek meğ nythwan ayanlanak hwnegy ayandekokath, arañat, temyent, es kenetet” (vö. Pesti 3: „kÿ elewt le èfwen imadak ewtet, meğ nÿtwan až ew kÿczeket adanak nekÿ ayandekokat, Arañat, Temÿent, ees Mÿrra kenetet”; Sylv. 4: „es földre le èfuin, imadāk ütët. Es az ű reytekÿt meğ nÿtuāñ, adanak űneki aiandikokat, arañat, temient, es draga kenetet”). — Máté: VI, 26: Respiciete *v o l a t i l i a caeli*”: MünchK. 27: „Laflatoc a menney *repëšokët*” ~ JordK. 371: „Tekeenczetek az eghy menyey *repëšó madarakat*” (vö. Pesti 11.: „. . . až

egy *madarakra*”; Sylv. 9: „Fordýczātok az tū ſzemēiteket az ēghi *madarakra*”). De: Máté XIII, 4: „*volucres caeli*”; MünchK. 41: „*a mennèi repèſoc*” ~ JordK. 392: „*madarak*”. — Máté VIII, 6: „*puer meus iacet in domo paralyticus, et male torquetur*”; MünchK. 29: „*en gyermekem közüenes fekzen hazamban es gonozól getrètic*” ~ JordK. 375: „*ez en gyermekem kezwenben ffecky en hazamnal, es gonozwl gyettretik*” (vö. Pesti 14: „*až een gyermekē othon kewzwenýbe fekyk nagy gyetrelmet wal*”; Sylv. 11: „*egg gyermekem házamnal fekyk kinek inai helekrül el indultanak, es meg ſzalattanak, es ighen nehezen kinlodik*”). Itt a latintól eltérő szórend egyezése is figyelembe veendő! — Máté X, 29: „*Nonne duo passeris asse vaeneunt: et unus ex illis non cadet super terram sine patre vestro?*”; MünchK. 35: „*Nemdè két verèbec adatnac egfel penzen é, es azoc közzöl eg nem eſic földre tū atatocnakül*”: ~ JordK. 384: „*Nemde ket verebek adatnac ee eg ffel penzen? es azok kezzel egyk nem eſyk az feldre ty atyatoknal kyl*” (vö. Pesti 19: „*Nemde keet werebet hoznake hogý el agýak egy kýlpenzen, ees annak eggýk le nem eſyk až fewldre. Až tý attýatoknak akarattýa nekýl*”; Sylv. 15: „*Nemde két verebeczket egg küfded pinzèn adnakiel, mell pinz aſlnak mondatik? azok közzöl es egg az földre le nem eſik az tū atatoknelkül*”). — Máté XIII, 5: „*ceciderunt in petrosa*”; MünchK. 41: „*èſtènèc a kouèſre*” ~ JordK. 392: „*eſeenek az kóvefen*” (Pesti 26: „*eſenek kewes helyekre*”; Sylv. 20: „*kóueſhelekre eſinek*”). — Máté XXV, 8: „*Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostrae extinguntur*”; MünchK. 69: „*Aggatoc nèkõnc a tū olaitocban mert a: mi lampafinc megaloznac*” ~ JordK. 434: „*Aggyatok nekõnk es az ty olaytokban, mert az my lampafwnk meg alwznak*” (vö. Pesti 55: „*Aggyatok nekewnk až tý olaytokba mert a my lampafýnk meg alwznak*”; Sylv. 39: „*Aggatok mûnekünk az tū olaytokban, mert a mû lãmpãfink im meg alofznak*”). — Márk. IX, 45: „*in gehennam ignis inextinguibilis*”; MünchK. 103: „*pokolnac alhatatlan tüzebe*” ~ JordK. 487: „*pokorra ... meg alhatatlan tyzre*” (vö. Pesti 90: „*pokolra ... až meg olthatatlan týwzre*”; Sylv. 65: „*az megolthatatlan tüzebe*”). — János I, 11: „*In propria venit, et sui eum non receperunt*”; MünchK. 190: „*Tulaidon õnnebè iot es õnnèi nè fogattac*” ~ JordK. 623: „*Tulaydon enneeben yewe, es hõ eenney hwtet be nem fogadnak*” (vö. Pesti 183: „*Iewe až ew tulajdoný kewzýbe, ees až ewej ewtet nem weuek*”; Sylv. 126: „*Az ũ tulaydonãba iõue, es az ũ tulaydon nipi ütet be nem fogadãk*”). — János XII, 12: „*In crastinum autem turba multa*”; MünchK. 220: „*Holda keluè ke ſoc golèkezèt*” ~ JordK. 670: „*Hotakelwe azert nagy fok ſereghók*” (vö. Pesti 214: „*Maſod napon a fok ſereg*”; Sylv. 146: „*Az vtãnna valo napon až fok ſereg nip*”).

4. *Jordánszky-kódex* ~ *Döbrentei-kódex*. MÉSZÖLY 26 olyan esetet említ, amikor a Döbrentei-kódex igazító bejegyzései a Münchener Kódexre utalnak (MNY. IX, 434). E 26 szentírási helyet a Jordánszky-kódexben is megnéztem, és meglepetve tapasztaltam, hogy közülük 14 helyen szintén megvan az a szó vagy azok a szavak, amely vagy amelyek a Döbrentei-kódexbe piros tintával vannak bejegyezve. E 14 helyet illetően tehát nem kettős, hanem hármas megfelelés van: MünchK. ~ JordK. ~ DöbrK. Például: Lukács XIV, 19: „*Iuga boum emi quinque, et eo probare illa: rogo te ha b e m e x c u s a t u m*”; MünchK. 163: „*õt iga barmot vottèm, es èlmègèc mgbizonèitanom azokat, kerlèc tegedèt menlmg èngemèt*” ~ JordK. 579: „*Ewt yga barmot vettem, es el kel mennem azokat megh byzonoytanom; keerlek teghed mencz megh enghemeth*” ~ DöbrK. 350: „*õt iga õkrõth (barmot)*

es el megek űket meg kefertem: kerlek teged tarč engem (*menč meg engem*) mentűl” (vö. Pesti 154: „Ewt iga *barmot* wewtte el megűek hogű meg kefergefem¹ azokat kerlek teged *mench meg engemet*”; Sylv. 106: „Őt iga barmot vűttem . . . kerlek tighedet legek ok kazott ember te nālad”). — Máté XVII, 7: „Et accessit Jesus, et tetigit eos”: MűnchK. 51: „es vepec o hoziaioc ic, es *illēte* űkēt” ~ JordK. 407: „es hozyaok yarwlwan Jefus, *ylletee* hwket” ~ DöbrK. 494: „Es elō mene iefus es tapasztala (*illete*) űket”. — Vö. még Máté XXVI, 63, Luk. XIV, 18, Luk. XXIV, 47; Ján. XVI, 25; Mát. XVII, 5, Márk XV, 22, Luk. I, 53, Luk. I, 55, Luk. XI, 27, Luk. XIV, 21, Ján. XVI, 29.

Még érdekesebb, hogy a felsorolt helyek között több olyan is van, ahol a Döbrentei-kódex szövege közelebb áll a Jordánszky-kódex szövegéhez: Márk XV, 22: „quod est interpretatum *Calvariae locus*. Et dabant ei bibere *myrrhatum vinum*”: MűnchK. 119: „ki magarāztatik *kopažlatnac* hele es adnac vala űnekī *mirral* bort ina” ~ JordK. 510: „ky magaraztatyk *Copaz* hegynek. Es adnac vala hűneky ynnya *keferw* borth” ~ DöbrK. 452: „kit magaraznak kalvaria (*koppazto*) hele Es adnac vala neki *kefereitet* bort”. — Lukács II, 53: „et divites dimisit inanes”: MűnchK. 124: „es kazdagocat *ēretet hiuan*” ~ JordK. 519: „es az kazdagokat *hevon boczata el*” ~ DöbrK. 462: „es kazdagokat űrefen (*heiaba*) *bočata*”. — Lukács XIV, 21: „Exi cito in plateas”: MűnchK. 164: „Menki hamar az *včacba*” ~ JordK. 579: „Meny ky hamar az *včakra*” ~ DöbrK. 350: „Meñ ki hamar (*včakra*)”. — János XVI, 29: „Ecce nunc palam loqueris, et proverbium nullum dicis”: MűnchK. 230: „ime *ma* niluan *bēzellēž*, es *pelda* bēzedet sem eggēt nē mōdāž” ~ JordK. 685: „Ime *maűtan* nylwan *zolaz*, es *pelda* bezedet eeggyet sem mondāž”: DöbrK. 331: „Ime *moűtan* űilvan *zolaz*: es rvlabezedet (*pelda*) sem egģet nem mondāž”.

A MÉSZÖLY megjelölte 26 hely egyikén a Döbrentei-kódex bejegyzése csak a Jordánszky-kódexszel mutat egyezést: János V, 2: „quinque porticus habens”: MűnchK. 199: „valuan űt *porticos*” ~ JordK. 637: „kynek hewt *kappwya* vagon” ~ DöbrK. 492: „ōt zegeletō (*kapuia*)” — A 26 hely egy másikán meg a Döbrentei-kódex eredeti első szövege egyezik meg a JordK. szövegével: Máté XVI, 15: „Vos autem quem meesse dicitis: MűnchK. 50: „Tű ke'kin^c *mondotoc* ěngemēt hog vagoc” ~ JordK. 405: „ty kedeg kynek *mongyatok* lenny?” ~ DöbrK. 399: „Ti kedeg kinek *mondģatok* (kit *mondotok*) Engem e”.

MÉSZÖLY a Döbrentei-kódex pirosbetűs bejegyzéseit tovább vizsgálva 13 olyat talál, amely eltér a Münchener Kódextól, az első szöveg viszont a Münchener Kódex szövegének felel meg (MNy. IX, 435–6). Ezt a 13 esetet is megvizsgáltam. A kapott eredmény: 5 esetben a Döbrentei-kódex első szövege a Jordánszky-kódex szövegével is megegyezik: Máté XXV, 48: „Quemcumque osculatus fuero”: MűnchK. 75: „Valakit *megapolandoc*” ~ JordK. 442: „Vala kyt en *meg apolandok*” ~ DöbrK. 435: „Valamellet *meg apolandok* (čokolandok); stb. 6 esetben viszont az igazító bejegyzés felel meg a Jordánszky-kódex szövegének: Máté XXVI, 32: „Postquam autem resurrexero”: MűnchK. 73: „de mi vtan *felkēlēndec*” ~ JordK. 440: „De mynek

¹ A *kisért* szónak régen két jelentése volt: 1. comitor, begléiten 2. tento, probieren (vö. NySz.). Lehet, hogy Pesti egy régi fordítás (lásd a Döbrentei-kódexet) nyomán használja a szót, de más jelentésben, a szó konkrétabb értelmében valahogy úgy, ahogy egy későbbi fordítás itt így hangzik: „és megyek megjārtatni azokat” (Kāldi—Szepesy-féle ford. Pozsony 1834. 418).

vtanna *ffel tamadandok*” ~ DöbrK. 433: „Mi vtan kedeg *fel kelendek (tamadandok)*”; lásd még Máté VI, 2, Máté XXVII, 4, János XIX, 20; Máté XXVII, 46, Lukács XI, 27.

Egy esetben a Jordánszky-kódexben mind a két megoldás megtalálható: Lukács XXII: 59: „Et intervallo facto quasi h o r a e unius”: MünchK. 183: „Es mōnal eg *ido* kozbē muluan” ~ JordK. 610: „Ennek vtanna egy kewes *ydō* el mwlwan, mynt egy *hora* vona” ~ DöbrK. 458: „es kōz leven.ment eg *idō* (hora) volna”.

A 13 eset közül csak egy nem mutat érintkezést a Jordánszky-kódexszel (János IV, 28).

Térjünk át a törlésekre. A 12 jelzett hely (MNY. IX, 437) közül 9 esetben a törölt rész nemcsak a Müncheni, hanem a Jordánszky-kódexszel is egyezik (Ján. VI, 10; Máté XVIII, 29, Luk. II, 31, Luk. XXII, 12; Ján. XXI, 22; Máté II, 9, Máté XXVI, 67, Máté XIV, 54, Lukács XIV, 7.). Itt is akad olyan hely, ahol a Döbrentei-kódex szövege inkább a Jordánszky-kódex szövegéhez áll közelebb: Lukács II, 31: „Quod parasti ante faciem omnium populorum”: MünchK. 127: „kit *alkottal* minden népnc *orāia elot*” ~ JordK. 524: „kyt *zerzettel* mynden nepeknek *zynók elōth*” ~ DöbrK. 234: Kit *zerzettel* minden népnek *zine [elō]* eleibe”. Egy esetben a törölt rész a Müncheni Kódexre, míg a törölt helyébe írt a Jordánszky-kódexre mutat (Máté XXVII, 30).

A Jordánszky-kódexszel nincs egyezés egy esetben (János XVI, 20), pedig sem a Münchenivel, sem a Jordánszkyval nem függ össze a törlés (Lukács V, 5).

A törléseknek arra a típusára, amikor a törölt rész helyébe írt szöveg utal a Müncheni Kódexre, MÉSZÖLY 10 esetet sorol fel. A 10 eset közül nyolc esetben a Jordánszky-kódexszel egyezik a Müncheni, egy esetben a Jordánszkyhoz közel álló szövegrész a törölt és a Müncheni szerinti a helyesnek vélt (János XII, 34), egy eset pedig az egybevetés szempontjából nem jöhet komolyabban számításba (János XIII, 20).

A Döbrentei-kódex pirosbetűs bejegyzései és törlései tehát azt mutatják, hogy Bertalan pap nemcsak a Müncheni Kódexbeli bibliafordítást használta fel, hanem egy olyan magyar szöveget is, amelyben a Jordánszky-kódex nyelvére ismerünk (vö. SZILY: MNY. VIII, 53). E megállapításnak nem mond ellene az, hogy a Jordánszky-kódex tíz évvel később keletkezett, mint a Döbrentei, tudjuk ugyanis, hogy mindkét kódexünk másolat. A Döbrentei-kódex bejegyzései és törlései ezenkívül még fényt vetnek a Müncheni és a Jordánszky-kódex viszonyára is, újabb adatokat szolgáltatva e két kódex kapcsolataihoz.

5. *Jordánszky-kódex* ~ *Pesti vagy Sylvester bibliafordítása*. Fentebb már hivatkoztam GERÉZDI megállapítására a Jordánszky-kódex és Pesti bibliafordítása közti kapcsolatot illetően. GERÉZDI Sylvester fordításában is lát olyan nyomokat, amelyek egy középkori fordításra utalnak (i. m. 66), bár itt közelebbről nem jelöli meg a szöveget. Magam úgy tapasztaltam, hogy nemcsak Pesti, hanem Sylvester fordításában is fellelhetők itt-ott a Jordánszky-féle fordítást jellemző szavak, szóalakok. Csak azokat a szövegeket, szövegegybevetéseket vettem alapul, amelyeket JÁSZAY PÁL közölt A Régi Magyar Nyelvmélekek III. kötetében (242–66). JÁSZAY kitűnő érzékkel válogatta ki az újszövetségi szentírásnak többnyire azokat a részeit, amelyek próbára teszik a fordítót, amelyeket egymástól függetlenül egy-

formán fordítani szinte lehetetlenség. JÁSZAY a Münchener Kódex, Pesti és Sylvester szövegét hasonlítja össze elsősorban azzal a céllal — ez mintha a szövegrészek kiválogatásában egy másik szempontja lett volna —, hogy a szövegek közti különbséget, a fordításmód változatosságát, a nyelv fejlődését mutassa be. JÁSZAY szövegválogató munkájának célja tehát lényegében ellentétes az enyémmel, párhuzamos szövegei a Münchener Kódex és első nyomtatott bibliafordításaink közti kapcsolatokat nem vagy alig tükrözik. E szövegrészeket összehasonlítva a Jordánszky-kódex megfelelő adataival, arra az eredményre jutottam, hogy Pesti és Sylvester szövegének egy-két helyén lehetetlen észre nem venni a Jordánszky-kódexben ránk maradt fordítás hatását. (Töredékes vizsgálatom több hasonlóságot fedezett fel Sylvester fordítása és a Jordánszky-kódex szövege között, mint Pesti és a Jordánszky-kódex között.) Ime néhány példa: Máté III, 3: „Vox clamantis in deserto”: MünchK. 20: „Iuoltonc zaua kiétlenben” ~ JordK. 631: „Puztában keaytonak zawa” ~ Pesti 4: „Kýaltonak žawa kietlembe” ~ Sylv. 5: „Az pužtában kialtonak žaua ez”. — Máté V, 47: „nonne et publicani hoc faciunt?”: MünchK. 25: „nede a ieles bünos müelkedetbèlic es tezec azt è” ~ JordK. 368: „nem de az nylwan valo bynefek es azt tezyk?” ~ Pesti 9: „nemde nem myelýke ežt meeg až nylwan walo bynenfekýs?” ~ Sylv. 8: „Nem de az fukarok es vgan azont tižiki?” — Máté XI, 19: publicanorum et peccatorum amicus”: MünchK. 37: „ièles bünos müelkedetbèlicenc es bunofone baratta” ~ JordK. 386: „az nylwan valo bynefeknek es gonoz tewóknek barattyok” ~ Pesti 21: „nylwan walo byneseknek, ees egýeb byneseknek barattýa” ~ Sylv. 17: „az fukaroknak, es az bünófknek baratta”. — Márk VII, 24: „neminem voluit scire, et non potuit latere”: MünchK. 98: „fénkinèc lem akaria vala megtuttat, es ne titkoltathatec” ~ JordK. 478: „hogy fenky ne thwdnaa, de el nem enezheteek” ~ Pesti 85: „Ažt akara hogý fenky ne tudýa, de el nem enezhetek” ~ Sylv. 60: „akarā hogý fenki ne tugga, demaga titkoñ nem lehete”. — Lukács I, 7: „et ambo processissent in diebus suis”: MünchK. 122: „es monnoc o napocbā megelemettèc volna” ~ JordK. 516: „es mynd ketten el mwltak vona ydeyoket” ~ Pesti 112: „Ees mynd kettè idefek walanak” ~ Sylv. 79: „es mind kettè el mulattak vala ideieket”. — Luk. XVI, 1: „et hic diffamatus est apud illum”: MünchK. 166: „es èz mege ollarlatot o nala” ~ JordK. 584: „Ès hw be vadoltateek hw vranal” ~ Pesti 157: „ežt be mōdak ew nala” ~ Sylv. 108: „es ez be vadoltatek ű nala”. — Lukács XVI, 6: „Accipe cautionem”: MünchK. 167: „Vègèd te okodat” ~ JordK. 584: „Ved elōwe the leweledeth” ~ Pesti 157: „Wed elew regitromodat” ~ Sylv. 109: „Vedd elō az te menedik leueledet”. — János VII, 18: „Mare autem . . . exurgebat”: MünchK. 203: „A tenger ke tamadoz uala . . .” ~ JordK. 643: „. . . fel yndwl vala” ~ Pesti 196: „. . . fel fwalkodyk wala” ~ Sylv. 134: „fel indul vala”. — János VII, 24: „Nolite iudicare secundum faciem”: MünchK. 207: „Ne akariatoc itelnètec orçara” ~ JordK. 649: „Ne yteellyetek czak zynzerenth” ~ Pesti 200: „Ne itellyetek zýny žerynt” ~ Sylv. 137: „. . . Ne akariatoc žzemilnek tekintetire itilni”. — János VII, 35: „in dispersionem Gentium iturus est”: MünchK. 208: „poga noenac himletibè menendø” ~ JordK. 650: „az pogan nepek keze meegyen ee” ~ Pesti 201: „a nepeknek wezedelmere menendwe” ~ Sylv. 137: „az el ožlott nipeknek kōzibe megeni”.

6. Befejezésül három dolgot szeretnék hangsúlyozni.

a) Az egyes bibliafordítások egymás közti kapcsolatainak igazolására

bemutatott párhuzamos szövegeket korántsem az egyes kódexek, bibliafordítások teljes egészét felölelő anyaggyűjtés alapján választottam ki. Csupán arról van szó, hogy voltak bizonyos észrevételeim, s ezeket néhány adattal próbáltam támogatni. Igen tanulságos és kívánatos lenne azonban teljes vagy majdnem teljes anyaggyűjtésen alapuló rendszeres szövegösszehasonlítást végezni. Ez nemcsak a kódexek egymáshoz való viszonyát világítaná meg pontosabban, hanem a fordítástechnika módszerére és fejlődésére, valamint az irodalmi nyelv kialakulására vonatkozólag is értékes eredményekkel járna. Éppen a bibliafordításoknak van e tekintetben különösen nagy szerepük, mert ugyanannak a szövegnek koronként és szerzőként más-más variánsait olyan gazdagságban nyújtják, amilyennel más mű nem dicsekedhetik.

b) Amikor az egyes bibliafordítások kapcsolatairól, egymásra való hatásáról, egyező részeiről beszéltem, nem gondoltam a ránk maradt szövegek közvetlen hatására. Az én egybevetéseimre is érvényesek MÉSZÖLY szavai: „Természetes, hogy mikor Szily vagy én a »Müncheni Codex evangéliumai«-ról beszélünk, nem éppen a müncheni könyvtár illető kéziratára gondolunk, mely maga is csak másolat . . . hanem értjük ama bibliafordítás evangéliumainak általában valamely másolatát, nem is éppen közvetlen az eredeti műről készültet.” (MNy. IX, 438.)

c) Az egyes kódexek, bibliafordítások közötti egyezések kimutatásával nem akartam csökkenteni a fordítások önállóságának legtöbb esetben kétségtelen tényét. (Lásd SZILY megjegyzését MNy. VIII, 53—4.) Tudom például, hogy a Müncheni és a Jordánszky-kódex között összehasonlíthatatlanul több az eltérés, mint az egyezés. A Jordánszky-kódex nyelvén látszik, hogy szerzője egy régi fordításnál újabb fordítást akart adni, s e kódexnek a latinhoz való viszonya is más, mint például a Müncheni Kódexé, pontosabban ragaszkodik a latinhoz ott, ahol az eltérést a könnyebben érthetőség, szemléletesség stb. nem indokolja, de nem tapad hozzá akkor, ha az előbbi szempontok megkívánják a változtatást, esetleg bővítést. A szinonimák használatában is leleményesebb a Jordánszky-kódex, mint a Müncheni. Az egyezések bemutatásával csak arra szerettem volna rámutatni, hogy a Jordánszky-kódex eredetijének a szerzője bizonyára felhasznált itt-ott egy olyan korábbi fordítást is, amely a Müncheni Kódex szövegével volt rokoni viszonyban. Ilyesmiről lehet szó a Jordánszky- és Döbrentei-kódex, a Jordánszky-kódex és Pesti, valamint Sylvester fordításának viszonyában is.

KÁROLY SÁNDOR

Megengedő szerkezeteink helye a határozók és a határozó-i mellékmondatok rendszerében

A készülő leíró nyelvtan munkálatai során nemrégiben készült el és került megvitatásra a határozós szerkezetek (határozók és határozó mellékmondatok) osztályozásának a tervezete. Ezzel kapcsolatban kiderült, hogy néhány határozónak, illetőleg határozó mellékmondatnak a végleges helyét a határozók rendszerében addig nem lehet kijelölni, amíg sajátos problémáikat alapos vizsgálat útján nem tisztáztuk.

Ezért került sor pl. a hasonlítást kifejező szerkezetek rendszerezésére (MNy. L, 50—60; tölem függetlenül hasonló eredményekre jutott RÁCZ ENDRE: Anyanyelvünk az iskolában I, 188-90), s ugyancsak azért kíséreljük meg most a megengedést kifejező szerkezetek mérlegelését.

Határozós szerkezeteink tanulmányozásakor — általában — az egyszerű határozó kutatásából szoktunk kiindulni, s e felől haladunk a mellékmondat felé. A megengedő szerkezetek esetében ez nem áll módunkban. Míg ui. az ún. megengedő mondatok történeti és leíró szempontú nyelvtanainkban egyaránt jelentékeny szerepet kaptak és kapnak, addig egyszerű megengedő határozóval csak elvétve találkozunk szakirodalmunkban (vö. pl. KALMÁR ELEK: NyK. XXXII, 450; Magyar nyelvtan a középisk. III. o. számára 83; SZABÓ DÉNES, A mai magyar nyelv, II. rész: Mondattan. Könyvnyomat egyetemi jegyzet, 1952. 44, 55). Ez mindenestre arra mutat, hogy a megengedő mondatoknak megfelelő egyszerű mondatrész — ha valóban kimutatható ilyen — lényegesen ritkább és kisebb jelentőségű a határozók körében, mint maguk a megengedő mondatok az összetett mondatok között.

Minthogy azonban a mondatrészek és a mellékmondatok osztályozása közben egyébként az volt az általános tapasztalat, hogy a mellékmondatok fajtái megegyeznek az egyszerű mondatrészek kategóriáival, megengedő szerkezeteink vizsgálatának egyik feladata lesz eldönteni: szerepeljen-e, helyesebben a nyelvi adatok megengedik-e, hogy szerepeljen az ún. megengedő határozó az egyszerű határozók között is, mint a mellékmondatok közt. Ennek a részletkérdésnek a tárgyalására azonban — természetesen — csak a nyelvünkben igen gyakori megengedő mondatok vitatott kérdéseinek a vizsgálata és ezeknek legalább hozzávetőleges eldöntése után kerülhet sor.

A megengedő jellegű mondatokat régebben két csoportra osztották. Az első csoportot, amelybe a *bár, ámbár, akár, ugyan, jóllehet, pedig* kötőszós megengedő mondatok kerültek, a mellérendelt mondatok között, az ellentétes mondatok egyik alfajaként tárgyalták. A másik csoport pedig, amelybe a *ha . . . is; habár, bárha, noha, holott* kötőszós mondatok tartoztak, az alárendelt mondatok állapothatározói, vagy ezen belül feltételes mellékmondatokat

tartalmazó fejezetébe került (vö. SIMONYI, MKöt. I, 153, 211 kk., III, 99. kk.; MNyelvtan 1896: 158—60; Nyr. VI, 54; SZINNYEI, RMNyelvt. 17 107). — Újabban azonban egyre inkább az a felfogás vált uralkodóvá, amely szerint valamennyi megengedő jellegű mondatunk az alárendeléshez áll közelebb, s ezért helyesebb ezeket egyöntetűen az alárendelő mondatok körében tárgyalni. Ezt a nézetet KLEMM (MNY. XXX, 7 kk.) fejtette ki részletesen, és újabb középiskolai nyelvtanaink és egyetemi jegyzeteink is ezt képviselik (vö. NAGY J. BÉLA, Magyar Nyelvtan a III. és IV. gimn. o. számára, 1939. 107; BENKŐ—KÁLMÁN, Magyar Nyelvtan ált. gimn. I—IV. o. 1953. 195; SZABÓ DÉNES, i. m. 86, 94—5). Ilyenféleképpen vélekedett legutóbb TOMPA JÓZSEF is (Anyanyelvünk az iskolában I, 68) azzal a különbséggel, hogy szerinte ez a mondattípus jellegzetesen átmeneti kategória. Úgy véli, hogy „lazábban a mellérendelő mondatok ellentétes csoportjához is sorolható, de inkább hasonlít az alárendelt, pontosabban a határozó (mellék)mondatokhoz”.

Elsősorban tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy a megengedő mondatok a mellérendelt vagy az alárendelt mondatok körébe tartoznak-e, vagy pedig — esetleg — SIMONYI és SZINNYEI nyomán egyik részüket az előbbi, másik részüket az utóbbi csoportba kell osztanunk.

A leíró nyelvtani példatár idevonatkozó részének az áttanulmányozása során először is azt tapasztaltam, hogy az ún. megengedő kötőszóknak, illetőleg a megengedő kötőszós mondatoknak külön csoportokba való szétosztása aligha lehet reális és helyes. A megengedő mondatok legtöbbszörében ui. a kötőszók felcserélhetők anélkül, hogy a mondatnak akár a jelentése, akár a (mellé-, illetőleg alárendelő) jellege a legkisebb mértékben is megváltoznék. Vegyünk pl. egy *bár, ámbar* kötőszós megengedő mondatot, amelyet SIMONYI és SZINNYEI a mellérendelt mondatok körébe tartozónak vélték: *Szíve meg nem lágyult, bár (ámbar) sírva kértem.* Az, hogy az itt szereplő kötőszók helyett az *ugyan, jöllehet, pedig* is beleillik a mondatba, önmagában nem lenne bizonyíték, hiszen ezek ugyanolyan jellegű kötőszók, — állítólag — mindegyik mellérendelő jellegű megengedő mondatot kapcsol: *Sírva kértem ugyan, mégsem lágyult meg a szíve. — Jöllehet sírva kértem, mégsem lágyult meg a szíve, — Szíve meg nem lágyult, pedig sírva kértem.* — Ezek a mellérendelő kötőszók azonban helyettesíthetők az alárendelőnek ítélt *ha...is, habár, bárha, noha, holott* kötőszókkal is: *Szíve meg nem lágyult, ha sírva kértem is. — Szíve meg nem lágyult, habár (bárha, noha, holott) sírva kértem.* — Ugyanez fordítva is igaz. Az állítólag alárendelő jellegű kötőszós mondatba jól beleillik a többi alárendelő kötőszó, de ugyanígy beilleszthetők a mellérendelő jellegűek is. Pl. *Noha a nap már melegen süttött, az ablakok be voltak csukva* (Déry, Felelet I, 102). Más alárendelő kötőszókkal: *Ha a nap már melegen süttött is, az ablakok be voltak csukva. — Habár (bárha, noha) a nap már melegen süttött, az ablakok be voltak csukva. — „Mellérendelő” kötőszókkal: Bár (ámbar) a nap már melegen süttött, az ablakok be voltak csukva. — A nap már melegen süttött ugyan, az ablakok be voltak csukva. — Jöllehet a nap melegen süttött, az ablakok be voltak csukva. — Az ablakok be voltak csukva, pedig a nap már melegen süttött.*

Több hasonló kísérlet elvégzése után úgy látszott, hogy megengedő mondataink *forma* kifejezőeszközei, vagyis kötőszói olyan szoros kapcsolatot állnak egymással, hogy aligha lenne helyes ezeket, illetőleg a hozzájuk tartozó mondatokat két különböző csoportba szétosztani.

A fent említett megengedő kötőszóktól legfeljebb az *akár* kötőszó és ennek névmásos vagy határozósós összetételei (*akárki, akármí, akármely, akármennyi* stb.), továbbá a *bár* kötőszó névmásos vagy határozósós kapcsolatai (*bárki, bármi, bármely, bármennyire* stb.) térnek el bizonyos vonatkozásokban. Az előbbi mondatokba ezeket nem tudnánk minden nehézség nélkül beleilleszteni, még kevésbé egymással vagy más megengedő kötőszókkal felcserélgetni. Ha mármost ennek a sajátos jellegnek az okát keressük, akkor el kell választanunk az *akár* és a *bár* kötőszók névmásos, illetőleg határozósós összetételeinek problémáját az egyszerű *akár* kérdésétől. — Megállapíthatjuk ui., hogy az *akárki, akármí, bárki, bármi* stb. tartalmaz a megengedést kifejező *akár*, illetőleg *bár* kötőszón kívül a benne lévő névmás, illetőleg határozósó is meghatározza, s így nyilvánvaló, hogy ezek nem helyettesíthetők könnyen a csak megengedést jelentő *noha, jóllehet, bár, ámbár* kötőszókkal. Egyesek, pl. SZINNYEI (RMNyelvt.¹⁷ 117) és KLEMM (MNy. XXX, 7) annyira elkülönítik ezeket a többi megengedő kötőszótól, hogy „megengedő kötőszó nélküli” (SZINNYEI), illetőleg „a *bár, akár* szóval összetett névmásos és határozósós” (KLEMM) mondatoknak nevezik a tőlük bevezetett megengedő mondatokat. Bár az ilyen mértékű elkülönítés talán nem szükséges, annyi bizonyos, hogy e kötőszók névmásos és határozósós jellegével tartalmi vonatkozásban okvetlenül számolnunk kell. — Megengedő kötőszó nélküli mondatoknak tartja SZINNYEI (i. h.) az olyan mondatokat is, amelyekben *akár-akár* kötőszós választó mondatok fejezik ki a megengedést, pl. *A k á r lopok, a k á r nem, mégis tolvaj a nevem* (vö. hasonlóképpen KLEMM, TörtMondt. 613). — KLEMM (i. m. 612) még arra is rámutat, hogy megengedő viszony lehet az *akár* ráhagyósócskás mondat és a megszorító mondat között, vagyis egyszerű *akár* is bevezethet megengedő mondatot. Pl. *A pincze kulcsát a k á r elhajtsák, Senki sem fordítja feljök a rudat* (Petőfi: A puszta télen). — *A k á r megcsalhatsz, mégis szeretlek* (az élönyelvből). (Megjegyzendő, hogy az ilyen *akár-os* mondatok főmondata — a megengedő mondatok többségétől eltérően — nemcsak enyhén ellentétes, hanem némileg magyarázó jellegű.) Mind SZINNYEI megfogalmazásából, aki kötőszó nélküli megengedő mondatoknak nevezi az *akár-os* mondatokat, mind KLEMMéből, aki *akár* ráhagyó szócskáról és *akár-akár* választó kötőszókról beszél, az derül ki, hogy az *akár* sem önmagában, sem páros formájában nem tekinthető a *noha, bár, jóllehet* stb. kötőszókkal azonos jellegű megengedő kötőszónak. (Nyelvtaníróink közül többen, pl. NAGY J. BÉLA, BENKŐ—KÁLMÁN, SZABÓ DÉNES meg sem említik a megengedő mellékmondatok körében az *akár* kötőszót.) A páros *akár* esetében egészen nyilvánvaló, hogy választó mondatok állnak megengedő mondatokul (erre mutat az is, hogy olykor *ha-ha* és *vagy-vagy* kötőszós mondatok is állhatnak ilyen szerepben), az egyszerű *akár*-ral kapcsolatban pedig — úgy vélem — KLEMM jár el helyesen, amikor ezt nem kötőszónak, hanem *r á h a g y ó s z ó c s k á n a k* nevezi. Az egyszerű *akár-os* mellékmondat és főmondata között — legalábbis úgy gondolom — sokkal kevésbé éles az ellentét, mint a *noha, bár, ámbár, jóllehet* stb. kötőszós mellékmondatok és főmondatuk között. Talán úgy lehetne ezt megfogalmazni, hogy a *noha, bár, ámbár* stb. kötőszós mondatok a megengedést általában fejezik ki, az *akár-os* mondatok viszont csak a megengedésnek egy fajtáját, a *r á h a g y á s t*. (Megjegyzendő, hogy ez kizárólag az önmagában vett *akár*-ra érvényes, mert pl. az *akár . . . is* összetett kötőszó már a megengedést általában is képes kifejezni, és sokszor helyettesíthet más megengedő kötőszókat. Pl. *Szive*

meg nem lágyult, *habár* (*bárha, noha, holott* stb.) *sírva* kértem helyett: *Szíve meg nem lágyult, akár* *sírva* kértem is.) — Kérdéses lehet még, hogy az *akár-akár* páros kötőszós mondatok, amelyek választó mondatok formájában fejezik ki a megengedést, milyen viszonyban vannak a főmondatokkal. Végigtekintve a nyelvtanok példáin, azt látjuk, hogy az *akár-akár* kötőszós választó mondatok, *noha* formailag két mellérendelő mondatból állnak, lényegében éppen olyan egységesen fejezik ki a megengedést, mint bármely más *noha, bár, ámbár* stb. kötőszós megengedő mellékmondat. Továbbá úgy látom, hogy ezeknek az egységesnek tekinthető választó mondatoknak a főmondatához való viszonya sem különbözik lényegesen a többi megengedő mellékmondatétól. — Legfeljebb annyi megkülönböztetést tehetnénk, hogy míg a megengedő mellékmondatokra nézve általában az a meghatározás igaz, hogy a főmondat tartalma ellenkezik azzal, amire a mellékmondatból következtethetnénk, addig az *akár-akár*-os választó mondatokban kifejezett két lehetőség közül bármelyik válik valóra, a főmondat tartalma mindenképpen bekövetkezik (vagy: úgy sem következik be). Ezekben a mondatokban tehát nem tipikus megengedő ellentét fejeződik ki, hanem legfeljebb bizonyos megengedő jelleg van bennük.

Mindezek az itt feltárt különbségek azonban — mint alább még látni fogjuk — nem szolgáltatnak okot arra, hogy a megengedő kötőszókat, illetőleg a hozzájuk tartozó mondatokat két csoportra osszuk. — Ezt a nézetet támogatja a szóbanforgó mondatok tartalmi összetartozása is, amelyet maga SZINNYEI is elismer, pedig ő a megengedő mondatokat két csoportban tárgyalja.

SZINNYEI (RMNyelvt.¹⁷ 106—7) nyelvtanában a mellérendelő mondatok között az ellentétes mondatok második csoportját így határozza meg: „Mind a két mondat tartalma igaz, de a másodiké ellenkezik azzal, amit az elsőből következtetni lehetne.” Idesorolja a *de, ámde, csakhogy, azonban, mégis, mégsem* stb. kötőszós ellentétes mondatokat (pl. *Eleget biztattam, azonban semmiképp sem akart velem jönni. — Lement a nap, de csillagok nem jöttek*), valamint az *ugyan, bár, ámbár, jöllehet, pedig* kötőszós megengedő mondatokat (pl. *Bár nyájasan bántak vele, mégis csak félt tőlük. — Jóllehet sokat vétett ellenem, mégis szívesen megbocsátok neki.*) — Az alárendelő mondatok között lévő megengedő mellékmondat definíciójában viszont ez olvasható (i. m. 116—7): „Ezek [ti. a megengedő mondatok] azt fejezik ki, hogy valami megvan v. megtörténik (megvolt v. megtörtént) ugyan, de a főmondatban ki van mondva, hogy mégsem az következik v. következett be, amit a mellékmondat után várhattunk volna.” Ebbe a csoportba a *ha . . . is, habár, bárha, noha, holott* kötőszós megengedő mondatok kerültek. A két meghatározás — amint látjuk — tartalmilag teljesen fedi egymást. Ebből tehát az derül ki, hogy a jelentést tekintve SZINNYEI sem lát különbséget az ilyen típusú mondatok között, *noha* ezeket különben részint a mellérendelt, részint az alárendelt mondatok körében tárgyalja.

Az eddigi vizsgálat eredményeként — úgy hiszem — világossá vált, hogy a formai és a tartalmi jegyek a megengedő mondatok együttes tárgyalása mellett szólnak. Szükség van azonban még annak a bizonyítására is, hogy a formai elemek, vagyis a kötőszók váltogatása nemcsak tartalmilag, hanem szintaktikailag sem módosítja e mondatokat. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a megengedő mondatok különféle típusai között valóban nincsenek-e — a formai elemektől függően vagy függetlenül — olyan szintaktikai eltérések,

amelyek miatt egy részüket mégis a mellérendelt, más részüket pedig az alárendelt mondatok körébe kell osztani.

A mellérendelő és az alárendelő mondatok jól ismert meghatározását SZINNYEI (i. m. 103—4) így fogalmazza meg: „Mellérendelt mondatok azok, amelyek összefüggenek ugyan egymással, de azért nem függ egyik a másiktól, nem kiegészítő része neki, hanem egyenlő rangú vele.” — „Alárendelt mondat az, amely kiegészítő része egy másiknak.” — Kérdés tehát, hogy pl. a SIMONYI-tól mellérendelőnek ítélt megengedő mondatok tagjai megállnak-e önmagukban, egyenlő rangúak-e, függetlenek-e egymástól, vagy nem. — Induljunk ki magának SZINNYEI-nek egy idevonatkozó példájából (i. m. 107): *Bár nyájasan bántak vele, mégis csak félt tőlük.* — Vagy más példák: *Készen állott u g y a n már egy drámája, de csak egy pár kisebb költeményt bocsátott közre áltév alatt* (Gyulai, Vörösmarty 42). — *Bár háttal állt Tóthné, ... mégis megérezte a leánya közelgését* (Mikszáth, Noszty II, 96). — *Jóllehet halmozta itt a magánhangzó-asszonáncot, gyanútlan olvasó azt alig veszi észre* (Horváth, Verstan 57). — Kétségtelen, hogy ha e mondatok egyik-másik tagja megállhatna is nyelvünkben teljes értelemmel önmagában, ahhoz, hogy az eredeti megengedő jelentéstartalom kifejezésre juthasson, mind-egyiknek szüksége van a másik tag kiegészítő szerepére. — Már KLEMM (MNy. XXX, 11) rámutatott arra, hogy e mondatok alárendelő volta különösen akkor érezhető erősen, ha a megengedő mondat megelőzi a vele összetett másik mondatot. Ez a megállapítás inkább csak akkor meggyőző, ha fordított sorrendű mondatokat vizsgálunk meg: *Szíve meg nem lágyult, á m b á r sírva kértem.* — *György az édesanyját hidegen köszönté, b á r ez a lelkét is majd elébe önté* (Arany, Toldi.). Megjegyzendő azonban, hogy legfeljebb arról lehet szó, hogy az ilyen mondatokban lazábbnak érezzük az alárendelést, mint az előzőkben, mivel a mondat első tagja teljes értékű főmondat. A kötőszós mondat viszont (*á m b á r sírva kértem; b á r ez a lelkét is majd elébe önté*) akár előtte, akár utána áll a másik mondatnak, semmiképpen sem nevezhető önálló főmondatnak. Ezeknek a mondatoknak bizonyos fokú alárendelő jellege különösen akkor tűnik ki, ha a fenti mondatokat valóban mellérendelő összetett mondat tagjai mellé állítjuk. Vegyük pl. az ugyanebbe a csoportba sorolt ellentétes mondatokat (SZINNYEI, i. m. 107): *Lement a nap, de csillagok nem jöttek.* — *Eleget biztattam, azonban ő semmiképp sem akart velem jönni.* Ezek az összetett mondatok könnyen felbonthatók önálló főmondatokra: *Lement a nap. De csillagok nem jöttek.* — *Eleget biztattam. Ő azonban semmiképp sem akart velem jönni.* Még erősebben érezhető a különbség más mellérendelő, pl. a kapcsolatos mondatok körében: *Nagy tűz volt a faluban, és mindenünk odaégett.* *Nagy tűz volt a faluban. Mindenünk odaégett.* — Ezek mellé állítva most már a *bár, ámbár, jóllehet, ugyan; pedig* kötőszós megengedő mondatokat, a különbséget világosan látni.

Kérdés azonban, hogy miért érezzük a megengedő mondatokat, bármilyen kötőszavuk van is, az alárendelő mondatokhoz közelebb állóknak. — Ebben a tekintetben ui. az *akár*-os, *akár-akár*-os, továbbá az *akár* + névmás vagy határozószó, *bár* + névmás vagy határozószó kapcsolatával kezdődő megengedő mondatok sem különböznek a *bár, ámbár, jóllehet* stb. kötőszós mondatoktól. Ezért nincs tehát okunk arra, hogy — mint fentebb már jeleztem — az ilyen típusú, bizonyos egyéb vonatkozásokban eltérő mondatok miatt a megengedő mellékmondatok egységes tárgyalását megbontsuk.

Vizsgálódásaim során azt tapasztaltam, hogy a megengedő mondatokat

elsősorban a k ö t ő s z ó k teszik alárendelőkké. Ez látszólag formális megoldás, valójában azonban több ennél. KLEMM (MNY. XXX, 11) a *bár, ámbar, jóllehet* kötőszós mondatokat azért sorolta az alárendelő mondatok közé, mert ezek szerinte „a velük összetartozó másik mondatnak mondat alakjában kifejezett mondatrészei”, és mert lélektanilag ezeket is „... a velük összetett másik mondattal együtt egy teljesképzet apperceptív taglalása”-nak tartja. Ehhez a megállapításhoz talán még annyit lehetne hozzátenni, hogy a megengedő kötőszók mindegyike olyan jelentéstartalmat hordoz (ti. a megengedést), amelyet — logikailag — nehezen tudnánk kifejezni önálló főmondatokban, azaz mellérendelő formában. A megengedő mondattal elválaszthatatlanul együtt jár egy másik mondat, amely a megengedés következményét, rendszerint (de mint alább látni fogjuk, nem mindig) a várttal ellentétben lévő következményét tartalmazza. A megengedés és az ezzel együtt járó következmény kifejezése tehát logikai alárendelést kíván, s ez magával hozza a szintaktikai alárendelést is. Jelen esetben tehát — szerintem — többről van szó, mint az alárendelő mondatok körében általában. Vagyis szintaktikailag nemcsak azért kell alárendelőknak tekintenünk a megengedő mondatokat, mert azok a másik mondat egyik mondatrészét fejezik ki egész mondat alakjában, hanem sokkal inkább a megengedő mondat tartalmi jegyei miatt, vagyis mert a megengedés és a hozzákapcsolódó következmény kifejezésére nyelvünkben a mellérendelő mondatforma kevésbé alkalmas. — A megengedő mondat tartalmi jegyeiből következő logikai és szintaktikai alárendelés pedig formailag a kötőszókban fejeződik ki.

Erre a nézetre az eddigieken kívül még egy tapasztalat vezetett: nem szabad elfelejtenünk, hogy a szerintem alárendelő jellegű megengedő mondatok mellett SZINNYEINEK az a meghatározása, amely szerint „mind a két mondat tartalma igaz, de a másodiké ellenkezik azzal, amit az elsőből következtetni lehetne” ráillik a kétségbevonhatatlanul mellérendelő ellentétes mondatok egy részére is (pl. *Lement a nap, de csillagok nem jöttek*).

Ha a megengedő mondatok tartalmi jegyei alárendelést kívánnak inkább, hogy lehet az, hogy a hasonló jelentést hordozó ellentétes mondatok mégis lehetnek mellérendelők? Ez csak úgy lehetséges, hogy a két mondat típus tartalmi jegyei hasonlítanak ugyan egymáshoz, de nem azonosak egymással. Az ellentétes mondatok idetartozó csoportjának a jelentéséből hiányzik a megengedés, vagyis éppen az a tartalmi jegy, amelynek jelenléte vagy hiánya — szerintem — jelen esetben eldönti a mondat mellé-, illetőleg alárendelő jellegét. A formai oldalról megközelítve a kérdést: az ellentétes mondatokban nincs megengedő kötőszó. (Nem is lehet, mert a mondat tartalma nem kívánja).

Ezt az elgondolást jól bizonyíthatja az a körülmény, hogy sok esetben — jó, ha nem mindegyikben — a megengedő kötőszó kiemelése folytán a megengedő mellékmondat ellentétes mondatná válhatik, viszont az ellentétes mondat egy megengedő kötőszó beillesztése útján megengedő mellékmondatná lehet. Pl. *N o h a az új fogaton sok kifogásolni való volt, most mégis nagy kedvteléssel hajtotta Feri* (Mikszáth, Noszty II, 70). Az így kétségtelenül alárendelő jellegű megengedő mellékmondat (a *noha* kötőszós mondatokat még SIMONYI és SZINNYEI is alárendelőknak tartotta!) a kötőszó kiemelése után ellentétes mondatná válik: *Az új fogaton sok kifogásolni való volt, most mégis nagy kedvteléssel hajtotta Feri*. Vagy más kötőszókkal: *Egy évvel ezelőtt ... u g y a n volt rendes keresete is, de mindössze hat hónapig tartott* (Déry, Felelet I, 60), megengedő mellékmondat; *Egy évvel ezelőtt volt rendes keresete,*

de mindössze hat hónapig tartott, ellentétes mondat. — Ha pedig megfordítjuk a tételt, és az ellentétes mondatból indulunk ki, akkor is hasonló eredményre jutunk. Pl. *Eleget biztattam, de ő nem akarta* (az élönyelvből), ellentétes mondat; *Noha eleget biztattam, mégsem akarta*, megengedő mondat. — Vagy: *Az egészsége már helyreállt, csakhogy még nagyon erőtlen* (SZINNYEI: i. m. 107), ellentétes mondat; *Az egészsége már helyreállt ugyan, csakhogy még nagyon erőtlen*, megengedő mondat.

Mindezekből korántsem szabad azt a következtetést levonni, hogy a megengedő mondatok a legjellegzetesebb alárendelő mondatok közé sorolhatók. Úgy vélem, hogy azok a bizonyítékok, amelyeket fentebb a mondatok alárendelő volta mellett, és az ellentétes mondatoktól való különbözőségére felhoztam, egyúttal azt is bizonyíthatják, hogy milyen közel állnak ezek a mondattípusok egymáshoz. Okvetlenül erre mutat pl. az a jelenség, hogy a kétféle mondattípus tartalmi jegyei csaknem azonosak; továbbá, hogy formailag igen sokszor csak a kötőszó jelenléte vagy hiánya különbözteti meg őket; láttuk, hogy a megengedő mellékmondatok alárendelő jellege sokkal kézzelfoghatóbb és erőteljesebb, ha a mellékmondat megelőzi a főmondatot, tehát még a sorrend is módosíthatja a mondat jellegét. E mondattípus átmeneti jellege mellett szól a megengedő mondatok főmondatának az a sajátossága is, hogy bármiféle változtatás nélkül állhat meg mellérendelő ellentétes és alárendelő megengedő összetett mondat tagjaként. Ez némiképpen eltér az alárendelő mondatokkal kapcsolatos tapasztalatainktól. Az alárendelő mondatok többségében ui. a főmondat is sajátos jellegű. Ott ahol én nevelkedtem, Egy dombról egy patak folyt (Kisfaludy Sándor, A kesergő szerelem 27. dal). — Mikor a láng fellobogott, már akkor színről színre láthatá egymást a két csapat (Jókai, A kőszívű ember fiai I, 219). — Nem úgy van már, mint volt régen (Nd.) stb. — A fenti elemzések során viszont gyakran talákoztunk ilyen változatlan mondattagokkal: *Noha meleg volt* (= megengedő mellékmondat), *az ablakok mégis be voltak csukva*. — *Meleg volt* (= ellentétes főmondat), *az ablakok mégis be voltak csukva*. — A megengedő mondatoknak ezt a sajátosságát talán az okozza, hogy az ilyen fajta mondatok főmondatából általában hiányzik a rámutató szó. Kivétel volna a németes *annak ellenére, hogy, annak dacára, hogy* szerkezet, ezeket azonban hajlandóbbak vagyunk teljes egészükben a mellékmondat kötőszói egységeként tekinteni. Viszont igen gyakran vezeti be mellérendelő (ellentétes *de, mégis, azonban, mégsem* stb.) kötőszó, ami szintén bizonyos fokig a mellérendelő mondatokhoz közelíti a megengedő mondatokat.

A fenti elemzési kísérletekből tehát mindössze az lehet a tanulság, hogy a megengedő mondatok jelentéstartalmának a kifejezésére alkalmasabbnak látszik az alárendelt, mint a mellérendelt mondatforma. Valamennyi ún. megengedő kötőszónak közös tulajdonsága, hogy valamely mondat megengedő tartalmának a kifejezését elősegíti, és ugyanakkor a mondatot a tartalomtól függő logikai alárendelésnek megfelelően szintaktikai szempontból is alárendelő jellegűvé teszi. Így tehát a megengedő mondatok csoportosítása a SIMONYI—SZINNYEI-féle elgondolás szerint aligha lehetséges. — Mivel pedig a megengedő tartalom kifejezéséhez — ezek szerint — a kötőszó jelenléte szinte okvetlenül szükséges, ezért kötőszótlan megengedő mondatokról csak igen-igen ritkán beszélhetünk; ezek ui. — az esetek többségében alig-alig választhatók el a mellérendelő ellentétes mondatoktól. — Az ilyenféle

mondatok, mint pl. *A szívem veletek van, de pénzt tőlem ne kérjétek* (Mikszáth, Noszty II, 188); *Más a kutya, de az örve ugyanaz* (Móricz, Rokonok 311); *Jelentősek azok az eredmények, amelyeket ebben az évben elértünk, de egyáltalán nem kielégítőek* (Népújtság, Heves megye, 1955. V. 29.), határesetek, amelyeket a szubjektív nyelvérzék olykor megengedő, olykor ellentétes mondatoknak ítéltet, kétségtelen bizonyítékokat azonban aligha lehet felhozni akár az egyik, akár a másik állítás mellett. E kérdés eldöntésében — mint Tompa József figyelmeztetett rá — sok esetben segítségünkre lehet a mondat hanglejtés. Ezt a mondatot ui. *Meleg ruha volt rajta, mégis fázott*, mondhatjuk az ellentétes mondatához illő hanglejtéssel, de ejthetjük olyan dallammal is, mintha szabályos, kötőszós megengedő mondattal lenne dolgunk, tehát mintha ezt mondanánk: *(Bár) meleg ruha volt rajta, mégis fázott*. Ez az észrevétel kétségtelenül helytálló; alaposabb vizsgálatra szorul azonban még az a kérdés, hogy a hanglejtés ilyen finomságait mennyire lehet és kell figyelembe venni a szintaktikai osztályozásban.

Vannak azonban a megengedő mondatok, helyesebben a megengedő mellékmondatok körében olyan jelenségek, amelyek bizonyos, a mondat-típuson belüli csoportosítást mégis szükségessé tesznek. Nem a kötőszók, nem is a mellé-illetőleg az alárendelés szempontjából, mint SIMONYI és SZINNYEI gondolták, hanem a tartalmi jegyek különbségei szerint. Vannak ui. olyan megengedő mellékmondatok, amelyeknek a tartalma, jelentése nem fődi a főntebb idézett meghatározást. Ugyanakkor az egyes csoportok tagjai között az alárendelt viszony erősebb, illetőleg gyengébb voltát tekintve is van bizonyos különbség; az osztályozásnak azonban ez inkább tanulsága lehet, de semmiesetre sem oka és kiindulópontja.

A példák tanulmányozása során az derült ki, hogy a megengedő mellékmondaton belül — a kisebb-nagyobb eltéréseket, különbségeket nem számítva — két főtípust kell megkülönböztetni:

1. Az első típus tartalmi jegyei pontosan megfelelnek a megengedő mellékmondatok általánosan elfogadott meghatározásának, amelyet főntebb SZINNYEI megfogalmazásában idéztem: vagyis a fő- és a mellékmondat tartalma ellentétben áll egymással; a főmondat szerint nem az következik vagy következett be, ami a mellékmondat tartalmának megfelelne. — Idetartozik a megengedő mellékmondatok többsége, tulajdonképpen mindazok az idevágó példamondatok, amelyek eddig dolgozatomban előfordultak.

2. A második típusba sorolható mellékmondatokból viszont hiányzik az ellentét; a főmondat tartalma nemcsak hogy nem áll szemben a mellékmondatéval, hanem szinte tovább építi, folytatja, kiegészíti annak a mondani-valóját. Pl. *Kisfaludy Károly már előhírnöke volt ugyan [az irodalmi átalakulásnak], de Vörösmarty emelte nagyobbyszerű mozgalommá* (Gyulai: Vörösmarty 134). A mellékmondat Kisfaludy előhírnöke voltát közli velünk, amellyel nem áll ellentétben Vörösmarty későbbi szerepe, sőt abból szinte következik. — Vagy: *Már a kármilyen szívű, de ez a szív hozzád húz* (Mikszáth, Noszty II, 112). A főmondat tartalma, vagyis a szív érzése nem áll ellentétben a szív egyéb tulajdonságaival. Hogy a második mondat tag mondani-valója mennyivel inkább kiegészítője az elsőnek, mint ellentétben áll vele, az akkor válik leginkább világossá, ha egy valóban ellentétes jellegű, az első csoportba tartozó, de ugyanilyen formájú mondatot állítunk mellé: *A kármilyen olcsón vették is meg neki a házat, mégis... szörnyű összeg jött ki* (Móricz, Rokonok 196). — Nézetem szerint a második típusba tartoznak még pl. a következő

mondatok is: *Kitűnő jelenségeket látunk ugyan, de a két elem még nem olvadt össze* (Gyulai, Vörösmarty 160); [*Reményik*] *szonettet írt ugyan vagy kettőt, de azt is strófánként külön rimelésűt* (Horváth, Verstan 176).

A két különböző típusba sorolt megengedő mondatok között formai szempontból nincs különbség: bármelyik megengedő kötőszóval jöhetnek létre akár az első, akár a második típusba tartozó mellékmondatok. Lényeges különbség van azonban közöttük az alárendelés fokát illetőleg. Az első típusú mondatok ui., mint ez már a fentebbi kísérletekből világosan látszott, alárendelő jellegük ellenére közel állnak a mellérendelő jellegű ellentétes mondatokhoz. Annyira, hogy — mint láttuk — szinte csak a megengedő kötőszó megléte vagy hiánya szerint ítéelhetjük ugyanazt a mondatot egyszer megengedő mellékmondatnak, máskor ellentétes mondatnak. — A második típusba sorolt megengedő mellékmondatok esetében erről szó sem lehet. Az alárendelő viszony sokkal erősebb a mondattagok között, hogysem a kötőszó kiemelése útján mellérendelő összetétellel alakíthatnánk a mondatot. Ezekből a mondatokból általában csak igen ritkán távolítható el a kötőszó anélkül, hogy a mondatot tartalmilag vagy formailag, esetleg mindkét vonatkozásban meg ne csonkítanánk.

Ezek szerint tehát a megengedő mellékmondatok az alárendelő mondatok közé kerülnek. Hátra van még annak az eldöntése, hogy az alárendelő mondatok melyik csoportjába tartoznak. Első pillanatra is világos, hogy az állítmányi, alanyi, tárgyi, határozói és jelzői mellékmondatok közül csak a határozói mellékmondatok jöhetnek számításba. Nyelvészeink részint az állapot-határozó mellékmondat alfajaként (SIMONYI: Nyr. VI, 54; MKöt. III, 99; SZINNYEI, RMNyelvt.¹⁷ 116—7; SZABÓ DÉNES, i. m. 94), részint a feltételes mellékmondat egy nemeként (SIMONYI, MNyelvtan 1879: 204; KLEMM, TörtMondt. 600) tárgyalják. A két nézet között nincs lényeges különbség. Nyelvtanaink ui. az állapot-határozó, a föltételes és a megengedő mellékmondatok összefüggését mindenképpen hangsúlyozzák. Vagy úgy, hogy a két utóbbit az állapot-határozó mellékmondatok alfajának tekintik, vagy úgy, hogy a föltételes mondatot ítélik az állapot-határozó mellékmondat egyik fajtájának, a megengedő mondatot pedig már a föltételes mondat egyik nemének tartják.

A mellékmondat problémakörébe itt már az egyszerű mondatrész kérdése is belekapcsolódik. Nem jelölhető ki ti. megnyugtató módon a megengedő mellékmondat helye a határozói mellékmondatok rendszerében annak tisztázása nélkül, hogy ezek milyen egyszerű határozót fejeznek ki mondat formájában.

Nyelvészeink közül — mint már dolgozatom elején utaltam rá — csupán KALMÁR ELEK és SZABÓ DÉNES beszél egyszerű megengedő határozóról. Az előbbi az okhatározó, az utóbbi pedig a tulajdonképpeni állapot-határozó alfajai közé sorolja. A nyelvtanírók többsége azonban — mint KLEMM is hangsúlyozza (MNy. XXX, 11), és a fentiekből mi is láthatjuk — nem beszél külön megengedő határozóról, hanem a megengedő mondatokat az állapot-határozó mellékmondatok közé sorolja, ami azt jelenti, hogy ezeket a mellékmondatokat egyszerűen állapot-határozónak mellékmondat alakjában való kifejezőinek tekinti.

KALMÁR és SZABÓ DÉNES megengedő határozói között ilyen példák olvashatók: *Vén létére csúfot akarnak üzni (belőle? LÉ.); A h i d e g d a c á r a jókedvű.* Továbbá: *nyugdíjas létére, tilalom ellenére, a figyelmeztetés*

dacára, tőlem megteheti, stb. — A leíró nyelvtani anyaggyűjtés igen kevés példát eredményezett, ami ugyancsak eddigi elképzelésünket bizonyítja, hogy ti. nyelvünkben kétségtelenül vannak megengedést kifejező egyszerű határozók, de meglehetősen csekély számban. — E határozók hovátartozásának eldöntésére talán nem lesz érdektelen néhány mellékmondati példát abból a szempontból megvizsgálni, hogy azokat egyszerű mondatá alakítva a megengedést kifejező mondatrész milyen formát ölt, és milyen funkciót tölt be. Pl.

No ha a főkapitány a tüntetést letiltotta, a párt a felhívást nem vonta vissza. (Déry, Felelet I, 280.)

A párt a felhívást a tüntetésnek a főkapitánytól történt letiltása ellenére sem vonta vissza.

Malinka . . . még sohase látta a tótságot, bár maga is tót volt. (Mikszáth, Noszty I, 67.)

Malinka tót létére még sohase látta a tótságot.

A kármilyen olcsón vették is meg neki a házat, mégis szörnyű összeg jött ki (Móricz, Rokonok 196).

A ház olcsó megvétele ellenére v. dacára is szörnyű összeg jött ki.

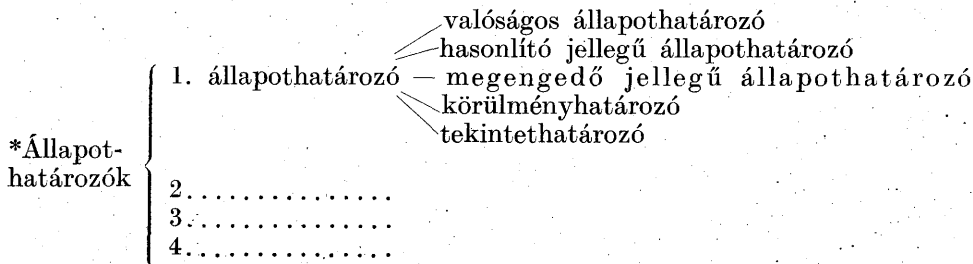
E példák mind a megengedő mellékmondatok első típusába tartoznak. A velük kifejezett ellentét jól érezhető az egyszerű mondatok névutós határozóiban is. Visszatekintve azonban a második típusú megengedő mellékmondatokra, azt tapasztaljuk, hogy ezeknek egyszerű mondatokká való átalakítása már akadályokba ütközik, sőt a mondat jelentéstartalmának megcsonkítása nélkül nem is lehetséges. Bár a többi fajta mellékmondat sem helyettesíthető mindig jól egyszerű mondatrészszel (vö. TOMPA, Anyanyelvünk az iskolában I, 68), itt talán — legalább is úgy vélem — egy kicsit másról van szó. Az ilyen megengedő mellékmondatok tagjai két egymással szorosan összefüggő, egymásnak erősen alárendelt, de mégiscsak különböző gondolatot fejeznek ki, amelyek kölcsönösen kiegészítik egymást. Nincsenek — mivel nem is lehetnek — olyan nyelvi eszközeink, amelyek ezeket a gondolatokat egy egyszerű mondatrészbe foghatnák össze, és ilyen formában fejezhetnék ki. Számolnunk kell tehát azzal, hogy a megengedést kifejező egyszerű határozók körében csak a megengedő mellékmondatok egyik típusának a megfelelőjét találjuk meg.

Ezek szerint a megengedő határozó kifejező eszközei az *ellenére, dacára, és létére* névutók (eredetükre vö. SIMONYI, MHat. I, 130, II, 187—8, Nyr. IV, 244; KLEMM, TörtMondt. 240, 252). Ezt bizonyítja a leíró nyelvtani adattár idevonatkozó néhány példája is: . . . *a bal jövendőlések ellenére . . . kiállotta az első nap súlyát* (Vörösmarty, Dramaturgiai Lapok, összes munkái VII, 74). — . . . *derült kedélyében volt, mi nála komor foglalkozásai dacára is nem szokatlan* (Kemény, Gyulai Pál III, 8.). — *Az alkonysötét dacára is ráismert mindenki* (Jókai, A kőszívű ember fiai I, 132). — *Talán nem tudom, hogy három hónap óta olvasni tanulsz vén bolond létedre* (uo. 179). Legfeljebb annyival egészíthetjük ki a fenti tapasztalatokat, hogy a *mellett* névutónak is lehet megengedő határozói funkciója: . . . *ezt minden barátságom mellett iparkodnék elcsalni tőled* (Bezerédy Amália, Árvízkönyv II, 169.). — *Mégsem kerülte*

el [Baradlayné] figyelmét ö n r é m ü l e t e m e l l e t t , m e n n y i r e m e g v a n i n d u l u a a l e d n y (Jókai, A kőszívű ember fiai I, 96). — . . . m i n d e n e g y é b k e s e r ű s é g e m e l l e t t . . . e z v o l t a z e l s ő ö n k é n t e l e n m o z d u l a t a (Veres Péter, Szegények szerelme 38).

Kérdéses még, hogy a nyelvünkben kis számban bár, de kétségtelenül meglevő megengedést kifejező egyszerű határozók hol helyezkedjenek el a határozók rendszerében. Önálló kategóriaként szerepeljenek-e, vagy pedig valamelyik más határozó alfajaként? S még ha önálló kategóriát kapnának is, a határozók tőlünk tervezett öt nagy csoportja közül (hely-, idő-, módozat-, állapothatározók és állandó határozók) melyikbe illenének bele?

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megengedést kifejező határozóknak, különösen a *létére* névutósoknak, legtöbb közül az állapothatározókhoz van. Egyikük-másikuk (*beteg létére, tanár létére* stb.) talán minden nehézség nélkül beosztható is lenne a *betegben, tanárként* valóságos állapot-, illetőleg hasonlító jellegű állapothatározók közé. Különbséget azonban ezek között is érzünk. A *dacára, ellenére* és *mellett* névutós határozókat pedig még sokkal nehezebb lenne ezek között elhelyezni. Ilyen osztályozásnál ui. elsikkad a határozók jelentéstartalmának a lényege: a megengedésnek, vagy pontosabban valamely megengedett körülménynek, ha tetszik, állapotnak a kifejezése, amellyel szemben a mondat többi része valamilyen nem várt, az addigiakkal ellentétben levő dolgot fejez ki. Éppen ezért, e határozók sajátos jelentéstartalma miatt helyesebbnek látszik ezeket külön kategóriába sorolni és olyan névvel ellátni, amely különleges jelentésüket, de az állapothatározókkal való bizonyos fokú összefüggésüket is kifejezi. A határozók tervezett osztályozásában e határozókat megengedő jellegű állapothatározóknak neveztük, és most is ez látszik a legmegfelelőbb megjelölésnek. Ezek pedig a következőképpen illeszkednének be a határozók negyedik, „Állapothatározók” című nagy csoportjába:

Így tehát KALMÁR kevéssé meggyőző javaslatát nem tekintve, SZABÓ DÉNES osztályozásához kerültünk közel, azzal a különbséggel, hogy a megengedő jellegű állapothatározói, vagy egyszerűbben megengedő határozói kategóriát nála önállóbbnak ítéljük, s nem a valóságos (vagy az ő terminológiájával: tulajdonképpeni) állapothatározó alfajának, hanem attól sok tekintetben eltérő, vele egyenrangú kategóriának tartjuk.

Itt kell még megemlíteni a megengedő jellegű állapothatározóknak

* A gyakorlatban a főkategória, az alkategória és ennek egyik típusa természetesen nem kaphatja ugyanazt az „állapothatározó” elnevezést. A végleges jobb terminológia kialakítására azonban még csak ezután szeretnék sort keríteni.

egy sajátos fajtáját, amelynek megfelelőjével már a hasonlító szerkezetek tárgyalásakor is találkoztunk (vö. MNy. L, 58). Mint már az idézett helyen jeleztem, SZABÓ DÉNES nyelvtanában felhívja a figyelmünket (i. m. 65) azokra a szószervezetekre, amelyeknek tagjai között logikailag alárendeltségi viszony van ugyan, de alaki tekintetben úgy viselkednek, mint a mellérendelő szintagmák. Ezek tehát átmenetek a mellérendelő és az alárendelő szintagmák között, s egyrészt az jellemzi őket, hogy a tagok között levő viszonyt alárendelő kötőszó jelöli, másrészt pedig az, hogy a tagok a mondatban azonos szintaktikai funkcióban szerepelnek. SZABÓ megállapítása és a gyakorlat igazolása szerint a megengedő jellegű állapothatározók körében is akadnak ilyen átmeneti szintagmák, főként *bár*, *habár*, *jóllehet*, *noha* kötőszókkal, pl. *szükséges, ha b a r költséges beruházás* (SZABÓ DÉNES példája). — *Egy olcsó, n o h a jó ceruzát vettem* (az előnyelvből) stb. — Itt is, mint a hasonlító szerkezetek esetében, felmerül az a probléma, hogy ezeket a szintagmákat egyszerű mondatrésznek, vagy összetett alárendelt mondatnak ítéljük-e. Ebben a kérdésben határozottan állást foglalni nehéz, mert mindkét állásfoglalás mellett hozhatunk fel érveket. *Noha* magam e szerkezeteket — mint legutóbb is mondtam (i. h.) — az egyszerű mondatrészhez közelebb állóaknak érzem, igen fontosnak tartom (SZABÓ DÉNESSSEL, i. h. együtt) a kategória átmeneti jellegének hangsúlyozását. Ezt a szempontot aligha szabad figyelmen kívül hagynunk, akár egyszerű mondatrészként, akár alárendelő mondatként elemezzük az ilyen típusú szerkezetet.

Visszatérve most már az osztályozás problémáira, úgy tűnik, hogy nincs akadálya annak, hogy az egyszerű határozónak megfelelően a mellékmondatok is megengedő jellegű állapothatározó, vagy rövidebben megengedő mellékmondatok néven az állapothatározó mellékmondatok nagy csoportjába kerüljenek.

Mint fentebb láttuk, nyelvtanaink szoros kapcsolatot éreznek a megengedő és a feltételes mellékmondatok között; annyira, hogy ezeket vagy egymás mellett, vagy egymás alá rendelve tárgyalják. Ez a felfogás azonban aligha bizonyul helyesnek. Lehet, hogy az igemódok használatában a két mondatfajta közel áll egymáshoz (vö. KLEMM, TörtMond. 600), valamint az is igaz, hogy a *ha* kötőszó mindkét fajta mondatban szerepet kaphat. A tartalmi jegyeket illetően azonban már aligha ismerhető fel olyan közeli rokonság, mint pl. KLEMM (i. h.) gondolja. Szerinte ui. a megengedő mellékmondat is éppenúgy feltételt fejez ki, mint a feltételes mondat, mindössze abban különbözik tőle, hogy „*ha* megengedjük is a föltételt (.....), mégsem az következik be (.....), amit a megengedett föltétel után várhattunk volna.” A megengedő mellékmondatok vizsgálata azonban egyáltalában nem igazolta azt az állítást, hogy a megengedés kifejezése mellett mindig megtalálhatunk valamilyen feltételt is az ilyen típusú mondatokban. De nem igazolódott a két mondatfajta összetartozása a leíró nyelvtani anyaggyűjtés során sem. — A nyelvtani hagyomány alapján ui. a feltételhatározók és a feltételes mondatok a gyűjtési sémában az állapothatározók, illetően az állapothatározó mellékmondatok körébe kerültek; az anyaggyűjtés során azonban kiderült, hogy különösen a mellékmondatok körében sok esetben olyan szoros összefüggés van az időhatározó és a feltételes mondatok között, hogy szinte eldönthetetlen, hogy az illető mondat melyik kategóriába kerüljön. Ha pl. összehasonlítjuk az időhatározó mellékmondatok példái közt szereplő *Ha megszólal a csengő, álljatok be gyorsan a sorba* mondatot az állapothatározó

mellékmondatok között olvasható *Ha hoztok, eztek* feltételes mellékmondatokkal, világosan érezhető az összefüggés. Ugyanígy pl. a *Megbízása esetén természetesen elvállalja* egyszerű mondat feltételes határozója is — nézetem szerint — inkább ítéhető feltételes időhatározónak, mint feltételes állapothatározónak.

Megjegyzendő azonban, hogy ez még nem jelenti azt, hogy most már teljesen lemondhatunk a feltételhatározónak (és a feltételes mellékmondatnak) az állapothatározóval (és az állapothatározó mellékmondatokkal) való kapcsolatáról. Vannak ui. olyan esetek, amikor inkább ilyen összefüggésre gondolhatunk. Talán idevonhatók ezek a példák: *Nyújs feléje védő kart, ha küzd ellenséggel* (Kölcsey: Himnusz; vö. SZINNYEI, i. m. 107). — *Ha én madár volnék, örökké a felhők közt szállonganék* (NAGY J. BÉLA, i. m. 116). Ezek szerint tehát beszélnünk kell feltételes idő- és feltételes állapothatározóról is. — E kérdés eldöntésének nem itt van a helye; a feltételhatározó és a feltételes mondatok végleges elhelyezésének kérdése még részletesebb vizsgálatot igényel. A megengedő mellékmondatok mindesetre arra mutatnak, hogy a feltételes mondatoknak az állapothatározói, s köztük éppen a megengedő mellékmondatokkal való kapcsolata az esetek többségében sokkal lazább, mint régen gondolták. Legfeljebb szórványosan fordul elő, például a *ha... is* kötőszós mondatok körében, hogy a kétféle mondat típus között szorosabb összefüggést vélünk felfedezni: *Ha nem akarod is, elmegyek*.

Vizsgálódásaink eredményei tehát röviden így foglalhatók össze:

A *létére, ellenére, dacára, mellett* névutós megengedő határozók az állapothatározók egyik alfajának tekinthetők. — A megengedő mellékmondatok — egyes eddigi nézetektől eltérően — egységesen az alárendelő mondatok, közelebbről az állapothatározói mellékmondatok körébe tartoznak. Kötőszavaik: *bár, ámbár, habár, bárha, ugyan, jóllehet, pedig, ha... is, noha, holott; akár* (magyarázó főmondat!), *akár-akár, akár (+ névmás), bár (+ névmás)*. A tartalmi jegyek bizonyos különbségei miatt a megengedő mellékmondatoknak két fő típusa különböztethető meg. E típusok között az alárendelt viszony mértékében is van némi eltérés, ez azonban e mondatok szintaktikai osztályozásán nem változtat.

*

A megengedő határozók és a megengedő mellékmondatok vizsgálata nem lehet teljes a velük kapcsolatos nyelvhelyességi kérdések felderítése nélkül. — Ezeknek előzetes tisztázását a leíró nyelvtan sem nélkülözheti. Erre azonban csak más helyen és más alkalommal kerülhet sor.

B. LŐRINCZY ÉVA

A magyarok nevei a bolgár nyelvben

A népnevek a múltban jelentés-módosulásokon általában gyakrabban estek át, mint ma. A régi (középkori) forrásokban egy-egy népnév gyakran több, egymástól különböző népcsoportot, etnikai csoportot jelöl. Máskor ugyan a z o n nép jelölésére egész sor név használatos. Ismeretes például, hogy a *τουρκοι* népnév a bizánci forrásokban hét különböző népet jelöl.¹ Ugyanott a magyarok elnevezésére h a t különböző név fordul elő.² Hasonló példákat más népekkel és nyelvekkel kapcsolatban is idézhetnénk.

Annak, hogy egy-egy népnév a régi forrásokban több népet jelöl, vagy hogy egy nép elnevezésére több név használatos, sajátos okai vannak. A régi források szerzői gyakran nem ismerték közvetlenül azt a népet, amelyről írtak, nem ismerték annak nyelvét, etnikai jellegzetességeit. Értesüléseiket különféle forrásokból merítették, s azok ellenőrzésére nem volt módjuk. Az í r á s o s f o r r á s o k névhasználata azonban semmi esetre sem tükrözi az élő nyelvi névhasználatot. Mihelyt egy nép a történeti kapcsolatok, népi együttélés stb. során közvetlenül ismeretes lesz a szomszédos népek előtt, jelölésére e népeknél az élőnyelvben általában kialakul az egységes, következetes névhasználat.³

A magyarokra vonatkozó népnevekkel kapcsolatos tudnivalókat a fontosabb európai nyelvekben már évtizedekkel ezelőtt tisztázták a magyar nyelvtudomány és a történettudomány képviselői.⁴ Kevésbé ismert a magyarok elnevezésének kérdése a szomszéd népek nyelvében. A magyarok elnevezése különösen a bolgárok nyelvében alakult érdekes módon. A bolgár nyelvben a magyarok jelölésére az alábbi kilenc tőszóból képzett különféle származékok mutathatók ki: *ѡѡѡр-, ѡѡр-, ѡѡѡр-, маджар-, ѡѡѡр-, ѡѡѡѡр-, ѡѡѡѡр-, ѡѡѡѡр-, ѡѡѡѡр-*.

A felsorolt szavak közül, miként látni fogjuk, csak a *ѡѡѡр-* az ún. eredeti (autochton) hangalak. A többi szó jórészt a szomszéd népek (görög, szerb, román, orosz, török) nyelvéből később került át a bolgárba. A múltban a bolgárok ui. nemcsak a saját anyanyelvükön beszéltek, hallottak, olvastak

¹ Vö. MORAVCSIK GYULA, *Byzantinoturcica II.* Budapest 1943, 269 kk.

² Vö. DARKÓ JENŐ, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál.* Budapest 1910 (*Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XXI, 6), 4—5. E nevek: *οἱ γοι, οἱ νοι, τοῖκοι, παῖνες, μάζαροι (μάτζαροι stb. vö. MORAVCSIK, i. m. II, 162), σαβαρτοῖσφαλοι.*

³ A görögben pl. az élő nyelvhasználatban lényegében csak az *οἱ γοι* volt elterjedve, a többi elnevezés mind csak az írott nyelvben volt meg, vö. DARKÓ, i. m. 5—6. és 69.

⁴ A görögre DARKÓ i. m., a latinra HÓMAN BÁLINT, *A magyar nép neve a középkori latinságban: Történeti Szemle VI. (1917.), 129—58 és A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban: MNy. XIV. (1918.), 64—7.*

vagy tanultak a magyarokról, hanem a szomszéd népek nyelvén, egy időben a bolgároknál igen elterjedt török nyelven, majd pedig a bolgár művelődés történetében a XVII. század óta nagy szerepet játszó orosz nyelven is. Így történt, hogy az említett népek nyelvének 'magyar' jelentésű szavai átkerültek a bolgár nyelvbe, s bizonyos esetekben teljeseen kiszorították ott a korábbi, eredetibb elnevezéseket.

Az alábbiakban a nyelvtörténeti és a nyelvjárási adatok alapján tekintjük át a fenti neveket.⁵

I. ВЪГР-

Ez az alak az ősszláv **ogr-*, ill. helyesebben **ogvr*-⁶ szabályos megfelelője a bolgárban (vö. cseh *uhry*, *uhři*, *uhersky*, lengyel *wegry*, *wępierski*, régi orosz és szerb *оугру* stb.). A szókezdő *o-* nazális a bolgárban szabályosan *v-* protézist kap (*оугреу* 'Larve, Made' < az *ogvr* ősszláv szóból, *оудуа* 'Haken, Angelhaken' < *оудца*, *оудуца* 'Kohle' < az ősszláv *oglt* szóból stb.; egyetlen kivétel az *оуел* 'Winkel' < *oglt*). Már MIKLOSICH (Etimologisches Wörterbuch 223) és MELICH (Archiv. f. slavPhil. XXXVIII, 244) is jelzi, hogy az ősszláv **ogr-* alaknak a bolgárban **оур-* alakban kellene megjelennie, ők azonban még nem ismertek adatokat a bolgár nyelvtörténet forrásaiból ilyen alakra.

Én most az alábbi adatokat közölhetem erre a régi, eredeti bolgár formára: 1388 (?): instr. pl. *vegyry* (ZLATARSKI 409; az adat a pétervári Pogodinov-gyűjtemény egyik kéziratából való, amelynek pontos keletkezési idejére

⁵ Mivel e neveknek általában azonos módon képzett származékai vannak (hímenű és nőnemű főnév a magyar nemzetiségű vagy állampolgárságú személyek jelölésére, melléknévi alak, országnév), csak a tőszavakkal foglalkozom. A származékokat csak akkor veszem tekintetbe, ha van jelentőségük az alapalak történetének szempontjából. Az adatközlésben a rövidítések feloldottam, a jelölő funkció nélküli mellékleket elhagytam. Egyebekben ragaszkodtam a forráskiadások szövegéhez, amelyeknek jegyzéke a tanulmány végén található. — Itt jegyezzük meg, hogy azokat az adatokat, amelyekben cirill *e* és *o* fordul elő, technikai okokból latin betűre transliteráljuk; az *o* és *e* hangértéke a bolgár nyelvtörténeti adatokban általában *ö*.

⁶ Az ősszlávra nézve eddig általában **ogr-* alakot vettek fel, s az **ogvr-* alakban az *ö* hangot ún. másodlagos jernek tartották. Nézetem szerint azonban az *ö* nem másodlagos itt. Az ősszláv alak etimológiáját megnyugtatóan megmagyarázni csak úgy lehet, ha az *ö* hangot eredetinek tesszük fel. Mint ismeretes, az ősszláv **ogvr-* a török *onogur* szóra megy vissza, amelynek a törökségben szabályosan **onugur* és **ongur* alakjai lehetnek (a szó törökségbeli alakulására vö. NÉMETH GYULA, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930, 181). A szláv szó az *ongur* alakból keletkezett: e szó *on* hangkapcsolatából a szlávban szabályosan *o*, a rövid *u* hangjából pedig *ö* lett. A szóvégi *r* valószínűleg azért maradt meg, mert a szó kezdetétől fogva általában többesszámban volt használatos (**ogvri*, *ogvry*, *ogvre* stb.), az egyes számú nominativus pedig már az átvételkor továbbképződött *-inö* képzővel (**ogvriinö*). A szláv **ogvr-* szót már a régebbi szakirodalom is a török *onogur* szóból származtatta. DARKÓ i. m. 13 ezt a magyarázatot két okból tartotta elfogadhatatlannak. Az egyik nehézség: a török *onogur* szó a szlávban két magánhangzó elhagyásával jelenik meg. A másik történeti ok: ő úgy gondolta, hogy a szláv alapnyelvbe a szónak az időszámításunk kezdeté körül kellett átkerülnie, mivel szerinte az ősszláv nyelvi egység már abban az időben megszűnt. Ma már e nehézségeken túljutott a kutatás. NÉMETH GYULA szerint (i. h.) a második szótagbéli magánhangzó elhagyása szabályos török nyelvi fejlemény, a harmadik szótagra nézve pedig, ahogy fentebb láttuk, nem szükséges hangkihagyást feltenni, ha az *ogvr-* alakban az *ö* hangot eredetinek fogjuk fel. Ami pedig az ősszláv alapnyelv megszünésének idejét illeti, arra idézem MELLETT óvatos meghatározását, amely szerint ez az idioma „a été parlé en une région mal déterminée de l'Europe orientale, en un temps aussi mal déterminé, sensiblement après le 1er siècle de l'ère chrétienne et sensiblement avant le IXe.” Le slave commun.³ Paris 1934, VII. (kiemelés tőlem).

nem állnak adatok rendelkezésünkre. Ha a kézirat a jelzett időnél későbbi keletkezésű, adatunk akkor is igen értékes. Feltűnő benne az τ hang Λ jele, ami jellegzetes bolgár sajátosság. Az eredeti ρ , ϵ és az eredeti erős τ [ü] és τ [i] a rodopei nyelvjárásokban egyaránt bolgár τ hangot adott; így vált lehetővé az ϵ eredeti jelének, az Λ betűnek alkalmazása τ hangértékben is); **1350:** *vojgry* (Manasses 182.8 és 182.12); **XIV. század:** l. sg. f. adj. *vojgrōstēi* (Mak. st. 381.32; az adat Rilai Szent Iván legendájából való); **1431:** l. pl. m. *vojgrpex* (Hav. 32.37; az adat II. Dan havasalföldi vajda egy Tírgovištében kelt okleveléből való); **1451–52:** g. sg. f. adj. (?) *vojgrōkou* (Hav. 86.9 II. Vladislav havasalföldi vajda okleveléből).⁷

Nem kétséges, hogy valamennyi fenti adatban a *vojgrp-* szótó van jelölve. A bolgárok tehát a magyarokkal való kapcsolataik első évszázadaiban (X–XV. század) minden bizonnyal *vojgrpu* névvel illettek bennünket, amely – mint fentebb láttuk – jellegzetes bolgár megfelelője az ósszláv **vojgr-* alaknak. Az írásos forrásokba a *vojgrp-* alakok minden kétséget kizáróan a bolgár nyelvjárásokból, ill. az élő nyelvhasználatból kerültek be. Ezt az eredeti bolgár alakot azonban a szerb politikai és művelődési hatás megindulása, vagyis a XIV. század közepe óta kezdte visszaszorítani, ill. felváltani az *vojgr-* forma.

2. *vojgr-*

Ez a szó jövevényelem a bolgárban, miként a szókezdő hangmegfelelés ($\rho > u$) kétségtelenül bizonyítja. Ilyen megfelelés a bolgár nyelvterület közelében a szerb nyelvben és egyes makedon nyelvjárásokban van. Ez utóbbiakban azonban igen szűk körre korlátozódik. Egyelőre vitatott, hogy a makedon nyelvjárásokban nem szerb hatás-e az ρ helyén álló u (vö. A. M. SZELISCSEV, *Очерку по македонској дијалектологији*. Kazán 1918., 38–50) Az mindenesetre bizonyos, hogy a bolgár nyelvjárások túlnyomó többségében és a bolgár irodalmi nyelvben az *vojgr-* nem lehet eredeti. Az *vojgr-* alak terjedését a szerb-makedon hatáson kívül a XVII. századtól kezdve az orosz hatás is támogathatta. Sőt bizonyos fokig az egyházi szláv ejtés is tekintetbe vehető, amelyben a szerb és orosz ejtés hatására az *vojgr-* volt elterjedve.

Az *vojgr-* alakra legnagyobb részt olyan írásos forrásokból vannak adatok, amelyekre nézve szerb-makedon és orosz hatás fokozottabban jön tekintetbe. Így **1340** (?): loc. pl. m. *vojgrpox* (ZLATARSKI 409; a szerb akadémia egy kéziratából); **XV. század:** *vojgrpu* három ízben Szent Naum első (legrégebb) legendájában (Mak. st. 307. 5, 7, 8); rendszeresen *vojgrp-* (sic! vö. alább) fordul elő a havasalföldi szláv oklevelekben a **XIV. század végétől** kezdve Hav. passim). — Az *vojgr-*, amely eleinte csak az értelmiség körében volt használatos, utóbb a népi szóhasználatban is elterjedt. Erre mutat, hogy több adat van rá történeti tárgyú folklorisztikus szövegekben (Izv. VI, 448).

Az *vojgr-* származéka az *vojgruh* forma, amely az *-uh* képzőnek az alap szóhoz való hozzávételével emeli ki, hogy a szó hímnemű személyt jelent.

⁷ Megjegyzendő, hogy a szláv szótörténetben korábban ismeretlen *vojgrp-* alakot felvette már MORAVCSIK i. m. 195, azonban az előfordulás helyének feltüntetése nélkül. MORAVCSIK akadémikus volt szíves közölni velem, hogy *vojgrp* alakok szerepelnek a Симеона Мераѡпаца и Логоѡета описаніе мѡпа стб. cím alatt SREZNEVSKIJ által Szent-péterváron 1905-ben kiadott XV. századi szláv nyelvű krónikában (vö. MORAVCSIK i. m. I, 141 és 198) a 116_{31, 39}, 117₄, a *vojgry* alakok pedig a 144₂₂, 149₁₉, 151₂₃, 183₁₅ sorokban.

E szóból alakult a magyar történelemben ismert *Ugrin* név (később *Ugron*, vö. Szily Emlékkönyv, 43), valamint a jellegzetesen bolgár típusú *Угринов* családnév, amely mindmáig el van terjedve Bulgáriában (vö. Tel. 299). Az *Угрин* családnévre van adat a XVIII. század hetvenes–kilencvenes éveiből a Treskaveczi Kódexben (A. M. SZELISCSEV, МАКЕДОНСКИЕ КОДИКИ XVI—XVIII ВЕКОВ. Szófia 1933, 164). Ez a bejegyzés azonban nem bolgár, hanem makedon szóhasználat alapján keletkezett; a makedonban pedig az *yɣp-* szó lehet autochton (lásd feljebb), de lehet szerb átvétel is.

Külön kérdés az ún. „másodlagos” jer reflexe az **ogbr-* szó bolgár nyelv-történeti adataiban olyan esetekben, amikor a jerhang erős helyzetbe került. E jer reflexeinek szempontjából adataink három részre oszthatók:

A) Az erős jer helyén *ɣ* reflex van, így **1431**: gen. sg. f. adj. *ugrōskoje* (Hav. 33.1); **1451—52**: gen. sg. f. adj. *ɣɣpckou* (Hav. 86.6); **1480**: n. pl. ntr. *ɣɣpcka* (Hav. 163.11); **1497**: a. pl. adj. *ɣɣpcku* (SbNU. IX, 347.28); **1505**: gen. pl. adj. *ɣɣpckux* (SbNU IX, 354.24) stb. Az ósszláv erős jer a fenti adatokban a jellegzetes bolgár reflexszel, *ɣ* hanggal van képviselve. Egyéb-iránt a fenti adatok írott nyelvi kontaminációs szóalakulatok, amelyeknek első szótagjában idegen vokalizmus van (az *yɣp-* hatására), a második szótagjában pedig autochton hazai (bolgár) vokalizmus (a *ɣɣp-* hatására).

B) Az erős jer helyén *o* reflex van. Ilyen alakok XVII. századi moldvai oklevelekben jelentkeznek, így pl. **1640**: gen. pl. adj. *ɣopckux* (SbNU IX, 388.26); **1650**: gen. pl. adj. *ɣopckux* (SbNU IX, 390.18). Nem kétséges, hogy ezek az alakok ukrán-orosz hatásra kerültek a moldvai szláv oklevelek íróinak nyelvébe. Egyéb népnévi formák mellett gyakran előfordul az *ɣopcku* melléknévi (és egyszer az *ɣop* főnévi) forma Spiridonnak a XVIII. század végén keletkezett történeti munkájában (78.1, 78.3, 78.8, 78.10, 78.14, 91.30, 91.33, 92.1, 92.2, 92.9). Az előfordulások helyeinek felsorolásából látható, hogy Spiridon az *yɣp-* szót a magyarok jelölésére csak bizonyos szöveg-összefüggéseken belül használja (a 78. oldalon a tatárjárással, a 91—2. oldalon pedig a Zsigmond uralkodásával kapcsolatos események leírásában). E részeknek orosz nyelvű írásos forrásai vannak, s Spiridon másolás, ill. fordítás közben gépiesen átvette bolgár szövegébe a magyarok régi orosz nevét (*ɣɣpu*).

C) Az erős jer helyén *a* reflex van, így pld. **1640**: gen. pl. adj. *ɣapckux* (SbNU. IX, 388. 29); **1647**: gen. pl. adj. *ɣapckux* (SbNU. IX, 389.32). Mindkét adat moldvai szláv oklevélben fordul elő, vagyis olyan nyelvemlékben, amely nem tartható lényegében bolgárnak. A fenti adatok hangalak tekintetében azonosak az **ogbr-* szerb megfelelőjével (*yɣap*, *yɣapcku*). Kérdés azonban, hogy ezek az alakok valóban szerb hatás nyomai-e a moldvai szláv oklevelekben. Lehet ugyanis, hogy létrejöttükben a bolgár *yɣap* 'Brachacker' szó analógias hatásának volt szerepe. Egyébként az *yɣap-* forma elterjedésére a bolgár nyelvtörténeti forrásokból és a nyelvjárásokból nincsenek adataink. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e szó a múltban esetenként és helyenként ne lett volna használatos a magyarok jelölésére a szerbekkel a török uralom alatt e gy gazdasági és politikai keretben élő bolgárok között.

Sajátságos alak a bolgárban az *yɣpen* alak, amelyre csak nyelvjárási adatok vannak (*yɣpenka* *mo*, *yɣpencki* *ju*, *yɣpencka* *zema*, *yɣpeny*: Izv. VI, 448, ГЕРОВ). Alapalagnak felvenni itt csak egy **ogbrъnъ* alakot lehet, amely egy bolgár **ɣɣpъn* ill. (szerb-orosz vokalizmussal az első szótagban) **yɣpъn* alakon keresztül fejlődött *yɣpen* alakká. Érdekes, hogy az

уґрен és уґрин származék további képzésnek szolgál alapjául (уґренски, уґрински, уґриница), ami a szláv nyelvekben régebben szokatlan volt (vö. régi lengyel *wegrzyn*, de *węgierska*, orosz *русин* de *русский*; a *русинский* újabb fejlemény). Különös az уґримен, уґримна, уґримно melléknévi forma is, amelyet PANČEV közöl önálló címszóként a szótárában.

Az уґрин, уґри stb. ma erős archaizmus a bolgár nyelvben. A modern bolgár irodalmi nyelv megjelenőben levő szótárában (RSKE.) mindössze két adat van rá: Vazov egy költeményéből és Zagorčinov egy prózai elbeszéléséből. Mindkét esetben tudatos archaizálásról van szó. Jellemző azonban, hogy GEROV szótárában (megj. 1895–1904) és PANČEV kiegészítésében (megj. 1908.) 'magyar' jelentésben egyedül az уґрин van felvéve külön címszóként (az уґнареџ és а маджарин c s a k értelmezésekben szerepelnek). Ez arra mutat, hogy a múlt század második felében a bolgárok irodalmi nyelvükben még az уґр- alakot tartották a magyarok quasi hivatalos nevének.

3. вугр-

Erre az alakra egyetlen adatunk van a bizánci Konstantinos Manasses krónikája középbolgár fordításának egy XVI. századi másolatából: acc. pl. m. *вугры* (Mak. st. 622.5). Ugyanabban a szövegösszefüggésben azonban az *оугры* alak is szerepel. A fenti adatban nyilván a régi bolgár *вугр-* és a szerb *угр-* keveredéséről van szó. Az élő szóhasználatban a *вугр-* forma bizonyosan nem volt elterjedve.

4. маджар-

Ez a név oszmán-török közvetítéssel került a bolgárba, miként azt a -gy- helyén álló -dž- kétségtelenül bizonyítja (vö. BERNEKER, EtWb. II, 2). A szó tehát a bolgárban nem lehet korábbi a XIV. század végénél (ekkor igázták le a törökök Bulgáriát). A XV. században minden bizonnyal már a népi szóhasználat is ismerte. Erre vall a bolgár népmondákban megőrződött *Филип Маджарин* név, amely a XV. század első negyedének vége előtt élt történeti személyt jelöl (Scolari Fülöp vagy magyar nevén Ozorai Pipó, vö. BÖDEY: *Revue d'histoire comparée* XXV. [1947], 65), valamint a folklorisztikus jellegű népnyelvi szövegekben való számos előfordulása népnévi jelentésben (Izv. VI, 344, a jelentésátvitellel keletkezett nem népnévi jelentésekről l. alább).

Szótörténeti szempontból fontosak azok az adatok, amelyeket Paisios bolgárszláv történetében, ill. e munka későbbi másolataiban találunk a маджар- szóra. Paisios, aki a XVIII. század hatvanas éveinek elején az orosz szerkesztésű egyházi szláv írásnormát használta, munkájában bolgár történeti eseményekkel kapcsolatban gyakran említi a magyarokat. Elnevezésükre következetesen a маджар- szót használja: harminc egynéhány előfordulásból mindössze két esetben van nála más szó (lásd alább a венгер- és уґнар- szó alatt). A -dž- hangot a szóban következetesen ѱ jellel írja (маѱари, маѱарски stb.). Figyelemre méltó a nom. pl. m. маѱари alak (12.8), továbbá az a körülmény, hogy szavunk egyes számban mindig -инз képző nélküli formában szerepel. Paisios munkájának későbbi másolatai (Sophronios 1765-ből és 1781-ből, Spiridon 1792/1819-ből) is túlnyomórészt a маджар szót használják (Spiridon munkájának csak azon részeiben használ egyéб elnevezéseket, amelyeket nem Paisios, hanem orosz és szerb nyelvű írásos források alapján

állított össze). Nincs okunk feltételezni, hogy a *маджар*- szó következetes jelentkezése Paisiosnál ne az egykorú bolgár népi szóhasználatnak volna a tükröződése.

A *маджар*-szónak és egyes származékainak sajátos jelentései is vannak a bolgárban. Így *маджарка* 'arany osztrák(!) pénzérme' (GEROV, DUVERNOIS), *маджарче* 'ezüst pénzérme' (GEROV, DUVERNOIS), *маджаркиня* 'a *бардачка слива* (*Prunus domesticus*) néven ismert növény és termése' (PANČEV; az utóbbit adat Ruse vidékéről), *маджар* 'ajtózárr, ill. kulcs' (az utóbbi adat saját feljegyzésem a Plovdiv melletti Belozem községből; eddig még nincs szótározva). Szavunk több helynévi alakulatban is megvan Bulgáriában: *Маджаре* nevű községek találhatók Samokov, Kumanovo és Karlovo vidékén; Burgas vidékén van *Маджармене* nevű hegy stb. (MIKOV 103). Ma már nem lehet eldönteni, hogy a fenti földrajzi nevek eredetileg bolgár vagy pedig török nyelvi elnevezés alapján keletkeztek. Megjegyezzük még, hogy a *маджар*-szóból alakult *Маджаров*, *Маджар* családnév nem ritka Bulgáriában (Tel. 167).

A fentiek alapján nem lehet kétséges, hogy a bolgár népi szóhasználatban a XV–XIX. század között a magyarok elnevezésére a *маджар*- volt használatos. A bolgár névhasználat e tekintetben az egykorú török, makedon és részben szerb névhasználattal volt azonos. A *маджар*-szót címszóként vette fel szótárában DUVERNOIS, aki szavunkat idegen szónak jelölte a bolgárban (DUVERNOIS a bolgár nyelvjárásokat kevésbé vette figyelembe szótára összeállításánál). Feltűnő azonban az a körülmény, amelyre fentebb már rámutattunk, hogy GEROV és PANČEV e szót népnévi jelentésben nem vették fel címszóként szótárjukba, jóllehet munkájuk összeállításánál a nyelvjárásokra igen nagy mértékben tekintettel voltak.

A *маджар*- általános népnyelvi elterjedésére mutat az is, hogy a bánáti bolgárok, akik a XVIII. század második negyedében települtek át Bulgáriából mai lakóhelyükre, a többféle idegennyelvi (magyar, román, horvát) hatás ellenére is megőrizték a jellegzetes *маджар*- alakot (vö. a SbNU. XVI–XVII, 401 kk. lapokon levő bánáti könyvcímeket). A csergedi szövegekben nincsen bolgár nyelvű adat a magyarok elnevezésére; mivel azonban a csergedi bolgárok a XIII. század hatvanas éveiben települtek át Észak-Bulgáriából Erdélybe (vö. erre a *Studia Slavica* II. évfolyamában megjelenő „A csergedi szövegek értékeléséhez” c. tanulmányomat), bizonyos, hogy nyelvükben a *маджар*-elnevezés nem volt meg.

A szó jelentéstörténetével kapcsolatban megjegyzendő még, hogy a *маджар*-névvel a bolgárok a múltban nemcsak magyar anyanyelvű személyeket, hanem pl. horvátokat, sőt egy nézet (MIKOV 103) szerint boszniai és dalmáciai illetőségűeket is jelöltek. Ez természetes abban a korban, amikor a nemzetiség elsődleges meghatározó jegye nem az anyanyelv, hanem az államterületi hovatartozás volt.

Megjegyzendő még, hogy ma a bolgár nyelvjárásokban van *маджур* alakú főnév 'menekült' jelentésben (főleg a Görögországból és Törökországból az utóbbi évtizedek során kiülőzött és Bulgáriában megtelepedett bolgárokat nevezik így); e szó egyik származékát a *маджарлък*-öt 'menekülés, die Flucht, das Fliehen' jelentésben jegyeztem fel Kelet-Makedóniában több helyen. Ez a szó azonban nem függ össze a *маджар*-népnévvvel, ahogy arra az alapszók hangalakjának hasonlósága alapján gondolhatnánk; mert a *маджур*, *маджарлък* az arab eredetű oszmán-török *muhájir* 'der sein Vater-

land verlässt (um sich Verfolgungen zu entziehen), Flüchtling, Auswanderer' (ZENKER 896) szóból alakult.

5. унгр-

Ez a szó a görög *οὐγγροι* szóval függ össze. Kétségtelen adatok vannak rá a havasalföldi vajdák szláv okleveleiben. Ezekben az oklevelekben az intituláció a következőképpen hangzott: *Аз... великий воевода и господаринь всеи земли оуггровлахѣицкѣи* (vö. pld. II. Dan. oklevelét 1422-ből, Hav. 15, vö. még uo. XXXVIII.). E formális részben az *унгр-* már a XV. század elejétől rendszeresen *оуггр-*, *гггр-* alakban szerepel (az adatok felsorolását itt mellőzzük, mivel azok könnyen ellenőrizhetők BOGDAN kiadványában [Hav.] vagy a SbNU. IX. és XIII. kötetében). Azt, hogy az *оуггр-*, *гггр-* alakok *унгр-*-nak olvasandók, kétségtelenül bizonyítja az **1503**: gen. sg. f. adj. (!) *внгрѣвлахѣицкѣе* (SbNU. IX, 352.21) és **1654**: gen. sg. f. adj. (!) *оунгрѣвлахѣицкѣе* (sic) (SbNU. XIV, 397.25) adat. Nyilvánvaló tehát, hogy az *оуггр-*, *гггр-*-féle írásképekben az *унгр-* alaknak a görög helyesírás szerint való jelöléséről van szó. Ezek a feljegyzések azonban román anyanyelvű szláv irnokoktól származnak; ezért csak nagy fenntartással szabad bennük bolgár nyelvhasználat nyomát látnunk.

Az *унгр-* alakra kétségtelen adatok vannak Spiridonnál, azonban megint csak egy-egy szövegösszefüggésen belül, így dat. pl. *унгрѣмъ* (19.15), nom.-acc. pl. *унгрѣ* (20.17, 20.21, 49.22, 49.23 [kétszer], 49.30, 95.4), gen.-acc. pl. *унгрѣвъ* (20.28, 20.30). Spiridonnak itt talán görög vagy a román vajdaságokban keletkezett szláv forrásai voltak. Arra nincsenek adataink, hogy az *унгр-* alak a bolgár nyelvjárásokban általánosan el lett volna terjedve. Lehetséges azonban, hogy a görög nyelvhatár közelében, mindenekelőtt a görögországi bolgárok nyelvében a magyarok jelölésére ez a név is használatos volt, vagy talán még ma is használatos.

6. унгур-

Ez a szó a román *ungur* átvétele;⁸ csak a román nyelvterülettel érintkező bolgár nyelvjárásokból mutatható ki. Bulgáriai utazásomon tett vizsgálódásaim szerint e szó még ma is használatos az északkelet-bolgár nyelvjárásokban, mindenekelőtt Dél-Dobrudzsában, de az attól délre eső területeken is helyenként. (1955. februárjában a Várna melletti Beloslav községben jegyeztem fel *унгур*, *унгурец*, *унгурѣ* alakokat.) A legrégebb adatokat az *унгур* szóra bolgár forrásokból Spiridonnál találjuk: nom. pl. m. adj. *унгурѣтѣи*, nom.-acc. pl. *унгурѣ* (mindkét adat 19.20), gen. sg. m. adj. *унгурѣкаго* (69.12), gen.-acc. pl. *унгурѣвъ* (104.29), instr. sg. m. adj. *унгурѣским* (104.34). Ezek a szavak Spiridon munkájába vagy az északkelet-bolgár népi szóhasználatból, vagy román írásos forrásokból kerülhettek.

⁸ A román forrásokban *Unguraș* helynévre Moldvában van az első adat 1468-ból, az *ungur* 'magyar' közszóra pedig Havasalföldön 1613-ból. DAMIAN P. BOGDAN, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*. Bukarest 1946, 211 és 115. — A román *ungur* vagy a szláv **oggr-*, vagy a görög *οὐγγρο-* szóból keletkezett. Mivel nom. sg. **oggrō* alak az átvétel alapjául nem vehető fel (ahol van ilyen alak, ott utóbb keletkezett a többeshez, pl. cseh *uher*, szlovák *uhor*, lengyel *węgiel*, szerb-horvát *уаг* stb.), fel kell tenni, hogy a román nom. sg. *ungur* második szótagja román nyelvi fejlemény; az *u* ide úgy kerülhetett, mint a németben az *a* a *gr* hangkapcsolat közé, vö. 10. jegyzet.

Sumenben, ahol a Kossuth-emigráció 1849-ben megtelepedett, s ahol emiatt a negyvennyolcas szabadságharc sokat emlegetett esemény volt, a szabadságharcot a bolgárok *унгурска буна*, az emigráns magyarokat pedig *унгурите* néven nevezték. Ezek az elnevezések a XIX. század végén és a XX. század elején még használatosak voltak.⁹ Sumen közvetlen közelében azt a fürdésre alkalmas helyet, ahol az emigráns magyarok fürdeni szoktak (kis vízesés-féle egy pataknál), egész a legutóbbi időkig *унгурите*, *унгуру* néven ismerték (Миков 104, a közlést magam a helyszínen ellenőriztem 1955. februárjában). Valószínűleg Északkelet-Bulgáriában keletkezett az *Унгуров* családnév, amely eredetileg minden bizonnyal magyar eredetű családokat jelölt.

7. унгор-

Erre az alakra csak írott nyelvi adatok vannak. Az első előfordulások Spiridonnál: instr. sg. m. adj. *унгорскымъ* (52.14), instr. sg. m. *унгором* (78.2), loc. sg. f. adj. *унгорскою* (94.8), gen.-acc. pl. m. *унгуров* (94.9), loc. sg. f. adj. *унгорскою* (94.11). A szó egyik származéka, az *унгуройка* 'magyar lány, asszony' jelentésben szerepel DUVERNOIS szótárában (a román eredetű *-ойка* képzőre vö. bolgár *девојка* ~ ósszláv *děva*). A címszót követő egyetlen idézet itt egy 1875-ben Bukarestben megjelent bolgár nyelvű kiadványból való. Az *унгор* alakot másnak, mint a román *ungur* ill. görög *ουγγου* és a régi orosz *уор* kontaminációjának felfogni nem tudjuk. Ennek az alaknak az élőnyelvi elterjedésére semmi adat nincsen.

8. венгер-

A szó először Paisiosnál jelentkezik a következő adatban: *краль венгарски или мацарски* (54.27). A *венгарски* második szótagjában az *a* vagy tévesztés, vagy az *уар*, ill. az *унгар* hatása. Spiridonnál a szó olyan szövegrészben jelentkezik, amelynek forrása Barnnius Scarga történeti művének orosz nyelvű fordítása: *идѣе нынѣ венгѣрскѣ землѣ* (3.27) és instr. pl. m. *венграмы* (4.10). A szót következetesen használta MARTIN DRINOV bolgár nyelvű történeti és filológiai munkáiban a múlt század második felében (pld. I, 17, 21, 22, 78; II, 148, 306 stb.).

A fenti adatok orosz nyelvű forrasszövegek, ill. a szerzők aktív orosz nyelvismere alapján kerültek bolgár nyelvű szövegekbe. A szó következtetésebbben csak DRINOVnál szerepel, aki hosszú évtizedekig élt Oroszországban, s munkáinak jelentős részét is orosz nyelven írta. A szó bolgár élőnyelvi elterjedésének nincs nyoma. A *венгер-* szó a lengyelből került valószínűleg a XVI–XVII. században az oroszba és ott kiszorította az eredeti orosz fonetizmusú *уар-* alakot. Az *уар-* (*угорський*, *Угорщина*) megvan viszont napjainkig az ukránban.

9. унгар-

E szót alighanem ismerte már Paisios is; erre a n. sg. m. adj. *унгарски* adatból (54.23) következtettünk, amelynek első betűje nyilván tévesztés az *y* helyett (vö. az imént mondottakat a *венгарски* szóról). Egészen kétség-

⁹ Vö. P. МИТАЈЕВ, Известия на Института за българска история 1—2, Szófia 1951, 321.

telen adatok vannak az *унгар-* szóra Sophronios 1781-ben készített Paisios-másolatában: nom. sg. m. adj. *црль оунгарскій* és *цррь оунгарскій* (mindkét adat a 185. oldalon, ahol egybe vannak vetve az 1765-i másolat és a Paisios eredeti kéziratának megfelelő helyei). A szó feltűnik Spiridonnál is: gen. sg. m. adj. *оунгарскаго* (!) (3.9). Az *унгар-* a múlt század második felében származékaival (*унгарецъ, унгарка, унгарски, Унгария*) általánosan elterjedt a bolgár köznyelvben (használatának elterjedéséről részletesebben alább).

A bolgár *унгар-* szót általában a német *Ungar* átvételének tartják.¹⁰ Németből való átvételnek tünteti fel szavunkat MLADENOV bolgár etimológiai szótára is (Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ. Szófia 1941). Valóban lehetséges, hogy a múlt század második felében a német *Ungar* szónak volt szerepe abban, hogy a bolgárban az *унгар-* kezdett terjedni a magyarok jelölésére. A bolgár felszabadulás (1878.) után a diplomácia és a sajtó terén voltak ui. bizonyos közvetlen kapcsolatok Bulgária és Ausztria-Magyarország, ill. Németország között. Az *Österreich-Ungarn, ungarisch, Ungar* stb. német nyelvi szóhasználat alapján megjelenhetett az *унгар-* a bolgár diplomáciai és sajtónyelvben, amely a szó általános bolgár nyelvi terjedésének a góca. Bizonyos azonban, hogy a Paisiosnál, Sophroniosnál és Spiridonnál szereplő *унгар-* adatok közvetlenül a németből való bolgár szónak a reflexei nem lehetnek.

A XVIII. századi adatok által képviselt bolgár *унгар-* németből való eredeztetése ellen szól mindenekelőtt az a körülmény, hogy német nyelvi hatás a bolgárra értelmiségi szinten ebben a korszakban még nem tehető fel. Tekintetbe lehetne venni ugyan a földrajzilag közelebb levő erdélyi századok nyelvi hatását. Az erdélyi században azonban *anger, ängersch* hangalakban élt a német szó (GRIMM), ezek pedig nem lehetnek forrásai a bolgár *унгар-* szónak. Nem lehetnek a XVIII. századi adatok német eredetűek azért sem, mert az újfelnémetben még jórészt a XIX. században is az *Ungern, ungerische, ungrische* stb. alakok voltak használatosak (a mai irodalmi *Ungar* stb. szavakban az *-a-* vokalizmus a hagyományos latin *Ungarus, Hungaria* alakok hatása, vö. GRIMM).

Ezek után a XVIII. századi adatok által képviselt bolgár *унгар-* alak eredetére nézve két feltevés kockáztatható meg. Az egyik, hogy az *унгар-* és az *угар-* kontaminációja. E feltevést támogatja, hogy hasonló, írott nyelvi kontamináció útján létrejött alakoknak egész sora van meg a régi bolgár emlékekben. A másik feltevés, hogy ez az alak a görög *οὐγγάροι*,

¹⁰ Az *ungar* alak kialakulását a németben, ill. a német nyelvterületi latinságban tisztázta DARKÓ i. m. 11, utána vö. HÓMAN, i. m. 138, és MELICH: MŰ. VIII, 192, valamint Archiv. f. slav. Phil. XXVIII, 249 és PAIS, A veszprémvölgyi apácák görög oklevele 6—7. E szerint a szó a jerkiesés utáni szláv *ogr-* alakból keletkezett a németben. A szó általában a pluralisi *ungri* alakban szerepel a német nyelvtörténet legrégebb latin nyelvű forrásaiban. A latin *ungri* többes számhoz képeztek egy *net ungr* egyes számú alakot. A németben azonban a szövegén zárhang liquida hangkapcsolat, ill. szótagalkotó liquida nem állhatott, s ezért az ófelnémetben a hang iktatódt be zárhang és a liquida, esetünkben a *g* és *r* hang közé (vö. BRUGMANN, Grundriss... I, 223). Az így keletkezett német *ungar* alak terjedt el Európa szerte a latinban, természetesen a latinositott *ungarus* majd *hungarus* alakban. A német élőnyelvben később *unger* alakot vett fel a szó (GRIMM); az *ungarus*, ill. *hungarus* szót viszont mindmáig fenttartotta a latin. Vö. NÉMETH GYULA, i. m. 181, és MORAVCSIK, i. m. II, 195, ahol fel van sorolva a szó európai történetére vonatkozó irodalom.

οὔγγαροι stb.-féle alakokból keletkezett.¹¹ A görögben ez a forma a latin *Ungarus*, *Hungaria* stb. hatására terjedt.

*

Mint láttuk a magyarok elnevezésére alkalmazott fenti szavak közül a bolgár élő nyelvhasználatban csak a *εεεε*-, az *γγεε*-, a *μαδμαε*- és az *υγγεε*-szónak volt széleskörű elterjedése. A többi alak tájszó, írott nyelvi kontamináció, amely csak a „tudós szóhasználatban” volt meg. E szavak azonban így is érdekes tanújelei a bolgár szellemi életet a török rabság alatt keresztező művelődési és nyelvi hatásoknak.

Kérdés, hogy a török elnyomás alól felszabadult Bulgáriában a hivatalos névhasználat miért nem a nép között elterjedt *μαδμαε*-szót választotta a magyarok nevének. Talán azért, mert e használat kialakítói tudatában voltak, hogy a *μαδμαε*- az e l n y o m ó törökök nyelvéből került a bolgárba, s mert a magyarok elnevezésére a *magyar* szó ebben az időben egyetlen európai nyelvben sem volt általánosan használatos. Bizonyos, hogy támogatta az *υγγεε*-terjedését a német *Ungar*,¹² s talán az a körülmény, hogy az *υγγεε*-szóhangulat szempontjából kevésbé látszott hétköznapiinak, mint a *μαδμαε*-.

Némi szerephez jutott a *μαδμαε*- a múlt század utolsó évtizedeitől a bolgár nyelvű filológiai irodalomban (használta ritkán DRINOV, majd JIREČEK hatására következetesebben MILETIČ, CONEV, MLADENOV stb.). E szóhasználat nyilván a német filológiai irodalom hatása, amely megkülönböztet *Ungar* és *Madjar*, *Magyar* szavakat. Egy időben történettudományi munkákban is feltűnik a *μαδμαε*- (vö. pld. PAULER GYULA „V. István bolgár hadjáratai” c. tanulmányának fordítását: SbNU. VII. [1892.], 428–37). Később azonban a történeti szakirodalomban az *υγγεε*, *Унгария* lett általánosan használatos. A filológiai és a régebbi történeti szakirodalomban gyakran tűnik fel együtt az *υγγεε*- és *μαδμαε*- a magyarok jelölésére; feltűnő azonban, hogy a *μαδμαε*-országnev jelentésű származékát, a *Μαδμαεεεε* alakot nem használják, helyette mindig az *Унгария* szó áll. N. G. és I. G. DANČOV 1936-ban Szófiában megjelent *Българска енциклопедия* c. közkeletű kis lexikonjában pl. *μαδμαε* или *υγγεε* címszó mellett csak *Унгария* címszó van.

A *Μαδμαεεεε* szót használta Hriszto Botev (*Австро-Μαδμαεεεε*; Съчинения III. Szófia 1950, 95), aki egyébként szatirikus cikkeiben szójáték céljaira is felhasználta szavunkat (*австро-μαεεεε* uo. 101; *μαεεεε* = számár). A modern bolgár irodalmi nyelv most készülő szótárában (RSKE.) a *μαδμαε*-szóra és származékaira az *υγγεε*-hoz képest igen kevés adat van; a *Μαδμαεεεε* származékra pedig egyáltalán nincs adat.¹³ Az utóbbi évtizedek során a

¹¹ Az *οὔγγαροι* alakra a görög forrásokban már a XV. századtól kezdve vannak adatok. MORAVCSIK i. m. II, 195.

¹² Feltűnő, hogy ebben az esetben német és nem orosz nyelvi mintához folyamodtak a bolgárok.

¹³ A *Μαδμαεεεε* származék az irodalmi nyelvben nincs elterjedve és általában a szótárakban sem szerepel; a népi szóhasználatban azonban úgy látszik megvolt régebben, ugyanúgy mint a *Влашко* 'Oláhország' jelentésben. A *Μαδμαεεεε* származékot a Szófia melletti Cerovo községben jegyeztem fel egy idős adatközlőmnek a török időkkel kapcsolatos elbeszéléseiből: *утишела на горбѣт* [= печалба] у *Μαδμαεεεε* [elment üzletelni Magyarországra].

маджар-szót az *унгар*-szóval szemben propagálta P. МИЈАТЕВ, a budapesti egyetem volt hallgatója és előadója, aki napilapokban is írt cikkeket a *маджар*-köznyelvi terjesztése mellett.¹⁴ Fellépésére a Szófiában kiadás alatt levő magyar-bolgár szótár is *Маджарско—български речник* címen jelenik meg, ami meglehetősen ellentmondásban van mind a hivatalos, mind a köznyelvi névhasználattal. Az *унгар*-terjedése a mai Bulgáriában természetes következménye az egységes nemzeti irodalmi nyelv nagyarányú térfoglalásának, amelyben az *унгар*-szó lett a magyarok hivatalos nevévé. Bulgáriai nyelvjárásgyűjtő úton tett megfigyeléseim szerint az *унгар*-és származékai ma már a nyelvjárásokban is szinte teljesen kiszorították a *маджар*-szót. Ez utóbbi nevet nemcsak a fiatalabb évfáratú nemzedékek, hanem sok helyen az idősebbek sem ismerték. A Szófiában 1955-ben megjelent egykötetes bolgár értelmező szótár (АНДРЕЈЉИН—ГЕОРГИЕВ stb., Български тълковен речник) sem közli a *маджар*-szó népnévi jelentését; ez azért figyelemre méltó, mert normatív rendeltetésű szótárról van szó, amely azonban a népnyelvi szóhasználatra is messzemenően tekintettel van.

A FORRÁSOK ÉS RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- DUVERNOIS A. Дювернуа, Словарь болгарского языка. Moszkva 1889.
 DRINOV Съчинения на М. С. Дринова. I—III. kötet. Szófia 1909—15. Kiadta V. N. ZLATARSKI.
 GEROV Н. Геровъ, Рѣчникъ на българский языкъ. I—V. Plovdiv 1895—1904.
 GRIMM JACOB GRIMM—WILHELM GRIMM, Deutsches Wörterbuch. A tanulmányban szereplő adatok mind az Elfter Band. III. Abteilung 611—2. hasábjáról valók.
 HAV. I. BOGDAN, Documente privitoare la relațiile țării românești cu Braşovul și cu țara ungurească în sec. XV și XVI. I. kötet. Bukarest 1905.
 IZV. Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София. Ёвкőnyvszerő kiadványsorozat 1905-től.
 MAK. st. Български старини изъ Македония. Második kiadás. Szófia 1931. Összeállította: J. IVANOV.
 MANASSES I. BOGDAN, Cronica lui Constantin Manasses, traducere mediobulgară făcută pe la 1350. Bukarest 1922.
 MIKOV В. Миковъ, Происходъ и значение на имената на нашитѣ градове, села, Рѣки, планини и мѣста. Szófia 1943.
 PAISIOS История славяноболгарская собрана и нареждена Паисиемъ иеромонахомъ в' лѣто 1762. Kiadta J. IVANOV. Szófia 1914.
 PANČEV Т. Панчевъ, Допълнение на българския рѣчникъ отъ Н. Геровъ. Plovdiv 1908.
 RSKE. Речник на съвременния български книжовен език. Szófia 1954 (Főszerkesztő St. ROMANSKI). Eddig a *кляя* szóig jelent meg. A tanulmányban szereplő adatok a szótárnak a szófiai Bolgár Nyelv Intézetében levő cédulanyagából valók.
 SBNU. Сборникъ за нар. умотворения. Ёвкőnyvszerő kiadványsorozat Szófiában 1889-től.
 SOPHRONIOS Новъ Софрониевъ преписъ на Паисиевата история отъ 1781 год. съпоставленъ съ преписа отъ 1865 (!) год. Szófia 1938. St. ROMANSKI kiadása.
 SPIRIDON История во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ сочинися и списая въ лѣто 1792 Спиридономъ иеромонахомъ. Szófia 1900. V. N. ZLATARSKI kiadása (nem betűhív kiadás 1819-ben készült másolatból, vö. LIII. oldal).
 TEL. Телефонни абонати. Szófia 1952. (A telefonelőfizetők névsorának hivatalos kiadása.)
 ZLATARSKI В. Н. Златарски, История на българската държава прѣз срѣднитѣ вѣкове. I. kötet 1. rész. Szófia 1918.

DÉCSY GYULA

¹⁴ За маджарски езикъ а „Дневникъ” című lap 1942. febr. 22-i számában és Унгарски или маджарски а „Днесъ” című lap 1942. július 24-i számában.